

valóság

A TARTALOMBÓL

Balázs Géza: „A dolgoknak meg kell változniuk..., majd megváltozik, de rosszabb lesz”
A hagyományos média bukása

Palkó László András: A fellegekben jártunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig
1945 – 1956. október 22. (2. rész)

Kapronczay Károly: A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben

Sápy Szilvia: A terítő négy sarka: Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének csillagszimbólumai

Gazdag László: Marx 200

Varga Márta: A kecskeméti rajzfilmstúdió – a nemzeti rajzfilmkészítés műhelye

Gáspár Zoltán Ernő: Az onto-teológia részleges rehabilitációja

Náray-Szabó Gábor: Tömegképzés és elitképzés a felsőoktatásban

Farkas Attila: A felejtés tanúja

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

8

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. augusztus LXI. évfolyam 8. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tőkéczkői László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Deme Lívია

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

Tisztelt Olvasó!

Év elején a Teremtő akaratából közel negyedszázados főszerkesztői munkásságát lezárta Tőkéczi László.

Az elmúlt hónapokban megjelent lapszámok főszerkesztőként is őrizték Tőkéczi László emlékét – nagyrészt a még általa beválogatott írások jelentek meg a folyóiratban –, de – mindemellett a tél folyamán – néhai főszerkesztő barátunk tavaly ősszel megfogalmazott szándékával egyező véleményem alapján, a Valóságot kiadó Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökeként felkértem Kucsera Tamás főszerkesztő-helyettest a főszerkesztői feladatok jövőbeni ellátására, aki ezt elfogadva augusztus elsejétől tölti be e tisztelet.

Néhány sorban bemutatom Kucsera Tamást.

Dr. Kucsera Tamás Gergely 1976-ban született Budapesten. Szociológusi, filozófia szakos bölcész és tanári, valamint nemzetközi kapcsolatok szakos, illetve közgazdász diplomái mellett politikatudományi doktori fokozatot szerzett summa cum laude minősítéssel. Nős, három leány édesapja.

Kucsera Tamás egyetemi hallgatói kora óta oktat; jelenleg a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára, az intézmény két doktori iskolájában is témavezető; a Károli Gáspár Református Egyetem docense, a Művészetiigazgatás, művészetmenedzsment szakirányú továbbképzési szak koncepciójának kidolgozója, a képzés szakfelelőse.

Kutatási területe széles, az oktatásügy, az ifjúságügy, a tudománypolitika, a kultúr- és művészetpolitika, művészetiigazgatás és a művészetmenedzsment mellett a magyar és európai esztétörténet egyaránt beletartozik. Oktatói és kutatói tevékenységével párhuzamosan meghatározó civil érdekképviseleti és szakmai szervezeteknek volt vezetője; a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnöki főtanácsadója; 2012-től Visegrád Városának – társadalmi megbízatású – alpolgármestere.

Közel két évtizede dolgozik a közigazgatásban, 2011 novembere óta a Magyar Művészeti Akadémia főtítkára, meghatározó szerepet vállalva a művészeti köztestület építkezési időszakában.

A Magyar Művészeti Akadémia 2014-ben örökös tiszteleti főtítkáráról, néhai dr. Kovács Flóriánról elnevezett Emlékérmét adományozta Kucsera Tamásnak; a Magyar Állam 2017-ben a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével ismerte el a több mint húszesztendő kulturális szerepvállalását; ez évben a művészetiigazgatási gyakorlati, illetve művészetelméleti szakírói, továbbá oktatói, szerkesztői munkásságáért – az emberi erőforrások minisztere által adományozható – Bánffy Miklós-díjban részesült.

1999-ben – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának vezetőjeként – ismertem meg Kucsera Tamást, majd a következő években több – általa szervezet – rendezvénynek voltam előadója. Amikor Vizi E. Szilveszter elnök úr mellett dolgozott a Magyar Tudományos Akadémián, a köztestület alelnökeként ismét rendszeresen találkoztam vele, nyomon követhettem munkáját.

Kucsera Tamás korábban az Új Ifjúsági Szemle, valamint a Kommentár című lapok szerkesztőbizottsági tagja volt; 2011 nyarától a Valóság szerkesztőjeként, tavaly óta főszerkesztő-helyetteseként dolgozott; a jelenben továbbá a Magyar Művészet című lap társfőszerkesztői feladatait is ellátja.

A Valóság új Főszerkesztőjének feladataihoz erőt, egészséget és derűt, a tisztelt Olvasónak ismeretbővítő és szórakoztató olvasást kívánok!

Budapest, 2018. augusztus 2.

Prof. emer. Hámori József
az MTA r. tagja,
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke

„A dolgoknak meg kell változniuk..., majd megváltozik, de rosszabb lesz” A hagyományos média bukása

Azt a folyamatot tekintem át, amely a hagyományos újságírás felszámolódásához vezetett, majd jelenleg is formálja az új médiát. Ezekből vonok le következtetéseket az újságíró szakma és a társadalom jövőjére vonatkozóan.

A rendszerváltás után, az informatikai (digitális) fordulat legelső szakaszában, még a web1.0 világában, 1996 decemberében a Magyar Tudományos Akadémián volt egy konferencia, ahol Szecső Tamás, a magyarországi tömegkommunikáció-kutatás kiváló szakembere idézte a francia TF1 televíziós program egyik stratégiáját: „a digitalizáció olyan, mint valami földrengés: lökéshullámai szakmánk valamennyi területén érezni”. Azt is hozzátette: „a médiakutatók Lazarsfeldtől McLuhanig feszülő klasszikus íve leszakadni látszik; a kutató kénytelen sutba vágni a hagyományos fogalmi hálót, s a társadalmi kommunikáció posztmodern világában új, adekvát magyarázó elvek irányában tapogatózik”. (Szecső 1997, 135)

Eltelt húsz év, a földrengés megvolt, mondhatjuk: minden megváltozott, és még tovább változik, s nem mondhatjuk, amit Tomasi di Lampedusa (A párdúc, 1958) arisztokrata főszereplője mondott hatalmának elvesztésekor (átadásakor): „A dolgoknak meg kell változniuk, hogy ugyanazok maradjanak.” S csak reménykedhetünk abban, hogy nem az lesz, amit ugyancsak megjósolt: „Mindennek nem volna szabad így maradnia; és mégis örökké így lesz; természetesen emberi értelemben örökké, vagyis egy-két századon át... Aztán majd megváltozik, de rosszabb lesz. Mi voltunk a párducok, az orosz-lánok; s akik a helyünkre lépnek, azok a sakálok és hiénák lesznek...”

A hagyományos média (sajtó, rádió, televízió) végét ért vagy a végét járja; a technológiai, szociológiai, pszichológiai és politológiai környezet gyökeresen megváltozott, csakúgy, mint az alkotói kör (újságírók, újabb, sokatmondó kifejezéssel: médiamunkások) élete, munkája, valamint a befogadók világa. Ezzel együtt a médiatartalmak is forradalmi átalakuláson mentek át. Minden más tehát most, mint volt húsz-huszonöt évvel ezelőtt. És ez a „minden más”-folyamat nem ért véget.

A következő kérdésekre keresem a választ, a következő problémákat boncolgatom:

Mi vezetett a hagyományos újságírás felszámolódásához?

Milyen lesz az új média?

Mi lesz az újságírással mint szakmával?

Mi következik ebből a társadalomra nézve?

A bevezetőhöz és a fölvetett kérdésekhez kapcsolódva egy személyes vonatkozás. 1989-ben alapítója voltam a Diák- és Ifjúsági Újságírók Országos Egyesületének (DUE, ma: DUE Médiahálózat), amely ma a legnagyobb létszámú médiaszervezet. Azzal a meggyőződéssel fogtunk munkához, hogy elősegítsük egy új, művelt, felelős újságíró nemzedék kiművelését. Tanfolyamokat, táborokat szerveztünk, könyvek sorozatát adtuk ki, és elértük azt, hogy ma nincs olyan médium, ahol ne lenne egykori vagy mai DUE-s. Talán nem a mi vagy az én hibám, hogy az eredeti törekvésünk nem tökéletesen valósult meg. Személy szerint szerencsés vagyok: nemcsak azért, mert nagyon sok tanítványom dolgozik a médiában, hanem azért is, mert magam a kulturális értékért

elkötelezett szerkesztőkkel, szerkesztőségekkel dolgozhattam együtt: hét év alatt 1500 műsört készítettem a Duna Televízióban (1998–2005) a Kossuth rádióban folyó Tetten ért szavak (Édes anyanyelvünk) című műsorsorozatomban pedig valahol a 3000. adásnál jár (1992–). Ezzel a háttérrel jegyzem most következő gondolataimat.

(Mi vezetett a hagyományos újságírás felszámolásához?) A hagyományos újságírás, médián értem a papír alapú sajtót, az ún. „lineáris”, tehát szerkesztett műsört sugárzó rádiót és televíziót. Ez a hagyományos média gyakorlatilag felszámolódott, most éli végnapjait. Csak meg kell nézni egy újságosbódét (ha egyáltalán találnak ilyet), elemezni kell a lapok olvasottságát, a rádió- és a tévéműsorok nézettségét. A Magyar Rádió korábbi vezetői már az 1990-es években felfigyeltek arra, hogy a közszolgálati rádió hallgatottsága a 40 év alattiak körében nem mutatható ki. A mostani digitális nemzedék gyakorlatilag nem olvas újságot, nem hallgat rádiót, nem néz televíziót, viszont folyamatosan „csüng” a neten, „online van” (internetre kapcsolt állapotban van), filozófiailag mintegy a „széles/folyamatos jelenben” él; ott informálódik, posztol, lájkol, hájpol, csetel, trollkodik...

A hagyományos média felszámolásához több ok vezetett. Mindenekelőtt a technológiai: a digitalizáció gyors és tömeges térhódítása, a technológiai konvergencia: az a jelenség, hogy minden, addig különálló technológia egyetlen eszközben, a mobil- vagy okostelefonban egyesült. Köztudottan minden kommunikációs technológia hatott a kultúrára, nyelvre, az emberre (a népszerű és általam is elfogadott technikai determinizmus tétele ez). A digitalizáció, az internet tudományos fogalommal „a technológia társadalmi konstrukciója”: a társadalom igényei folyamatosan kikényszerítik az újabb és újabb műszaki megoldásokat (Nyíri 2010, 18).

A különböző médiumok a történelem folyamán sorban követték egymást: sajtó – rádió – televízió (ezt nevezem médiafejlődésnek), míg a digitális forradalom megszüntette a technikai kötöttségeket – a laphoz immár nem kell nyomda, kiszállítás, árusítás, a hagyományos rádió és televízió sugárzási nehézségei (például a frekvenciák korlátozott száma, vagy a kábelhálózatok kiépítettsége) többé nem jelentenek problémát. A rádióadások digitális térbe költözése kapcsán hangoztatták régi rádiósok: „a frekvenciák száma végtelen”. Ez tehát a technológiai előzmény, ok. Lehet, hogy ez önmagában is elvégezte volna azt a pusztítást, vagy másként: átalakítást, ami a hagyományos média terén bekövetkezett, de azért az egyéb, társadalmi, politikai környezet is sokat tett azért, hogy ma már nem is nagyon beszélhetünk minőségi médiáról.

A következő (második) ok a média politikaformáló szerepének túlhangsúlyozása. Maradjunk csak Magyarországon, ahol korábban alapvetően csak közszolgálati média létezett. (A pártállami időkben értelemszerűen pártirányítás alatt.) A sajtó, rádió, televízió óriási szerepet vitt a békés magyar rendszerváltásban. Megjelentek a sztárújságírók, többségüknek volt nagy szakmai háttere, elismertsége, majd a média kereskedelmiesítésével (bulvárosodásával) felbukkantak a még nagyobb presztízsre (ismertségre) szert tevő megmondóemberek, még később az ún. „celebek” (a bulvársajtó és a humor kedvelt közszereplői). A rendszerváltáskor az újságíró szakma felértékelődött. Az 1990-es években létrejöttek magán médiaiskolák és -tanfolyamok, sorra indultak a főiskolákon, egyetemeken a kommunikáció szakok, tömegesen jelentkeztek fiatalok ezekre a képzésekre. Már akkor sejteni lehetett, hogy ez a tömegesedés nem fog jót tenni a szakmának. De bízni lehetett abban, hogy egy kommunikáció szak sok mindenre jó lehet (ez részben igaz is, jó kommunikátorra több területen is szükség van); az újságíró szakmában pedig mégiscsak a legjobban fogalmazók, beszélők fognak megmaradni.

A szakma felértékelődésével együtt járt egy – szerintem téves – hiedelem: az, hogy a média a negyedik hatalmi ág. Egyes újságírók hirtelen népszerűségük okán politikacsinálónak képzelték magukat, és sokszor úgy is tűnt, hogy a média egyenesen a többi hatalmi ág fölé magasodik. Amint ezt egyesek elkezdték hangsúlyozni, vagyis politikacsináló szerepbe léptek, a mindenkori politika azonnal elkezdett élénken érdeklődni a média iránt, s különböző módszerekkel, eszközökkel és intenzitással elindult a média politikai bekebelezése.

Ehhez járult a politológia azon észrevétele (a kétezere éves retorikai hagyomány nyomán), hogy a politika jó része (pusztán) kommunikációs tevékenység, a politika voltaképpen egyfajta marketing, amihez szükség van hatékony közvetítő közegre: vagyis médiára. A politikai elit sokszor úgy érezte, hogy a „média átveszi a politika szerepét”, az újságírók-médiamunkások politikai szerepben lépnek fel; vagyis nem kellő távolságtartással szolgálatnak, nem okos kritikával ellenőriznek, hanem szerepkörüket túllépve személyes politikai elfogultságuk alapján befolyásolni (megváltoztatni) akarják a politikai berendezkedést. Csoda, ha ezek után a mindenkori politika egyre erőteljesebben igyekezett ellenőrzése, sőt befolyása alá vonni a médiát? Talán nem így lett volna, ha a szakma erősen összefog, tart egy bizonyos szakmai-etikai színvonalat, és nem terjed túl érdekeltségi körein, nem lép fel politikacsináló szerepben – talán egy ilyen magatartás odafigyelést, megbecsülést, elismerést jelenthetett volna a számára. Nem így történt.

A hagyományos újságírás végét egy harmadik okra is vissza lehet vezetni. Ez a kereskedelmiség, más szóval: bulvárosodás; vagyis a tömegvonzó szórakoztatás minden áron. Egyre nagyobb kényszer lett a médiában a profit, illetve amikor és ahol nem ez volt a fő szempont, ott is a gazdaságosság, a gazdaságos üzemelés. A kereskedelmi médiában ez eleve alapvető, érthető és tudomásul veendő szempont. Elméletben létezik színvonalas szórakoztató, bulvár média. De az olvasókért, hallgatókért, nézőkért olyan eszement verseny indult be, hogy a kereskedelmi média egyre újabb és újabb, kifinomultabb, ravaszabb befogadóvonzó eszközökkel kezdett el élni, ami az újságírás hagyományos értékeinek, sőt általában az emberi magatartásformák, etikai kérdések teljes megkérdőjelezéséhez vezetett. Jól jellemzi ezt az egyik vezető magyar bulvárlap korábbi főszerkesztőjének mondása: „Lefelé az út még nagyon hosszú!”

Nos, ennek a lefelé haladó útnak most már a vége felé járunk, bár szerintem is mindig lehet mélyebbre süllyedni. Mi történt szakmai szempontból? Átalakult a korrekt tájékoztatás, összekapcsolódott a tájékoztatás és a szórakoztatás (az infotainment persze világjelenség), és kiszorultak a médiában az üzleti (vagy kevés befogadót vonzó) kisebb közösségeket érintő témák (pl. tudományos ismeretterjesztés, kulturális, művészeti információk), sőt számos médiaműfaj átalakult vagy egyenesen megszűnt.

Mindenki harcba indult a közönségért. A kereskedelmi média profitszerzési céllal, a közszolgálati média a minél nagyobb propaganda-lehetőségek miatt. Azzal, hogy a politika is ráébredt a kommunikáció szerepére és mindent elsöprő erejére, az államilag fenntartott, közszolgálati médiumok is elindultak a nagyobb befogadóvonzó műsorok irányába, elkezdődött a közszolgálati média kereskedelmiesülése. Ma a legtöbb közszolgálati médium legtöbb műsora nem különböztethető meg a kereskedelmi média műsoraiktól. (Elemelhetnénk itt a Petőfi rádió-jelenséget; összetett kérdés, messze vezetne, de jelenkori példának pontosan megfelel.)

Valószínűleg csak értelmiségi észrevétel és panasz, de talán több annál: a mai magyarországi nyomtatott lapok (napilapok, bulvárlapok) jórészt olvashatatlanok, gyakorlatilag nincs minőségi („szeriöz”) újságírás, bizonyos műfajok teljesen kiszorultak a lapokból (pl. az elemző cikk, oknyomozó riport). A „lineáris” vagyis szerkesztett tévéműsorok

nézhetetlenek (vagy az egyes műsorok követhetetlenek) a mindent eluráló szórakoztató elemek (show-elemek) és reklámok (önreklámok és fizetett kereskedelmi reklámok) miatt. Még talán a rádiók vannak jobb helyzetben, bár a szórakoztatónak szánt, többnyire mérhetetlenül szánalmas (már sokszor leszerepelt, de valahogy mégis mindig tovább szerepeltetett) médiasztárok tündöklése már ezek hallgatását is korlátozza. (Ebben az írásban nem fogok neveket sorolni, de egy jelenségre felhívom a figyelmet: vannak évtizedek óta szereplő, egyre rosszabb minőséget produkáló „médiacelebek”, akik végigjárták már szinte az összes kereskedelmi és közszolgálati médiát, térültek-fordultak ide és oda. Eleve szakmailag és etikailag is megkérdőjelezhető jelenség, hogy valaki az egyik médiában szórakoztató műsort vezet, azután a másikban híreket mond, majd ismét tovább áll, és egy konyhashow-ban bukkan fel.)

Talán az a legnagyobb baj, hogy nincs színvonalas, valamiféle nemzeti etalonnak minősülő közszolgálati média. A közszolgálati médianak kötelessége lenne fenntartani a sokszínű, sokszintű tájékoztatást, kulturális életet, szolgálni a színvonalas műveltséget. Természetesen vannak ennek még a közszolgálati médiaterben oázisai; de hiányolom az átfogó nemzeti művelődéspolitikát, s abban a közszolgálati média küldetésének, étoszának megfogalmazását, és persze megvalósítását.

A jelen magyarországi médiaterben csak elvétve lehet találni a magyar valóságot szociológiai, szociográfiai eszközökkel feltáró „életszagú” anyagokat: interjút, riportot, útleírást. A pusztuló, átalakuló vagy éppen a jövőért küzdelmet folytató vidék szinte láthatatlan. De ugyanígy láthatatlan a boldogulását megtaláló, sikeres ember is. Megszűnt a hangjáték és a tévéjáték. Pedig íróink-költőink mindig szívesen írtak rádióknak és a televíziónak, és most is írának, ha kérnék őket. És ennek a színészeink örülnének a legjobban, akik egykor egymásnak adták a kilincset a rádióban és a televízióban. Nincs az európai és a magyar kulturális hagyományokra, értékekre, nyelvre alapuló vetélkedőműsor – pedig ezek mindig, mindenkor sikeresek voltak. Nincs, vagy alig van valódi tudományos értékeket felmutató érdekes médiaanyag. A National Geographic- vagy a Travel Channel-féle, a természeti és kulturális értékeket bemutatni szándékozó műsorok elkereskedelmiesülése szánalmas, sok tekintetben káros, mert nem a táj, az ember megismerését, hanem inkább „legyőzését”, valamiféle utazási (turisztikai) teljesítménykényszert mutatnak. Az újságírás manapság sokszor csak annyi, hogy médiainformációkból születnek újabb médiainformációk. A média sokszor csak a médiáról szól. Bizonyos médiumok politikai szócsövek, a korábbi „közlönyök” helyettesítői. Megkérdőjeleződött és elbizonytalanodott a korábban általunk leírni és meghatározni próbált médianorma, illetve a média valamiféle iránymutató nyelvi normája (Balázs 2017; 2018; Balázs–H. Varga 2017).

Összefoglalva: mi vezetett a hagyományos újságírás felszámolódásához? A technológiai változások, konvergencia, az újságíró szakma prominenseinek rendszerváltás utáni nagyképűsége, pöffeszkedése, és az ennek ellenreakciójaként megjelenő politikai válasz, valamint a gazdasági kényszerek.

(Milyen lesz az új média?) Az informatikai világban a média új dimenzióval bővült: a közösségi, szociális vagy civil újságírás/média fölerősödésével, sőt szinte egyeduralgódóvá válásával. A hivatásos, profi médiatartalmakat is többnyire a közösségi oldalakon osztják meg, továbbítják, véleményezik. 2008-ban James Katz ilyennek látta ezt a világot: „a fékek és ellensúlyok nélküli <újságírás> tág teret ad az ellenőrizetlen és felelőtlen híradásoknak, illetve egyáltalán megbillenti a hír és kommentár közötti kívánatos egyensúlyt”. (Nyíri 2010: 94–95.)

Az új világ új médiájának még nincs neve. Sokféleképpen emlegetjük: polimédia, metamédia, crossmédia, közösségi, szociális média, és persze újmédia. Lehet, hogy nem is lesz neve, mert az lesz a MÉDIA. Ma az okostelefonba költözött minden, és valószínűleg a technológiai továbbfejlesztés is megőrzi ezt a „minden egyben” formát. Az új médiára leginkább ez a jellemző:

„ITT, MOST, MINDENT”.

Az újmédia tartalmazhat igényes, minőségi anyagokat, tartalmakat. Bízhatunk abban, hogy lesznek ennek gyártói, igényes kivitelezői, és persze: befogadói.

Az újmédia legfőbb sajátossága azonban leginkább az: mindenki adó, mindenki befogadó. A „mindenki adó” jelenséggel együtt jár egy további átrendeződés: a média szerepe tovább módosul, a végtelenségig kitágul, a befogadók (fogyasztók) számára teljesen követhetlenné, kiismerhetlenné válik. A média tájékoztatósi, tájékozódási funkciója elhalványul, helyén az időeltöltés, a szórakozás jelenik meg, s ez tág teret ad a félretájékoztatásnak, ami végső soron alulinformáltsághoz vezet.

Az újmédia néhány kiugró jelensége a következő:

(a) Szinte a semmiből ugranak ki pillanatok alatt sok százezres olvasottságot (követést) kiváltó blogok (vlogok). Ezek létrehozói többnyire fiatalok, középiskolások vagy egyetemisták, akik ösztönös (sok esetben: kiváló) kommunikációs érzékkel, ám nagyon kevés ismerettel válnak „sztárokká”. A fiatalok számára ezek a blogok ma alapvető tájékozódási, orientálódási és műveltségforrások.

(b) A teljes médiaterben, de különösen az ún. online-médiában feltűnő a műfajok eltűnése, a meglévő információk lerövidülése, a háttérmagyarázatok elmaradása, csak egy-egy mozzanat kiragadása, annak harsány kommunikálása. Az online-sajtóban ennek vizuális képe: a sokszor félevezető cím, a nagybetűs, színekkel dúsított kiemelés.

(c) Ez a befogadóvádaszat vezet az álhírek (fake news-ok) vagy (szerencsés fordítással) koholmányok sokaságának előretöréséhez. A valóságnál mindig érdekesebb a hazugság: az internetet, az online-sajtót elárasztják a pillanatnyi figyelemmegragadásra, talán szórakozásra szolgáló koholmányok. Ezzel nem az a baj, hogy szórakoztatnak, hanem az, hogy teljesen hiteltelenné teszik a valódi újságírást. Az e-megtévesztés olyan nagyarányú lett, hogy ma már egy kritikus befogadó sem képes eligazodni; a legjobb, amit megtehet: hogy tudatosan NEM BÖNGÉSZIK AZ INTERNETEN, hanem egyfajta médiamagányba vonul.

(d) Új jelenség a tényeken túli, fikciós világot kitaláló, erőteljesen szubjektív ún. gonzó-újságírás, amely korunk egyik meghatározó módszere, stílusa lett.

(e) Az újmédiában összeolvad a duális médiarendszer, és feloldódik, keveredik a közösségi média terében. Tehát a jövőben csak elméletben létezik a médiában kialakult a hagyományos felosztás: közszolgálati – kereskedelmi – harmadikutas (vagy civil) média (Balázs 2017). A minőségi és a mennyiségi (közszolgálati és kereskedelmi) média összeolvad, a civil média hangsúlyosabbá válik, de alapvetően mindent a gonzó-újságírás jellemez.

Médiatípusok		
minőségi	„mennyiségi”	gonzó
közszolgálati (szeriöz)	kereskedelmi, bulvár jazz-újságírás	fikciós, tényeken túli
objektív, mérvadó	bulvár, tabloid	szubjektív

A technológiák fejlődése, az internet betörése egy burjánzó, posztmodern, a valóság és a fikció között mozgó, kiismerhetetlen, kritikailag ellenőrizhetetlen újmédiát eredményez, amelyben a hagyományos újságírói szakmai értékek (objektivitás, oknyomozás, valamiféle ellenőrző funkció) nem számítanak, szóba sem jöhetnek.

(Mi lesz az újságírással mint szakmával?) A hagyományos újságíró szakma véget ér. Ennek jele, hogy az egyetemeken kiürültek a kommunikáció szakok. Az újságírás mint szakma presztízse a mélypontra került. Névről ma már csak a botrányhősöket, az önjelölt sztárújságírókat ismerik, a többség névtelen, hiába is van neve feltüntetve egy cikk előtt vagy után. Emlékezzünk arra az időre, amikor „nevek” alapján olvastunk cikkeket, hallgattunk-néztünk műsorokat.

A kommunikációs szakmákra természetesen a jövőben is szükség lesz: kereskedelmi vagy politikai marketinget végző szakemberekre, s ezt a munkát nyilván egy képzett újságíró, médiamunkás el tudja végezni. A hírgyáraknak, médiatáraknak (ezek lehetnek, lesznek) az újmédia hátterében szükségük lesz hírszállítókra, írni-olvasni-hangot-képet készíteni tudó szakemberekre. Egy omnipotens, azaz sok területhez értő újságíró a jövőben is munkát fog találni.

De szinte biztos, hogy az újságíró és az újságírás korábbi presztízse már nem tér vissza, egy-két harsány szószólót leszámítva senkit nem fog érdekelni, hogy az adott anyagot ki készítette. Az újságíróból (aki még személyiség volt), visszavonhatatlanul médiamunkás válik.

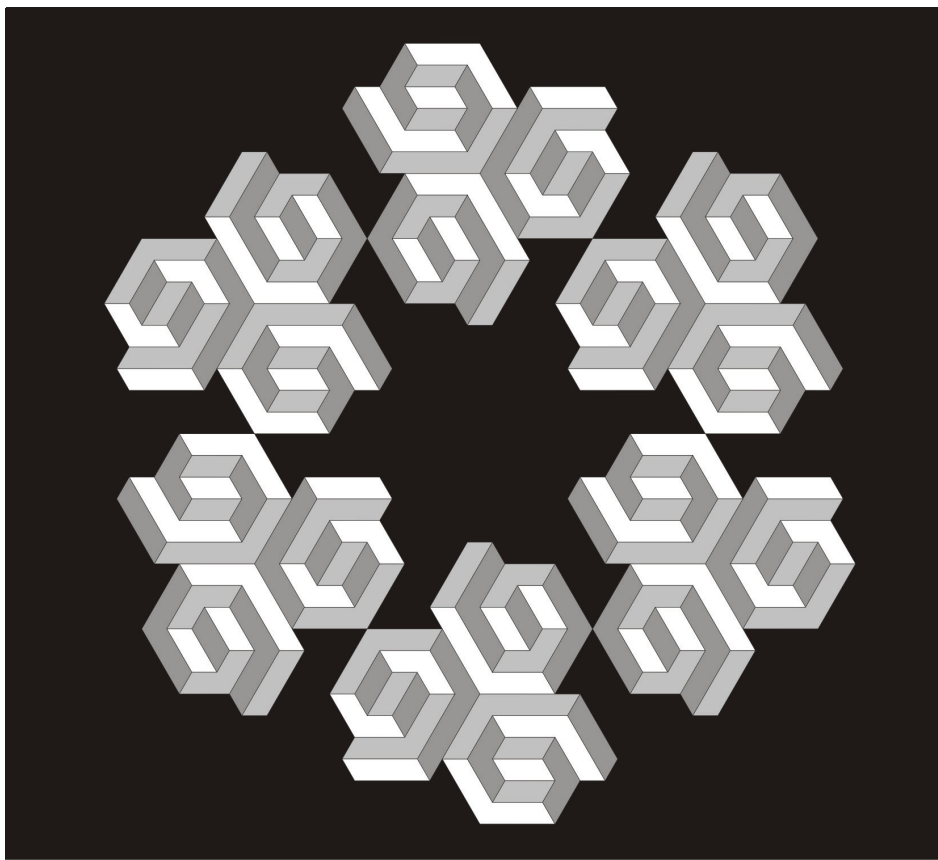
(Mi következik ebből a társadalomra nézve?) Az internet filozófiája szerint a posztmodern társadalom technológiája az internet, az internet fogyasztói pedig egy új kor emberei, akik másként viszonyulnak a hagyományhoz, az értékrendekhez (Ropolyi 2006, 315). Megjósolható, hogy a magas művészetek iránti érdeklődés tovább csökkenhet, a globális tömegkultúra szerepe pedig tovább növekedik. Az is várható, hogy a politika is idomul a modern technológiához. Például a közösségi médiát felhasználja céljainak a népszerűsítésére. De az is várható, hogy ebben a közösségi médiatérben a közönség (szándékosan nem mondom: közönség) még gyorsabban aktivizálható pillanatnyi érzelmek szerint (gondoljunk itt a flash mobokra, amelyek politikai töltetet is kaphatnak, s érzésem szerint a jövőben választásokat is befolyásolhatnak). A jövőben még gyorsabban előretörnek és nagyon gyorsan cserélődnek új eszmék, új gondolatok, új mozgalmak, aminek hatására a társadalom és az ember is instabillá válik. Csak azt nem látom, hogy a közösséget összetartó értékeknek a médiatér melyik sarkában lesz egy kis helye, ahol át- vagy túléli ezt az időszakot.

(Összefoglalás) Korántsem teljes, nem minden részletre kiterjedő áttekintésemben igyekeztem bemutatni, hogy mi vezetett a hagyományos újságírás felszámolódásához. Bemutattam az új média legfontosabb jellemzőit, igyekeztem megjósolni az újságíró szakma jövőjét, és rámutattam, hogy mindebből mi következik a társadalomra nézve. Hangsúlyozom, hogy látteletem, elemzésem nem terjedhetett ki mindenre. Elkerülhetetlennek látom a hagyományos média befejeződését, végét, s csak arra bízatom ennek a médiának a munkásait, ismerőit és kedvelőit, valamint a médiakutatókat, hogy maradék értékeit igyekezzenek átmenteni egy jövődőlő korszakba, amelynek pedig egyáltalán nem látjuk a fő irányait. Ha igaz az amerikai kognitív tudós, Mark Turner azon állítása, hogy „emberi önmagunkat kommunikációs technológiáink tükrében értjük meg” (Nyíri 2010, 99), akkor a mai kor és a közeljövő világát és emberét csak nagyon homályosan látjuk.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza, 2017. A média nyelvi normája. 61–70. In: *Televízió és közízlés*. Szerk.: Barabás Klára, Buglya Sándor. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest.
- Balázs Géza – H. Varga Gyula szerk., 2017. *Sajtónyelv – médianyelv. Kutatás, elemzés, dokumentumok*. Hungarovox Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza (2018). *Médianyelvi stílusok*. (Megjelenés alatt, EKE, Eger)
- Nyíri Kristóf (összeállította), 2010. *Mobilvilág. A kapcsolat és közösség új élményei*. Magyar Telekom Nyrt., Budapest.
- Ropolyi László, 2006. *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Typotex, Budapest.
- Szeckő Tamás, 1997. Földrengések a médiakutatásban. 135–140. In: Terestyéni Tamás szerk.: *Médiakritika. Tanulmányok a média kritikai megközelítéseinek témaköréből*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.

Megjegyzés: Cikkem a Károlyi József Alapítvány által szervezett Milyen média milyen társadalomnak? (Quels médias, pour quelle société? / Welche Medien für welche Gesellschaft?) című nemzetközi konferencián, 2018. április 28-án a fehérváracsurgói Károlyi-kastélyban tartott előadás írott változata.

A fellegekben jártunk

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon
a második világháború végétől az 1956-os forradalom és
szabadságharc kitöréséig 1945 – 1956. október 22. (2. rész)

Hazánk a második világháború következményeként – számos más európai és ázsiai országhoz, illetve területhez hasonlóan – szovjet megszállás alá került. Az már a háború idején is tisztán látszott, hogy a sztálini Szovjetunió a győzelmet követően terjeszkedni akar, országokat, területeket akar bekebelezni Európában éppúgy, mint Ázsiában. Am a nyugat számára – eleinte legalábbis – az még nem volt teljesen világos, hogy meddig megy el Moszkva. Például megelégszik-e Sztálin, illetve a többi kommunista vezető a Szovjetunió által „felszabadítva megszállt”, de be nem kebelezett „baráti” országok, területek pacifikálásával, illetve egy jóindulatúan semleges, a Kreml politikájához alkalmazkodó szomszédsággal? Esetleg ez kevés a szovjeteknek, s – a hódítás mellett – vazallus államokat, a kommunizmus erőszakos exportját, „sok kis Szovjetunió” létrehozását óhajtják? Aztán – sajnos – hamar kiderült, hogy az utóbbiról van szó! Finnország a szovjetek által legyőzött országok közt egyedülként ugyan elkerülte a bolsevizálást, s a náci hódítás után helyreállított Ausztria sem vált szélsőbaloldali diktatúrává. Am ez nagyrészt annak a következménye, hogy Finnországot, bár vesztes ország volt, de – az erős finn hadseregnek, az ügyes finn politikának, továbbá néhány más, szerencsés, körülménynek hála – nem szállta meg a Vörös Hadsereg, s Ausztriának is csupán a keleti részét uralta a Szovjetunió. Így a kommunista Ausztria és Finnország nem jött létre. Am a többi, a szovjetek által uralt ország: Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország Románia, s még jó néhány más ország, már nem kerülhette el a sorsát. Nem kerülhette el végzetét Jugoszlávia sem. Más kérdés, hogy a Tito által vezetett délszláv állam 1948-tól kezdve külön útra lépett. Szakítás történt ugyanis Sztálin és Tito, illetve a Szovjetunió és Jugoszlávia között, ami végül a sajátos „jugoszláv szocializmus” kialakításához vezetett. Ami hazánkat illeti, 1947-ben a Magyar Kommunista Párt a szovjetek támogatásával idehaza is nekilátott, a „rendcsináláshoz”, a sztálinista modell kialakításához. Igaz a hatalom teljes kisajátítása, azt új szélsőbaloldali rendszer kiépítése egészen az 1948-as esztendő végéig eltartott. Am a kommunisták, illetve az (1948-ban létrehozott) állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja végül teljes diadalt aratott, 1948 végére minden hatalom az MDP kezébe került. S hogy mi történt ezután?

(A Rákosi-korszakról, s annak ünnepeiről, ünneplési szokásairól általában) Ezután újabb megpróbáltatások következtek. Először is „tökéletesíteni” kellett a rendszert. Megszabadulni minden „fölsleges polgári csökevénytől”. Ennek jegyében 1949 tavaszán újabb „választást” tartottak, melyen – a sztálinista rendszer logikájának megfelelően – csak a Magyar Dolgozók Pártja, illetve az állampárt által kreált Magyar Függetlenségi Népfrent jelöltjei indulhattak. A „csodálatos eredmény” természetesen nem maradt el. A május 15-i országgyűlési „választáson” az MDP, illetve az MFN jelöltjei a szavazatok nagyjából 96%-át megkapták. Nem sokkal ezután a „népi demokrácia” újabb „győzelmet” aratott: május végén letartóztatták az MDP legfőbb „belső ellenségét”,

Rajk Lászlót, akit – több „büntársával” együtt – még abban az évben koncepciók eljárás keretében halálra ítélték és kivégeztek. 1949. augusztus 20-án létrejött a Magyar Népköztársaság. Ugyanezen év december 28-án kihirdették az Elnöki Tanács 1949. évi 20. számú törvényerejű rendeletét, melynek nyomán államosítottak minden olyan hazai tulajdonú üzemet, melynek dolgozói létszáma elérte a 10 főt, valamint – a szovjet tulajdonú üzemek kivételével – valamennyi külföldi tulajdonú üzemet is.¹ Ám a „szocialista demokrácia” építése ezzel még messze nem ért véget. Sőt, ekkor kezdődött csak igazán! 1950 januárjától újtárra indult az első ötéves terv. 1950 júniusában megalakult az állampárt egységes ifjúsági szervezete, a Dolgozók Ifjúsági Szövetsége. Ugyanezen év október 22-én megtartották az első tanácsi „választásokat”, melyen természetesen csakis az MDP, illetve a Népfrent jelöltjei indulhattak, akik egyébként – aligha meglepő módon – megkapták a szavazatok csaknem 98%-át. 1952 augusztusában Rákosi Mátyás, karrierjének újabb állomásaként, átvette a Minisztertanács vezetését. Mindeközben folyamatosak voltak a letartóztatások, bebörtönzések, kitelepítések, kivégzések, a lakosság pedig rettegésben, az Államvédelmi Hatóság terrorjában élt. Különösen tragikus volt, ami 1949-től kezdve a parasztsággal történt. Az egyéni gazdálkodók elleni adminisztratív intézkedések, az erőszakos szövetkezetesítés, a kulákkilták, a padlássöpörés végül oda vezetett, hogy 1952 végére, 1953 elejére már több százezer ember hagyta el a mezőgazdaságot. A (megmaradt) parasztság többségének pedig nem maradt sem kenyere, sem vetőmagja, s így – a háborús időkre jellemző – éhínség fenyegetett.²

Aztán történt egy újabb fordulat: 1953. március 5-én meghalt Sztálin. A zsarnok halálát követően pedig a szovjet politika új útra lépett. Hruscsov és társai, Sztálin utódai, a rendszer keretein belül reformokat hirdettek. Az új szovjet politika következményeként 1953 nyarától idehaza is megindult az „olvadás”. 1953. július 4-én – Moszkva parancsára – Nagy Imrét miniszterelnökké „választotta” a Parlament. A Nagy Imre-kormány pedig – szakítva a Rákosi-féle kormánypolitikával – egy sor, a lakosság életét könnyítő intézkedést vezetett be: az új kabinet visszafogta a nehézipari beruházások, illetve a fegyverkezés költségeit, növelte a könnyű-, illetve élelmiszeriparra, a fogyasztási javak gyártására fordított pénzt. A mezőgazdaságot, a parasztságot sújtó adminisztratív és pénzügyi terheket is csökkentették. Emellett több ezer politikai foglyot engedtek szabadon, elkezdődtek a rehabilitálások, illetve megszüntették az internálótáborokat, köztük a hírhedt recki kényszermunkatábor is.³ Ez volt az „új szakasz” politikája, mely azonban nem bizonyult hosszú életűnek. 1955 tavaszán Nagy Imre a szovjetek nyomására kénytelen volt megválni miniszterelnöki pozíciójától. Rövidesen az állampártból is kizárták, s Rákosi Mátyás ismét teljhatalmat élvezett a vezetésen belül.⁴ Igaz, az ő „nagy visszatérése” sem tartott sokáig. 1956 februárjában a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán Hruscsov szakított Sztálin kultuszával, a halott diktátor terhes politikai örökségével. Ezzel párhuzamosan folyamatosan javult, normalizálódott a Szovjetunió és a nyugat, illetve a Szovjetunió és (a korábban a „szocialista táborból” kiközösített) Jugoszlávia viszonya is. Az új helyzetben az elvakultan sztálinista Rákosi Mátyás immáron Moszkva számára is tehetetlenné vált. Bukására végül 1956 nyarán került sor. A nevével fémjelzett rendszert pedig 1956 októberében söpörte el a népharag.

Ami ünnepeinket illeti, a Rákosi-korszakban ünnepeink terén az első és talán legjelentősebb változás 1949. augusztus 19-én következett be. Ekkor a Dobi István vezette kormányzat – Gerő Ernő államminiszter 1949. augusztus 15-i előterjesztése alapján⁵ – határozatot hozott a munkaszüneti napok kérdésében.⁶ Gerő Ernő előterjesztése, illetve az előterjesztést jóváhagyó titkos kormánydöntés⁷ nyomán vízkereszt (január 6-a), nagypéntek, nagyszombat, áldozócsütörtök, Szent Péter és Pál napja (június 29-e),

Nagyboldogasszony napja (augusztus 15-e), valamint december 8-a, a szeplőtelen fogantatás ünnepe végérvényesen rendes munkanapokká lettek nyilvánítva. A kabinet elfogadta Gerő Ernő államminiszternek azt a javaslatát is mely szerint:

„Munkaszüneti napok mind közszolgálati, mind az egyéb munkaviszonyok körében a következők: január 1, március 15, április 4, május 1, Úrnapja, augusztus 20, november 1, húsvét hétfő, pünkösd hétfő, és karácsony mindkét napja.

Ha a kollektív – szerződés másképp nem rendelkezik, az előző bekezdésben fel nem sorolt napokon munkaszünetet tartani nem szabad.

*A Minisztertanács felkéri a könnyűipari minisztert, utasítsa a főfelügyelete alá tartozó nyomdákat, hogy az 1950. évre készülő naptárakban a hétköznapoktól eltérő szedéssel, vagy színnel csak a jelen határozatban említett napokat tüntessék fel.”*⁸

Ezzel a döntéssel ért véget azon ellentmondásos gyakorlat, hogy „A munkaszüneti napok kérdését a vállalatok munkavállalói körében a kollektív keretszerződések rendelkezései, a közszolgálat körében a kialakult szokás szabályozza.”⁹ bár az előbbieket kapcsán néhány dolgot azért nem árt megjegyezni.

A kollektív szerződéseknél – Bán Antal iparügyi miniszter 61. 759/III/1./1945. Ip. M. számú közleményének megfelelően – már 1945-től általában az a gyakorlat érvényesült, hogy munkaszüneti napként január 1-jét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-jét, Úrnapját, az augusztus 20-i ünnepnapot, november 1-jét, húsvéthétfőt, pünkösdhétfőt és karácsony két napját ismerték el.¹⁰ Más egyéb ünnepnapokat a különféle kollektív szerződések – kevés kivételtől eltekintve – általában nem tekintettek munkaszüneti napoknak, már jóval az említett kormánydöntést megelőzően sem. 1949. augusztus 19-e után pedig természetesen egyetlen olyan kollektív szerződést sem kötöttek, mely bármiben is ellentmondott volna a kabinet döntésének.

Sajnos nehéz megmondani, hogy a „közszolgálat körében kialakult szokás” pontosan hogyan szabályozta a munkaszüneti napok kérdését korábban. Erről írásos forrás nemigen akad, s Gerő Ernő javaslata sem mond semmi konkrétumot az említett szokásjogról. A közszolgálati dolgozók munkaszüneti napjai kapcsán mindössze az biztos, hogy – ahogyan erről e tanulmány sorozat első részében már szó esett – 1947-ben Nagy Ferenc miniszterelnök folyó év április 4-re és 5-re, péntekre és szombatra (a közszolgálati dolgozókat érintő) hivatali szünnapot javasolt, amihez a Minisztertanács hozzájárult.¹¹

Nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napja nem az említett, 1949. augusztus 19-i döntés után vált munkanappá. Már korábban is születtek rendelkezések, melyek az 1949-es évre vonatkozóan „fekete betűs” napokká nyilvánították ezeket az ünnepeket.¹² Más kérdés, hogy előterjesztésében Gerő ezeket a rendelkezéseket – utólag – úgy interpretálta, mintha azok eleve végleges döntések lettek volna, nem pedig a folyó évre vonatkozó rendelkezések. Az államminiszter így, ilyen sajtóságos módon tette örök érvényűvé azt, ami eredetileg csupán ideiglenes, az 1949-es évre szóló állapot volt.¹³

Nagyboldogasszony ünnepe szintén nem az 1949. augusztus 19-i döntést követően lett rendes munkanap. Ugyanis már az említett Gerő-féle előterjesztést, illetőleg az augusztus 15-i ünnepet megelőzően, 1949. augusztus 11-én Bognár József belkereskedelmi miniszter elrendelte, hogy Nagyboldogasszony napja nem csupán a folyó évben, hanem úgy általában, „... rendes munkanap ezért az üzleteket a köznapokra érvényes záróra szerint nyitva kell tartani. Ezen a napon végzett munkáért a rendes bér fizetendő s az ünnepnap munkára vonatkozó pótlék nem számítható fel.”¹⁴ Más lapra tartozik, hogy erről Bognár József minisztertársa, Gerő Ernő nem vett tudomást, s a Minisztertanács felé

megfogalmazott előterjesztésében – mintha a belkereskedelmi miniszter rendelkezése nem is létezett volna – újra csak (a jövőben) eltörlendő „piros betűs” ünnepként jelölte meg augusztus 15-ét.¹⁵

Fontos az is, hogy az augusztus 19-i kormánydöntés után (illetve következményeként) Bognár József további két „megerősítő” rendelkezést is hozott az egyházi ünnepnapok kérdésében. E rendelkezések arról szóltak, hogy 1949 decemberében, illetve 1949 decemberétől kezdődően a szeplőtelen fogantatás ünnepnapja, 1950 januárjában, illetve 1950 januárjától kezdődően pedig vízkereszt is mindenki számára és végleg rendes munkanapokká lettek nyilvánítva, mind a munkavégzés, mind az üzleti záróra szempontjából.¹⁶ Igaz, a kormányzat egyáltalán nem ezt várta Bognár Józseftől. Az augusztus 19-i kormányülésen arra kapott utasítást, hogy „... a belkereskedelmi miniszter a kereskedelem felé egységesen és egy rendeletben szabályozza az ünnepnapok kérdését az üzleti záróra szempontjából”.¹⁷ A miniszter azonban ezt a kormányzati szándékot figyelmen kívül hagyta.¹⁸

Végül, de nem utolsósorban érdemes megemlíteni, hogy az augusztus 19-i titkos kormányülésen elhangzott egy javaslat, mégpedig Farkas Mihály, akkori honvédelmi miniszter részéről, mely arra vonatkozott, hogy május 2-a legyen munkaszüneti nap Magyarországon. Farkas Mihály javaslata szó szerint így hangzott: „*Honvédelmi miniszter: Megkérdezi, hogy május 2.-át nem kellene-e szintén pirosbetűssé tenni, mert a május 1.-i ünnep után az emberek fáradtak.*”¹⁹ Gerő Ernő azonban ezt az ötletet elutasította. „*Tul sok még az ünnepnap, ezt majd az egyházi ünnepek terhére lehet megcsinálni.*” – érvelt az államminiszter.²⁰ Különbben is (legalábbis Gerő Ernő szerint) igazából „*Egyetlen vitatható kérdés van, ez az Urnapja.*”²¹ Az államminiszter ez ügyben azt javasolta, hogy „... fogadja el a minisztertanács, hogy az Urnapja is piros – betűs legyen, ne akarjanak mindent egyszerre megváltoztatni, mert ugyanis már sok ünnepnapot megszüntettek”.²² A kormányzat – természetesen – hallgatott Gerőre. Nem akart mindent „egyszerre megváltoztatni”. Helyette inkább „fontolva haladt előre”, s fokról fokra, lépésről lépésre, számolta fel a „klerikális reakció” munkaszüneti napjait. Mégpedig a következőképpen:

1951 májustól – az 1.010/1951 (V. 16.) számú minisztertanácsi határozat alapján – nem számított többé munkaszüneti napnak Úrnapja,²³ 1951 ősztől pedig az 1.030/1951 (X. 16.) számú minisztertanácsi határozat nyomán hosszú időre Mindenszentek ünnepe sem.²⁴ E két „piros betűs” ünnep eltörlése után következett, 1952 márciusában, az 1.006/1952. (III. 30.) számú minisztertanácsi határozat. E határozat virágvasárnapot – abban az évben április 6-át – tette rendes munkanappá. Mégpedig oly módon, hogy virágvasárnap helyett – az április 4-i (pénteki) ünnep- és munkaszüneti napot követő – április 5-i (szombati) napon volt a rendes heti pihenőnap, a „pót-vasárnap”, tekintettel arra, hogy a kormányzat „... a dolgozók részére egyhuzamban hosszabb pihenőidőt biztosítson, továbbá a termelőmunka helyesebb beosztása érdekében...”²⁵ Igaz, az említett „átcsoportosítás” csupán egy alkalmi, az 1952-es esztendőre vonatkozó döntés volt a hatalom részéről, melyet az ünnepnapok véletlenszerű „találkozása” tett lehetővé. Az viszont már (ismét) nem egy alkalomra, hanem hosszú évekre, évtizedekre szólt, hogy pünkösdhétfő 1952 májusától kezdve szintén kikerült a munkaszüneti napok sorából. Az erről szóló 1.012/1952 (V. 11.) számú minisztertanácsi határozatot egyébként – legalábbis a kormányzat szerint – „*Számos üzem dolgozóinak kérelmére...*” alkották meg.²⁶ Természetesen az „üzemi dolgozók” nem csupán az említett pünkösdhétfőt akarták rendes munkanappá tenni. Karácsony másnapja is „szálka volt a szemükben”. December 26-át, mint munkaszüneti napot nagyjából fél évvel pünkösdhétfő „kiiktatása” után az

1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozattal „tüntette el” a kormányzat. Igaz, ezzel párhuzamosan az említett december 17-i határozat úgy rendelkezett: „*A minisztertanács a dolgozók régi kívánságára [valójában inkább – láthattuk – Farkas Mihály régi kívánságára] május hó 2. napját fizetett munkaszüneti nappá nyilvánította.*”²⁷ Ez azonban csekély kárpótlás volt. Annál is inkább, mert hamarosan húsvéthétfő is áldozatul esett a Rákosi-korszak vallásgyűlöletének. 1953 márciusától ugyanis már ez az ünnep sem számított többé munkaszüneti napnak. Ez a lépés egyébként, ismételtelen a „dolgozók kívánsága” volt. „*Számos üzem dolgozóinak kérelmére a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa húsvét hétfőjét, amely eddig nem fizetett munkaszüneti nap volt, rendes munkanappá nyilvánítja.*” – olvashatjuk a *Magyar Közlöny* 1953. március 16-i számában.²⁸ A történehez ugyanakkor hozzátartozik, hogy a Nagy Imre-kormány, 1953 decemberében lehetővé tette, hogy 1953. december 26-át, karácsony másnapját otthon töltsék az emberek. Ez azonban csupán egyszeri, arra az évre szóló intézkedés volt, melyet az tett lehetővé, hogy 1953-ban december 26-a – 1954. január 2-hoz hasonlóan – véletlenül épp egy ünnepet követő szombatra esett. Így azután a vezetés december 26-át és január 2-át is pihenőnapokká tette. Mely pihenőnapokat ugyanakkor december 27-én vasárnap, illetőleg január 3-án, szintén vasárnap pótolni kellett a munkahelyeken.²⁹ Ez azonban a végsőkéig túlhajtott munkavállalókat aligha kárpótolta.

Főleg, hogy a sztálinista rezsim nem csupán az egyházi ünnepeket alakította át. Világi ünnepeink is sokat változtak, negatív értelemben. Március 15-e például 1951 márciusától kezdve – a Minisztertanács 1.003/1951. (III. 10.) számú határozata alapján – nem számított többé munkaszüneti napnak. Csupán az iskolai oktatás szünetelt az alsó-, közép- és felsőfokú tanintézetekben.³⁰ Május elseje viszont 1949-től kezdve nem csupán a munka ünnepe volt, de nemzeti ünnepé is vált.³¹ Hasonlóképpen április negyedikéhez, mely ünnepnapot az Elnöki Tanács 1950-ben Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepévé nyilvánította.³² Szintén ebben az évben, 1950-ben történt, hogy november 7-e állami ünnepé és munkaszüneti nappá vált.³³ Ami augusztus huszadikát illeti: ez a nap, a Rákosi-korszak folyamán (is) egy igen jelentős ünnep- és munkaszüneti nap volt, illetve maradt. A „piros betűs” augusztus 20-át még a diktatúra legsötétebb éveiben sem merték eltörölni. Ehelyett inkább átalakították ezt az ünnepet, mégpedig úgy, hogy 1949-től kezdve nem Szent István királyunkat ünnepeltük ezen a napon, hanem az 1949-es, új „szocialista” alkotmányt, illetőleg az „új kenyér” ünnepét.³⁴ Az ünnep korábbi egyházi jellege is eltűnt, s ezt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a „létező szocializmus” évtizedei alatt mindvégig nem volt augusztus 20-i Szent Jobb-körmenet Magyarországon.

Volt viszont helyette sok más újdonság. Példának okáért olyan új, 1951-től létező (s ideológiai jelentőséggel is bíró) „fekete betűs” ünnepnapok, illetve emléknepok, mint a (napjainkban is létező) egységes Bányásznap minden év szeptemberének első vasárnapján,³⁵ a Néphadsereg Napja szeptember 29-én,³⁶ a (szintén most is létező) vasutasnap [Vasutas Nap], melyet, eredetileg, minden év augusztusának második vasárnapján tartottak.³⁷ Nem beszélve az 1952-től minden év júniusának első vasárnapján megtartott (s máig nagy jelentőségű) pedagógusnapról,³⁸ illetve a Magyar Sajtó Napjáról, mely egyébként ugyancsak napjainkig fennmaradt. Igaz, manapság március 15-én ünnepeljük a hazai sajtó napját, míg a Rákosi-korszakban – az ünnepet létrehozó az 1032/1951 (XI. 17.) minisztertanácsi határozat nyomán – 1952-től kezdve minden évben február 1-én köszöntötték. Hogy miért pont ezen a napon? Nem a köztársaság 1946. február 1-i kiáltása miatt, ez utóbbi dátum arra emlékeztetett, hogy „*1942. február 1-én jelent meg első ízben a szabadságunk, nemzeti függetlenségünk és a népek békéjének ügyéért küzdő Szabad Nép, a Kommunista Párt központi lapja.*”³⁹

Persze ahhoz, hogy ünnepeinket, ünneplési szokásainkat sikerüljön megváltoztatni, a jeles napokat az állampárt koreográfiájának megfelelően köszönteni, illetve ahhoz, hogy a társadalom „ideológiai nevelése” sikeres legyen, kevés volt az, hogy új jogszabályok, rendelkezések születtek. Ünnepeinket minden tekintetben uralni kellett. El kellett érni, hogy egy-egy ünnepi, illetve ünnepélyes esemény előkészítése, illetve lebonyolítása csak és kizárólag a hatalom privilégiuma legyen. Spontán szervezés, spontán megnyilvánulások ne lehessenek. Az „ellenség” meg pláne ne avatkozhasson be semmibe. Ami a szervezést illeti, a sztálinista hatalom – el kell ismerni – minden egyes ünnepi alkalommal kitett magáért. Általános gyakorlat volt, hogy mindent, de szó szerint mindent előre elterveztek, megszerveztek, előkészítettek. Ügyeltek a részletekre is. Továbbá fontosnak tartották, hogy egy-egy ünnep a „helyes” politikai szerepet töltsse be, s persze „ideológiai szempontból” is megfelelőképpen hasson.

Vegyünk példaként egy (eddig nem tárgyalt) „fekete betűs” kommunista ünnepet, március 21-ét, a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóját, s ezen belül is konkrétan, 1950. március 21-ét, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 31. évfordulóját. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Agitációs Osztálya 1950. március 4-én feljegyzést készített az állampártnak, illetve az MDP Szervező Bizottságának március 21-e 31. évfordulójának megünneplésének tárgyában. A március 4-i feljegyzés első és legfontosabb megállapítása egy javaslat volt, mely szerint: „*Az Országos Agitációs Osztály javasolja, hogy március 21.-e megünneplése, az évforduló méltatása, az április 4.-i ünnepségek előkészítését szolgálja.*”⁴⁰ ezután pedig következett a március 21-i ünnepségek, illetve ünnepi rendezvények konkrét terve. Eszerint:

„Javasoljuk; hogy március 21.-én az üzemi, falusi, városi, budapesti kerületi párt-szervezeteink összevont aktivaértekezletet tartsanak. Az Országos Oktatási Osztály küldjön az aktívák megtartásához beszéd-utmutatót március 15.-ig.

Budapesten, Csepelen a Sportcsarnokban a Központi Vezetőség kiküldötte tartson reprezentatív előadást. Az öt nagy városba és néhány nagyüzembe az Országos Agitációs Osztály küld központi előadót.

A pártszervezetek és népi bizottságok koszorúzzák meg a forradalmi mozgalomban életüket áldozó elvtársak sirjait, emléktábláit stb., amelyek pártszervezetük területén vannak.

Budapesten, Sallai, Fürst, Schönherz, Ságvári elvtársak sirját a Központi Vezetőség kiküldötte koszorúzza meg.

A sajtó és a rádió az aktívák beszéd-utmutató értelmében foglalkozzék az évfordulóval 2-3 napon keresztül.”⁴¹

Az említett feljegyzést, illetve tervezetet az MDP Szervező Bizottságának 1950. március 6-i ülésén tárgyalták. A március 6-i ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint: „*A SZ.B. elfogadja az Agitációs Osztálynak március 21. megünneplésére vonatkozó javaslatát és felhívja a figyelmet arra, hogy ezen a napon az 1919-es mártirokról is meg kell emlékezni. A SZ.B. megbizta az Országos Oktatási Osztályt, hogy a nagyobb üzemekben és városokban tartandó ünnepségekre juttasson le sillabust [összefoglalót] a pártbizottságokhoz. A SZ.B. megbizta az Agitációs Osztályt, hogy a javaslatot terjessze a Titkárság elé.*”⁴² A Szervező Bizottság útmutatásának megfelelően az Agitációs Osztály 1950. március 7-i dátumozással (ismételten) elkészítette feljegyzését március 21-e kapcsán, melyet ezúttal a végső döntéshozó szervnek, az MDP Titkárságának szántak. A Titkárságnak készített feljegyzés szövege egyébiránt szinte szó szerint azonos volt a Szervező Bizottságnak benyújtott korábbi, március 4-i feljegyzéssel. Csupán néhány kisebb fogalmazásbeli eltérés volt, illetőleg egyetlen relative nagyobb módosítás. Jelesül, hogy a „*Budapesten, Sallai, Fürst,*

Schönherz, Ságvári elvtársak sirját a Központi Vezetőség kiküldötte koszorúzza meg.” mondat helyett; az új, március 7-i javaslatban – szintén a Szervező Bizottság útmutatásának megfelelően – „*Budapesten, Sallai, Fürst, Schönhercz, Ságvári elvtársak sirját, valamint az 1919-es mártírok diszszírhelyét a Központi Vezetőség kiküldötte koszorúzza meg.*” mondat szerepel.⁴³ Az idézett (módosított) feljegyzést az állampárt Titkársága 1950. március 8-i ülésén tárgyalta meg. Az eredmény pedig az lett, hogy „*A Titkárság a beterjesztett javaslatokat elfogadja azzal a módosítással, hogy nem kell összevont aktiva-üléseket tartani. A mártírok sirjánál egy nagybudapesti 1919-es elvtárs beszéljen.*”⁴⁴

S hogyan sikerült március 21-e köszöntése 1950-ben? „*Ünnepi műsorral emlékezik a rádió a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 31. évfordulójára. A keddi ünnepi műsorszámokból kiemelkedik a Kossuth-adón 17.10-kor elhangzó »Emlékezés tizenkilencre«, a Petőfi-rádió 19 órakor kezdődő »1919 május«, és a Kossuth-adón 19.15-kor mikrofon elé kerülő ünnepi hangverseny a Honvéd Művészegyüttes előadásában. A magyar munkásmozgalom története sorozatban a Petőfi-rádió 18.45-kor hallunk előadást »Lenin és a Magyar Tanácsköztársaság« címmel*” – adta hírül a *Szabad Nép* 1950. március 19-én, a központi pártlap VIII. évfolyamának 66. számában.⁴⁵ A következő, 67. számban pedig (mely lapszám március 21-én jelent meg) egy hosszú, majdnem egész oldalas írást szenteltek a Tanácsköztársaságnak *A Magyar Tanácsköztársaság emlékére* címmel.⁴⁶ Ugyanezen 67. számban *Koszorúzási ünnepség a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján mártírjaink sirjánál* címmel egy közlemény is megjelent: „*A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján március 21-én, d. u. 3 órakor a Kerepesi-temetőben mártírjaink központi sírhelyénél, valamint Somogyi és Bacsó elvtársak sirjánál koszorúzási ünnepséget tart. Ünnepi beszédet mond Rudas László elvtárs.*”⁴⁷

Ezek után persze a következő napon, március 22-én – más napilapokhoz hasonlóan – a *Szabad Nép* is beszámolt a Tanácsköztársaság kikiáltásának 31. évfordulóján, Budapesten rendezett koszorúzási ünnepségről. „*A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége a Tanácsköztársaság 31. évfordulója alkalmából kedden délután a Kerepesi temetőben a kommunista mártírok központi sírhelyénél koszorúzási ünnepséget rendezett.*” – olvashatjuk a *Szabad Nép* 1950. március 22-i számában, a „*Legyünk olyan bátor, önzetlen katonái Pártunknak, mint mártírjaink voltak*” címet viselő írásban.⁴⁸ Ugyanezen, a 31. évfordulót tárgyaló írásműből megtudhatjuk azt is, hogy a koszorúzási ünnepségen „... *megjelentek: Kádár János elvtárs, az MDP főtitkárhelyettese, a Központi Vezetőség több tagja, Dobi István, a minisztertanács elnöke, Drahos Lajos elvtárs, az országgyűlés elnöke, Szabó Piroska elvtársnő, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának titkára...*”⁴⁹; s számos más, magas rangú vezető. A *Szabad Nép* beszámolója szerint: „*Az emlékbeszédet Rudas László elvtárs mondta.*”⁵⁰ Ezt követően „*Rudas elvtárs beszéde után megkoszorúzták a sirt.*”⁵¹ „*A Párt Központi Vezetőségének koszorúját Kiss Károly elvtárs helyezte el...*”⁵²; de koszorúztak az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, illetve más fontos hatalmi szervek képviselői is. Vagyis pontosan az valósult meg, amit az állampárt március 21-e kapcsán előzetesen eltervezett: volt koszorúzási ünnepség, melyen egy veterán kommunista politikus, az 1919-es eseményekben (is) aktív szerepet játszó Rudas László tartott emlékbeszédet. Kiss Károly az MDP KV nevében koszorúzott, a Magyar Rádió ünnepi műsört készített, a *Szabad Nép* pedig pontosan három lapszámon át foglalkozott a Tanácsköztársasággal, illetve annak 31. évfordulójával.

Az elmondottakhoz tegyük hozzá: nem csupán a különféle pártszervezetek készítették tervezeteket, „ideológiai útmutatásokat” egy-egy jeles eseménnyel összefüggésben. A „párt ökle”, az Államvédelmi Hatóság, illetve a Belügyminisztérium szintén

igen aktív volt e téren. E sorok szerzője kutatásai során nem kevesebb, mint tizenkilenc olyan paranccsal, illetve utasítással találkozott, melyeket az ÁVH, illetőleg a belügy irányítói: Dékán István, Egri Gyula, Péter Gábor⁵³ és Piros László adtak ki ünnepeink kapcsán. A teljesség igénye nélkül csupán néhány példa:

- Péter Gábornak, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 5. számú parancsa. A parancs 1950. április 4-én keletkezett, tárgya pedig hazánk „felszabadulásának” ötödik évfordulója. *„Bajtársak! Államvédelmi határőrök, államvédelmi őrök, tisztetek, tiszthelyettesek, tisztek! Ma 5 éve annak, hogy Hazánkat a győzedelmes Szovjet Hadsereg felszabadította a német fasiszták és hazai csatlósaiak véres terrorja alól. Ez a nap történelmünk legfényesebb napjának évfordulója, legnagyobb nemzeti ünnepünk.”* – más gondolatok mellett erről olvashatunk Péter Gábor 5. számú parancsában.⁵⁴ Mely parancs inkább egy, április negyedikét dicsőítő közlemény. Parancsként mindössze annyit szögezett le: *„A nagy évforduló alkalmával elvárom, hogy az ÁVH. minden beosztottja méginkább átérezze azt a felelősséget, amit a Szovjetuniótól kapott szabadság, határaink és dolgozó népünk békés építő munkájának őrzése jelent.”*⁵⁵ Továbbá Péter Gábor azt is elvárta, hogy az általa vezetett „... Államvédelmi Hatóság minden tagja fokozott éberséggel, még nagyobb lendülettel, szakmai és politikai tudásának állandó emelésével a Szovjetunió harci tapasztalatainak alkalmazásával végezze megtisztelő feladatát, mellyel Pártunk, dolgozó népünk megbízta.”⁵⁶
- Péter Gábor 75. számú parancsa 1951. szeptember 29-én. *„Bajtársak! Államvédelmi Honvédek! Tiszthelyettesek! Tisztek! Ma, a dicsőséges pákozdi ütközet évfordulóján ünnepeljük először a Néphadsereg Napját.”* – e szavakkal köszöntötte Péter Gábor az ÁVH tagjait szeptember 29-e alkalmából.⁵⁷ Majd egy kisebb „történelmi értekezés” következett az 1848–49-es magyar forradalomról és szabadságharcról, annak jelentőségéről, az 1919-es Tanácsköztársaság harcairól, illetve arról, hogy fel kell lépnünk „... a háborus gyújtogató imperialisták és a déli határainkon fenyegető Titó fasiszta bandájával szemben.”⁵⁸
- Péter Gábor 046. számú parancsa, mely ugyan 1952. szeptember 28-án keletkezett, mégis arra emlékeztetett, hogy *„Ma egész dolgozó népünkkel együtt ünnepli az Államvédelmi Hatóság Néphadseregünk napját.”*⁵⁹ Konkrét, valódi parancs vagy utasítás egyébként ebben az írományban sem igen szerepel, s homályban marad az is, hogy miért is szeptember 28-án kéne köszönteni a pákozdi csata évfordulóját szeptember 29-e helyett.
- Piros Lászlónak, a belügyminiszter első helyettesének 03. számú parancsa 1953. október 28-án keletkezett, tárgya pedig november 7-e megünneplése az 1953-as esztendőben. A 03. számú parancs már nem csupán az addigra a Belügyminisztérium alá vont ÁVH-nak, hanem a Belügyminisztérium alá tartozó összes erőszakszervezet valamennyi munkatársának szólt. Piros László nem kevesebb, mint 12 pontban foglalta össze, hogy mit vár el a Belügyminisztérium alá tartozó szervezetek állományától 1953. november 7-e kapcsán. Az első és talán legfontosabb elvárás az volt: *„1. Az operatív főosztályok és osztályok, az Országos Rendőrkapitányság, 1953. november 5-én délután 14 h-tól november 9-én reggel 8 h-ig szervezzenek megerősített ügyeleti szolgálatoit. Az ügyeleti szolgálat mellé biztosító csoportokat kell szervezni. 1953 november 7-én a beosztottak számára összetartást kell elrendelni.”*⁶⁰ Emellett számos más dologról is rendelkezett a miniszterhelyettes. Parancsának negyedik pontja például úgy szól: *„4. Az operatív beosztottak folytassanak sűrített hálózattartást olyan ügynöki feldolgozás alatt lévő csoportok, vagy személyek ügyében, akikkel kapcsolatban gyanu merül fel,*

hogy az ünnepek megzavarására provokációkat szerveznek, ellenforradalmi agitációra, terrorra, vagy diverzióra készülnek.”⁶¹ Veszély fenyegette volna a rendszert 1953 őszén? Erről nem szól a „fáma”. Arról viszont igen, hogy a Belügyminisztérium alá tartozó szervezetek munkatársai „5. Állítsák össze olyan ügyek, személyek névsorát, akik ellenőrzött adatok szerint fegyvert rejtgetnek, vagy más ellenforradalmi akcióra készülnek. Ezek ellen az ünnepeket megelőzően fokozott hálózati "T" és "D" ellenőrzést kell bevezetni, esetleg őrizetbevételükre javaslatot tenni.”⁶² Piros László elvárása volt az is, hogy „8. A Határőrség és a Belső Karhatalom beosztottai fenti idő alatt fokozott szolgálattal őrizzék Népköztársaságunk határait és objektumait. A szolgálat maradéktalan ellátásával biztosítsák államhatárunk és objektumaink sérthetetlenségét.”⁶³ egyéb biztonsági intézkedésekről nem is beszélve.

- Piros Lászlónak, a belügyminiszter első helyettesének 11. számú parancsa 1954. március 20-án keletkezett, mégpedig azért, mert „Április 4-én ünnepli dolgozó népünk Hazánk felszabadulásának 9. évfordulóját.”⁶⁴ Piros László szerint „Fel kell készülnünk arra, hogy az ellenséges elemek tevékenységüket az ünnepekre való előkészületek, valamint az ünnepek során fokozni fogják.”⁶⁵ ezért a miniszterhelyettes 10 pontba foglalva előírta, mik azok a feltétlenül szükséges intézkedések, melyeket az április 4-i ünnep zavartalansága érdekében meg kell tenni. Ilyen intézkedés volt például: „5./Budapesten és vidéken április 3-án és 4-én éjjel sűrített rendőrrjárőr szolgálatot kell szervezni. A rendőri szervek különös figyelemmel kísérik a rendőri felügyelet alatt álló személyek tevékenységét. A megyei /budapesti/ főosztályok rendőri helyettesei saját hatáskörükben, a helyi körülmények figyelembevételével rendeljenek el első, vagy másodfoku készütségi szolgálatot.”⁶⁶
- Piros László miniszterhelyettes 16. számú parancsa 1954. április 17-én keletkezett, annak apropóján, hogy „Május 1-én ünnepli dolgozó népünk a nemzetközi munkásosztály harcosseregszemléjét.”⁶⁷ A miniszterhelyettes úgy vélte, hogy „A május 1-i ünnepek jelentőségére tekintettel fel kell készülnünk arra, hogy az ellenséges elemek tevékenységüket az ünnepekre való előkészületek, valamint az ünnepek során fokozni fogják.”⁶⁸ s ennek okán ismét csak 10 pontba foglalva meghatározta, melyek azok a biztonsági intézkedések, melyeket a május 1-i ünnepek kapcsán feltétlenül meg kell tenni. Ezek egyébiránt kísértetiesen hasonlóak voltak az előző év november 7-e, illetve folyó év április 4-e kapcsán tett biztonsági intézkedésekhez, bár konkrét fenyegetésről itt sem esik szó, csupán a „lehetséges” veszélyekről olvashatunk.
- Egri Gyulának, a belügyminiszter első helyettesének 5. számú parancsa. A parancs 1954. augusztus 13-án született, tárgya pedig az 1954. évi augusztus 20-i ünnepek, illetve azok biztosítása. „Augusztus 20-án ünnepli dolgozó népünk Alkotmányunk ünnepét. Öt éve, hogy felszabadult népünk megalkotta népi demokráciánk alaptörvényét, mely lerögzíti elért eredményeinket, lerögzíti dolgozó népünk jogait és kötelességeit. Munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk, népünk-höz hű értelmiségünk nagy lelkesedéssel, terveik teljesítésével, a mezőgazdasági munkák jobb elvégzésével készülnek Augusztus 20. méltó megünneplésére.” – e szép szavakkal kezdődik Egri Gyula 5. számú parancsa.⁶⁹ A „megható” mondatok után pedig a miniszterhelyettes rátér a lényegre: „Augusztus 20-21-én a pártszervek nagyszabású munkás-paraszt találkozót szerveznek a munkás-paraszt szövetség erősítése érdekében. A találkozókra több ezer dolgozó paraszt érkezik a fővárosba és a vidéki ipari városokba és üzemi munkások mennek falura.”⁷⁰

Az ünnepek, illetve találkozók zavartalansága érdekében pedig szigorú biztonsági intézkedések voltak szükségesek. A nyolc pontba foglalt biztonsági intézkedések közül külön is érdekes a negyedik pont. Ebben Egri Gyula – más dolgok mellett – arra adott parancsot: „*A B.M. szervei biztosítsák, hogy az ünnepeket ellenséges tevékenység ne zavarja meg. A rendőri szervek fokozottan biztosítsák a pályaudvarokat, italboltok környékét, nehogy az ünnepeken résztvevőket bűnöző elemek meglopják – prostituáltak zaklassák.*”⁷¹ Ezek szerint még a kemény diktatúra sem volt képes eltüntetni bizonyos dolgokat. A tolvajok akkoriban is gondot jelentettek. Sőt, volt prostitúció is, hiába tagadták létezését nyilvánosan.

- Piros Lászlónak, a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 32. számú parancsa 1954. december 16-án keletkezett, tárgya pedig egy ünnepi évforduló: „*December 21.-én ünnepi dolgozó népünk az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 10 éves évfordulóját. Debrecenben, ahol 10 évvel ezelőtt összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, december 21.-én ünnepi ülést tart az országgyűlés.*”⁷² Az ünnepi évfordulóval kapcsolatosan pedig a belügyminiszter 17 pontba foglalva felsorolta a szükséges teendőket. A szigorú biztonsági intézkedések közül külön érdekes a parancs harmadik pontja: „*3./ A B.M. I. és VIII. Osztályának feladata, hogy szoros ellenőrzés alá vonja azon kapitalista követségek diplomatáit, illetve állampolgárait, akik december 21.-én Hajdu-Biharmegye és a környező megyék területére utaznak.*”⁷³
- Dékán Istvánnak, a belügyminiszter első helyettesének 22. számú utasítása 1956. augusztus 15-én született, tárgya pedig a közelgő ünnep, augusztus 20-a. „*Dolgozó népünk augusztus 20-án ünnepi Alkotmányunk ünnepét. Munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk, néphez hű értelmiségünk nagy lelkesedéssel, a tervek telteljesítésével, a mezőgazdasági munka jobb elvégzésével készül Augusztus 20. méltó megünneplésére.*” – olvashatjuk Dékán István augusztus 15-i utasításának elején.⁷⁴ Az Egri Gyula két évvel korábbi parancsára igencsak hasonló bevezetést követően egy, az 1954-es 5. számú parancsra szintén eléggé emlékeztető, hét pontba foglalt utasítássor következett mindazon intézkedésekről, melyeket a miniszterhelyettes szükségesnek vélt augusztus 20-a zavartalan ünneplése érdekében. Az utasítássor legérdekesebb pontja kétségkívül a negyedik volt: „*4./ A B.M. szervei biztosítsák, hogy az ünnepeket ellenséges tevékenység ne zavarja meg. A rendőri szervek fokozottabban biztosítsák a pályaudvarokat, italboltok környékét, nehogy az ünnepeken résztvevőket bűnöző elemek meglopják, prostituáltak zaklassák.*”⁷⁵

Mint az előbbi példákban is látszik, az ÁVH, illetve a belügy komolyan vette ünnepeinket. Igaz, Péter Gábor ünnepi „parancsai” inkább voltak a *Szabad Nép* hasábjaira illő propagandaközlemények, semmint konkrét utasítások, ám Péter Gábor utódai már nem követték Rákosi korábbi bizalmasának sajátos parancskiadási stílusát. Egri Gyulánál, Dékán Istvánnál, és Piros Lászlónál különösen a gyakorlati teendőkön volt a hangsúly, s nem az „elvi útmutatáson”. Végül, de nem utolsósorban Piros László 32. számú parancsa kapcsán külön is érdemes megemlíteni, hogy noha 1954-ben, december 21-én, az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 10. évfordulójára emlékezett az ország, öt évvel korábban, 1949. december 21-én nem az emlékezetes debreceni esemény ötödik évfordulóját köszöntöttük. Helyette inkább Sztálin hetvenedik születésnapját ünnepeltük.

(*A személyi kultusz ünnepei: Sztálin hetvenedik és Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja*) Hazánk és a „haladó világ” 1949. december 21-én ünnepelte a „nagy Sztálin elvtárs” születésének hetvenedik évfordulóját. Ennek tiszteletére már jóval a születésnap

előtt, 1949. december 10-én, Budapesten, a Nemzeti Múzeumban megnyílt „A nagy Sztálin harcos élete” címet viselő kiállítás. Tíz nappal később, 1949. december 20-án Budapest főváros törvényhatósága Sztálin hetvenedik születésnapjának tiszteletére ünnepi ülést tartott. Itt határozták el, hogy az Andrassy utat Sztálin úttá keresztelik át, illetve itt döntötték el, hogy „... emlékművet és szobrot állítanak fel hazánk nagy barátja dicsőségére.”⁷⁶ Egy nappal ezután, december 21-én az Országgyűlés is külön ünnepi ülésen emlékezett meg arról, hogy Sztálin elérte a hetvenéves életkort. „*Népiünk nagy felzabardítottját, legnagyobb barátját, Sztálin elvtársat ünnepelte a Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve: az országgyűlés.*” – lelkendezett az ünnepi ülés kapcsán a *Szabad Nép*.⁷⁷ A vezető kommunista napilap arról sem mulasztott el beszámolni, hogy ugyanezen az ülésen a T. Ház egy ünnepi határozatot is elfogadott Sztálin generalizmus szimusz hetvenedik születésnapjának tiszteletére, amit távirat formájában Moszkvába is eljuttattak. Az ünnepi határozatban, illetőleg táviratban egyebek mellett ez állt: „*Ünnepélyesen megfogadjuk ebből az alkalomból, hogy még elszántabban, még következetesebben és még nagyobb lelkesedéssel harcolunk a jövőben a nagy Sztálin lobogója alatt a béke megvédéséért, a szocializmus felépítéséért.*”⁷⁸ Az Országgyűlés ünnepi ülése mellett volt egy központi díszünnepség is, melyet az Operaházban szervezett a hatalom, s melynek Gerő Ernő volt a szónoka. Emellett a Műcsarnokban is rendeztek egy kiállítást, ahol (még a Moszkvába történő elküldés előtt) a Sztálin születésnapjának tiszteletére készített ajándékokat tekinthette meg a nagyközönség.⁷⁹ S akkor még nem is beszélünk a (szintén) december 21-én, Budapesten rendezett születésnap tüzijátékról és fényparádéről,⁸⁰ illetve azokról a nagyszabású ünnepségekről, melyeket vidéken szervezett a hatalom. Ami a vidéki ünnepségeket illeti: „*A községek országsszerte diszközgyűlést tartottak. Utcákat neveztek el Sztálin elvtársról, helyenként Sztálin szobrokat lepleztek le.*” – olvashatjuk abban a szigorúan bizalmas jelentésben, melyet 1950. január 11-én készített a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Agitációs Osztálya a Sztálin születésnapjával kapcsolatos ünnepségek, megemlékezések országos tapasztalatairól.⁸¹ Szintén e jelentésben olvashatunk arról, hogy vidéken a köszöntő ünnepségeken olyannyira nagy volt a lelkesedés, hogy „*Olyan helyeken is nagy tömegek mozdultak meg, ahol eddig ezt nem igen tapasztaltuk.*”⁸² Somogy megyében például több község kapcsán is jelentették, hogy „... ahol eddig 120–150 embernél többet megmozgatni egy ünnepségnél sem lehetett...”⁸³ ott most a Sztálin születésnapjára szervezett ünnepségeken – legalábbis az állampárt becslése szerint – mindenütt „5–600-an vettek részt”.⁸⁴

A „dolgozó nép” Sztálin iránti „szeretete” tehát határtalan volt. „*A 10-ig beérkezett hangulatjelentések nagyrésze még mindig a Sztálin születésnap ünnepségekkal foglalkozik. A jelentések alátámasztják az eddigi megállapításunkat, hogy az ünnepségek tömegmérete egyetlen eddigi megmozduláshoz sem hasonlítható.*” – olvashatjuk abban a tájékoztató jelentésben, melyet (szintén) az MDP KV Agitációs Osztálya állított össze 1950. január 17-én,⁸⁵ mégpedig „... 10 megye, városok, járások, községek, TSZCS, ÁMG, SZOT, MNDSZ, vidéki lapszerkesztők jelentései, a Rádió és a Szabad Nép levelezése és kiutazások alapján.”⁸⁶ Ugyanezen tájékoztatóból „megtudhatjuk” azt is, hogy Sztálin 70. születésnapja a szervezett ünnepségektől függetlenül is „szívügye” volt a „dolgozó tömegeknek”. Az említett tájékoztató szerint a szovjet diktátor születésnapjával összefüggésben „*A megbecsülés, a szeretet őszinteségét bizonyítják azok a megnyilvánulások, amelyek az egyszerű dolgozók részéről történtek.*”⁸⁷ Ilyen megnyilvánulás volt például, hogy Zemplén megyében (egy közelebről meg nem nevezett településen), Sz. Béláné „... 70 éves idős asszony, nem tudott mást adni Sztálin elvtárs születésnapjára, minthogy kimeszelte a házát és azt mondta: »máskor karácsonyra szoktam kimeszelni,

de Sztalin elvtárs a mi megváltónk és az ő tiszteletére teszem.»⁸⁸ Hasonló „őszinte szeretetről” adtak tanúbizonyságot a Somogy megyei Péterhida lakói. Az MDP KV Agitációs Osztálya úgy tudta, hogy „Péterhidán a faluban nincs villany, de a falu lakói mindenáron vörös csillag elhelyezésével akarták emelni az ünnepség [vagyis Sztálin 70. születésnapjának] fényét.”⁸⁹ Így azután a falu lakói „Készítettek egy vörös csillagot és ebbe lámpát helyeztek el.”⁹⁰

Igaz, az Agitációs Osztály említett tájékoztatója más, kevésbé „dicső” eseményekről is beszámol. Például a közellátással kapcsolatban arról, hogy a tél kellős közepén, sok helyen elfogyott a tüzelő. „*Szolnok, Csongrád, Borsód megyék jelentései komoly tüzelőanyag hiányról számolnak be. Nagy problémát okoz, hogy faárusítás egyáltalán nincs és a szénhez is igen nehezen jutnak hozzá, aminek következtében a szegényebb dolgozók napokig tüzelő nélkül vannak.*” – olvashatjuk.⁹¹ A tüzelőanyag hiánya mellett a lakosság élelmiszerral való ellátása is komoly kívánnivalókat hagyott maga után. Az Agitációs Osztály jelentése szerint: „*Borsódban, Diósgyőrön panasz van a kenyér minőségére. Különösen a félbarna kenyér gyakran lapos, nehéz, sületlen. A fehérkenyér megjelenése óta a kenyér minősége gyengébb. Miskolcon az a panasz, hogy kevés a tejcsernok a városban és sok a sorbaállítás a Tejipari N. V. üzlete előtt.*”⁹²

Az eredeti témához visszakanyarodva, nagyjából két és fél évvel Sztálin hetvenedik születésnapját követően, 1952. március 9-én Rákosi Mátyás betöltötte hatvanadik életévét. „*Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapját ünnepeljük. A magyar kommunisták, a magyar munkásosztály, a munkássággal szövetséges dolgozó parasztság, a szocializmus építésében segítő haladó értelmiség, az egész magyar nép köszönti e napon legjobb fiát.*” – lelkesedett Révai József a kommunista *Szabad Nép* 1952. március 9-i számában, Rákosi Mátyás „szép kerek” születésnapja okán.⁹³ Ám nem csupán a fő ideológus Révai írt ily szépeket Rákosi születésnapjáról. Hasonló túlaradó, ömlengő stílus jellemezte az egész magyar sajtót és a közéletet. A Rákosi ajánrozásában élen járó *Szabad Nép* például már hetekkel a tényleges születésnap előtt, a pártlap 1952. február 24-i számában lelkesen tudósított arról, hogy Rákosi Mátyás születésnapjának tiszteletére „*Naponta száz és száz album, ezer és ezer levél érkezik most az ország minden részéből Rákosi elvtárs címére.*”⁹⁴ A *Szabad Nép* szerint „*Minden levél a hűség és a szeretet fogadalomlevele. Minden levél a munka új lendületéről, új győzelmekről ad hírt.*”⁹⁵ A *Szabad Nép* (nem sokkal későbbi) március 2-i száma pedig – más dolgok mellett – arról számol be: „*Bányászaink egyre nagyobb teljesítményekkel, egyre több szén termelésével készülnek Rákosi elvtárs születésnapjának megünneplésére. Pénteken a lelkes versenyben bányászaink túlszárnyalták a csütörtöki 108.7 százalékos teljesítményt és 117.3 százalékos eredményt értek el.*”⁹⁶ így azután „*A havi tervet 100.05 százalékra teljesítették.*”⁹⁷ Nem mellesleg „*A versenyben a legjobb eredményt a Dorogi Tröszt bányászai érték el, akik a napi tervet 126.6 százalékra teljesítették.*”⁹⁸

A „termelés frontján” aratott újabb és újabb „győzelmeket”, illetve a Rákosi iránti „elképesztő lelkesedést” persze nem csupán az MDP központi lapja sugározta. „*A nőnapunk, a magyar nők ünnepe egybeesik az idén az ország egész népének nagy ünnepével: Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjával. Az a forró hála és mélységesen megindult szeretet, amely az ország asszonyaiban él Rákosi Mátyás iránt, a női munkavállalások, felajánlások, tervtúlteljesítések százezreiben vált anyagi erővé.*” – olvashatjuk a *Magyar Nemzet* 1952. március 8-i, nőnapjának számában.⁹⁹ Szintén március 8-án történt, hogy megjelent a *Magyar Közlöny* 1952. évi 23. száma, mely szinte másról sem szólt, mint Rákosi Mátyás közelgő 60. születésnapjáról. A *Magyar Közlöny* említett számában három Rákosi Mátyással kapcsolatos határozatot, illetve rendelkezést is közzétettek.

Az első nyilvánosságra hozott regula a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1952. évi 8. számú törvényerejű rendelete volt. Ez lényegét tekintve arról szólt, hogy Rákosi Mátyás 60. születésnapjának tiszteletére „Az 1949. évi XXIII. törvénnyel Miskolcon létesített Nehézipari Műszaki Egyetem az 1952. évi március hó 9. napjától kezdődően »Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem« nevet viseli”. A második nyilvánosságra hozott döntés a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 4. számú határozata volt. Ennek lényege az volt, hogy „Az egyetemet vagy főiskolát kitűnő eredménnyel végzett olyan hallgatók számára, akik legalább egy tárgyból különösen kiemelkedő tudást, s tanulmányaik folytatása alatt mindvégig kiváló eredményt mutattak fel és példát mutató magatartást tanúsítottak, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a legmagasabb tanulmányi kitüntetésül »Rákosi Mátyás« Tanulmányi Érdeméremet alapít.”. Végül, de nem utolsósorban a *Magyar Közlöny* említett, március 8-i számában közzétették a Minisztertanács 1.004/1952 (III. 8.) számú határozatát a „Rákosi Mátyás Tanulmányi Ösztöndíj”, illetve a diktátor nevével fémjelzett tanulmányi verseny megteremtéséről.¹⁰⁰

A Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem, a róla elnevezett tanulmányi ösztöndíj, tanulmányi érdemérem, illetve a Rákosi nevével viselő tanulmányi verseny mellett múzeumi kiállítás is nyílt a „nagy vezető” tiszteletére. „Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja alkalmából a Magyar Munkásmozgalmi Intézet új épületében, a Kossuth-téren, a volt Kuria termeiben kiállítás nyílik »Rákosi Mátyás harcoss élete« címmel.” – olvashatjuk a *Szabad Nép* 1952. március 8-i számában.¹⁰¹ Ugyanitt olvashatunk arról, hogy „Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapjára »Rákosi Mátyás élete képekben« címmel díszes kivitelű albumot adott ki a Szikra Könyvkiadó.”;¹⁰² illetőleg „A magyar írók felajánlásaként a Szépirodalmi Könyvkiadó prózai és költői antológiát adott ki »Magyar írók Rákosi Mátyásról« címmel.”¹⁰³ Nem mellesleg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Rákosi Mátyást hatvanadik születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársasági Érdemrend I. fokozatával tüntette ki.¹⁰⁴ Ezek után már csak „hab volt a tortán”, hogy a hatalom Rákosi tiszteletére a „vezér” születésnapjának előestéjén, 1953. március 8-án este a budapesti Állami Operaházban fényes születésnap ünnepséget szervezett. Ennek vezérszónoka Rákosi helyettese, Gerő Ernő volt, aki más gondolatok mellett kifejtette: „Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert ő Lenin és Sztálin legjobb magyar tanítványa és mert senki nem tett országunkban annyit, mint ő azért, hogy a magyar munkásosztály, a magyar nép Lenin–Sztálin útját kövesse, hogy megvalósuljon és elmélyüljön népünk barátsága a nagy Szovjetunió népeivel!”¹⁰⁵

S való igaz: senki nem tett annyit a hazai szélsőbaloldali diktatúra megteremtéséért, mint Rákosi Mátyás. Ténykérdés az is, hogy Rákosi volt Sztálin egyik legodaadóbb, s leginkább szolgálékú „tanítványa”. Más kérdés, hogy Rákosi Mátyás következő, 61. születésnapja 1953-ban már egyáltalán nem olyan volt, mint az 1952-es „nagy esemény”. 1953 márciusában ugyanis mindent beárnyékoltt Sztálin halála. Ráadásul a „nagy vezető” végső búcsúztatását épp március 9-re, Rákosi Mátyás születésnapjára időzítette a Szovjetunió vezetése.

(Gyász és megkönyebbülés: Sztálin ünnepélyes búcsúztatása 1953 tavaszán) „A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa közli, hogy pártunkat és népünket szerencsétlenség érte: J. V. Sztálin elvtárs súlyosan megbetegedett.” – e váratlan hírral lepte meg olvasóit a *Szabad Nép* 1953. március 5-én, a pártlap március 5-i számának első oldalán.¹⁰⁶ A *Szabad Nép* – a központi szovjet hírügynökség, a TASZSZ március 4-i beszámolója alapján – azt is tudni vélte, hogy a problémák néhány nappal korábban kezdődtek, mégpedig azzal, hogy „Sztálin elvtársat

március 2-ra virradó éjjel, Moszkvában, lakásán agyvérzés érte, amely az agynak az élet szempontjából fontos területeire terjedt ki.”¹⁰⁷ Az MDP központi lapja szerint az agyvérzés következményeként „Sztálin elvtárs eszméletét veszítette. Jobb karja és lába megbénult, elvesztette beszélőképességét.”¹⁰⁸ ráadásul „A szív működésben és légzésben súlyos zavarok állottak be.”¹⁰⁹ A másnap, 1953. március 6-án, megjelenő *Szabad Nép* pedig – a TASZSZ egy újabb, március 5-én keletkezett jelentésére hivatkozva – már arról számolt be: „Március 5-re virradó éjszaka J. V. Sztálin egészségi állapota továbbra is súlyos. A beteg szoporózus (mélyen öntudatlan) állapotban van. A légzés idegi szabályozásában, valamint a szívtevékenységben továbbra is komoly zavarok észlelhetők.”¹¹⁰ Természetesen „Jozsif Visszárionovics Sztálin elvtárs, drága tanítónk és vezérünk súlyos betegségéről szóló hír mélyen megrendített bennünket.”¹¹¹ Olyannyira, hogy „A Magyar Dolgozók Pártjának minden tagja, az egész dolgozó magyar nép el van telve felszabadítónk és vezérünk iránti határtalan szeretettel s mély aggodalommal és együttérzéssel tekint betegágya felé.”¹¹²

Igaz, mikor e sorok a nyilvánosság elé kerültek, Sztálin már jó néhány órája halott volt. A halálestet 1953. március 5-én este következett be Moszkvában. Ám ez a hír nem a *Szabad Nép* másnap, március 6-án megjelenő „rendes” számában, hanem egy ugyanazon nap megjelent (egy oldalas) különkiadásban látott napvilágot. A hazai újságok közül e különkiadás számolt be elsőként arról, hogy (moszkvai idő szerint) „21.50 órakor J. V. Sztálin, növekvő szív-, ér- és légzési elégtelenség tünetei között meghalt.”¹¹³ Szintén e különkiadásból tudhatta meg az olvasó azt is, hogy egy bizottság alakult Sztálin temetésének megszervezésére. A *Szabad Nép* – a TASZSZ hírügynökségre, illetve a Magyar Távirati Irodára hivatkozva – azt közölte: „A bizottság tagjai: Hruscsov N. Sz. (elnök), Kaganovics L. M., Svernyik N. M., Vasziljevskij A. M., Pegov N. M., Artyemjev P. A., Jasznov M. A., elvtársak.”¹¹⁴ Az említett bizottság első döntése az volt, hogy a világ tudtára adta: „Jozsif Visszárionovics Sztálin holttestét [Moszkvában] a Szakszervezetek Házának Oszlopcsarnokában ravatalozzák fel.”¹¹⁵

Nem mellelleg másnap, március 7-én, a *Szabad Nép* még érdekesebb információkat közölt Sztálin búcsúztatása kapcsán. Például ebből a lapszámból tudhatta meg a közvélemény, hogy Sztálin halálát követően, „A NEMZETI GYÁSZRA VALÓ TEKINTETTEL a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Szakszervezetek Országos Tanácsának nőbizottsága által szombatra [március 8-ra] meghirdetett nőgyűlés elmarad.”¹¹⁶ Emellett az MDP központi lapja – ismételten a TASZSZ hírügynökségre hivatkozva – arról is tájékoztatót, hogy Moszkvában gyásznapokat rendeltek el. „J. V. Sztálinnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága titkárnak elhunytá alkalmából a moszkvai szovjet végrehajtó bizottsága Moszkvában ez év [vagyis 1953] március 6-át, 7-ét, 8-át és 9-ét gyásznappá nyilvánítja és közli, hogy ezeken a napokon minden színelőadás, filmelőadás, hangverseny és más szórakoztató műsor elmarad.” – olvashatjuk.¹¹⁷ Persze nem csupán Moszkvában maradtak el a szórakoztató események, idehaza sem volt ez másképp. „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa J. V. Sztálin elvtárs halála miatt nemzeti gyászt rendelt el. A színházak, mozgóképszínházak előadásai, sportrendezvények, stb. március 7-től Sztálin elvtárs temetése napjáig bezárólag szünetelnek.” – adta hírül a *Magyar Nemzet* 1953. március 7-i számában, *A minisztertanács nemzeti gyászt rendelt el* címet viselő írásműben.¹¹⁸ Ugyanezen írásműből tudhatjuk meg azt is, hogy „Az Országgyűlés folyó hó 8-án, vasárnap 12 órakor gyászülést tart.”¹¹⁹ Továbbá – a *Szabad Nép*hez hasonlóan – a *Magyar Nemzet* sem mulasztotta el közölni: „A nemzeti gyászra való tekintettel a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Szakszervezetek Országos Tanácsa Nőbizottsága által

szombatra meghirdetett nőgyűlés elmarad.”¹²⁰ Nem maradt el viszont az Országgyűlés gyászülése, melyre – a *Magyar Nemzet* előzetes információjának megfelelően – 1953. március 8-án került sor. E gyászülésen a képviselők amellet, hogy tisztelegtek a generáliszimusz emléke előtt, Nagy Imre későbbi miniszterelnök javaslatára egyhangúan, elfogadták az 1953. évi I. törvényt.¹²¹ E törvény egyebek mellett kimondja:

*1.§. Az Országgyűlés Jozsif Visszárionovics Sztálin elvtárs emlékéét, a magyar nép felszabadítása, a magyar nemzet függetlenségének kivívása és biztosítása, a magyar dolgozók politikai, gazdasági, kulturális felemelkedése körül szerzett elévülhetetlen érdemeiért, a magyar nép el nem múló hálójának tanúbizonyságául törvénybe iktatja.*¹²²

Más kérdés, hogy Sztálin temetésére 1953-ban már nem került sor. Pontosabban nem úgy került sor, ahogyan a *Magyar Nemzet* által március 7-én közölt előzetes információ alapján gondolhatnánk. Sztálin földi maradványait ugyanis 1953-ban nem temették el! Mert igaz ugyan, hogy a *Magyar Nemzet* március 7-i számában „Sztálin elvtárs temetéséről” olvashatunk, mi több, ugyanezen újság másnapi, március 8-i számában – a TASZSZ hírugynökségre hivatkozva – már arról is informált, hogy „Jozsif Visszárionovics Sztálinnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága titkárának temetése hétfőn, március 9-én délelben 12 órakor lesz.”¹²³ Emellet azonban a március 8-i lapszámban azt is olvashatjuk, hogy ezt a „temetést” nem egészen a „klasszikus” módon tervezte el a szovjet pártvezetés. „A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa elhatározta: azt a szarkofágot, amelyben J. V. Sztálin holtteste nyugszik, a Vörös-téren lévő mauzoleumban, V. I. Lenin szarkofágja mellé kell elhelyezni.” – adta hírül a *Magyar Nemzet*.¹²⁴ S valóban, Sztálintól néhány nappal később, 1953. március 9-én nem úgy búcsúztak el, hogy testét/hamvait a földbe temették, hanem úgy, hogy – Lenin mellé – közszemlére tették. Persze tény az is, hogy Sztálin földi maradványait később, 1961-ben Hruscov parancsára eltávolították Lenin mellől, s a Kreml tövében eltemették. Ez az aktus azonban már nélkülözött minden ünnepélyességet, s sokkal inkább szólt a politikáról, a Sztálin körüli kultusz felszámolásáról, mintsem a végtisztesség megadásáról.

Az ötvenes évekhez visszakanyarodva, idehaza Sztálin központi búcsúztatására szintén március 9-én hétfőn került sor. Mégpedig – stílszerűen – a Dózsa György úti Sztálin-szobor előtt. „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa, a Budapesti Pártbizottság és a Budapesti Városi Tanács hétfőn, Sztálin elvtárs temetésének napján, délután 4 órakor nagygyűlést rendez Sztálin elvtárs Dózsa György-úti szobra előtt. A nagygyűlés szónoka Gerő Ernő elvtárs.” – olvashatjuk a *Szabad Nép* március 8-i számában.¹²⁵ Szintén e lapszámban olvashatunk arról, hogy A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elrendelte, hogy szeretett vezérünk és tanítónk, J. V. Sztálin elvtárs temetése időpontjában, március 9-én, délelőtt 10 órakor hazánk összes üzemeiben és vállalatainál, a vasútnál, a közlekedésnél, a postánál, valamennyi hivatalban, iskolában és intézménynél, népünk mélységűs gyászának és tiszteletének kifejezéséül, ötperces munkaszünetet tartsanak. Budapest, 1953. március 7. RÁKOSI MÁTYÁS s. k., a minisztertanács elnöke.”¹²⁶ No és persze a *Szabad Nép* azt sem mulasztotta el közölni: „Sztálin elvtárs temetésére a Magyar Népköztársaság minisztertanácsa, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége képviselőletében küldöttség utazott Moszkvába. A küldöttség vezetője Rákosi Mátyás

elvtárs. ¹²⁷ Vagyis Rákosi, ha nem is születésnapja okán, de ismét fontos szereplővé vált. Ahogyan fontos szereplő volt helyettese, Gerő Ernő is. „*Eltávoztán tőlünk, Sztálin elvtárs 800 milliós demokratikus és szocialista táborot hagyott hátra, amelyet az Ő eszméi, Lenin–Sztálin halhatatlan eszméi, a proletárinternacionálisizmus és az igazi hazafiság legőzhetően eszméi hevítenek és forrasztanak megbonthatatlan egységbe!*” – más gondolatok mellett e szavakkal búcsúzott Sztálintól az MDP második számú vezetője. Legalábbis ezt olvashatjuk *Szabad Nép* 1953. március 10-i számában, mely – más napilapokhoz hasonlóan – teljes terjedelmében közölte Gerő Ernő búcsúztató beszédét. ¹²⁸ Nem mellesleg e lapszámból kiderül az is, hogy nem Gerő volt az egyetlen, aki felszólalt az említett búcsúztató nagygyűlésen. A *Szabad Nép* korábbi állítása ellenére voltak más felszólalók is. Persze Gerő Ernő volt a vezérszónok, ez vitán fülül állt, de Gerő mellett azért mások is mondtak, mondhattak végül „megható” szavakat. Például a korszak egyik jeles sztahanovistája Muszka Imre ki – más gondolatok mellett – a következőképpen búcsúzott Sztálintól: „*Nem volt nála szeretőbb édesapánk. Nem volt jobb barátja Nála a mi magyar népünknek, munkásosztályunknak.*” ¹²⁹ Persze csak ha hiszünk Muszka Imrének, illetve a *Szabad Nép* (enyhén szóva is elfogult) beszámolójának.

Mely beszámoló egyébként az Államvédelmi Hatóságot csupán futólag említi. Holott Sztálint idehaza, a rettegett ÁVH külön is elbúcsúztatta. „*Kedves Elvtársak! Elhunyt a mi forrón szertett Sztálin elvtársunk. Megszűnt dobogni annak a férfinak a szíve, aki Lenin halhatatlan művének folytatója volt, aki a Szovjetunióban győzelemre vitte a szocializmust és akinek vezetése alatt a dicső szovjet nép a kommunista társadalom építésének diadalmas útjára tért.*” – más gondolatok mellett erről olvashatunk abban a felhívásban, melyet az Államvédelmi Hatóság valamennyi harcosához, tiszt-helyetteséhez és tisztjéhez intézett Piros László vezérőrnagy 1953. március 6-án. ¹³⁰ A vezérőrnagy felhívása persze nem csupán Sztálinról, a „dicső” múltról, a zsarnok búcsúztatásáról szól, hanem a „fényes” jövőről is. Piros László 1953 tavaszán ugyanis úgy képzelte: „*Sztálin elvtárs halála után változatlan elszántsággal, szilárdan haladunk tovább az Ő dicső útján. Az Ő tanítását követjük hűen, amikor pártunk és Rákosi elvtárs vezetésével leleplezzük és ártalmatlanná tesszük az imperialisták ügynökeit, terroristákat, kémeket, szabotőröket, az osztályellenség belső és külső erőinek mindennemű aknamunkáját, fokozzuk Népköztársaságunk szent határainak szilárd őrzését, belső karhatalmi alakulatainknak harci felkészültségét.*” ¹³¹ Piros László felhívásának őszinteségében nincs okunk kételkedni. Kételkedni legfeljebb abban lehet, hogy Sztálint a „dolgozó nép” is ugyanilyen őszintén gyászolta. Különösen, hogy a zsarnok ünnepélyes búcsúztatása – más ünnepekhez, ünnepélyes eseményekhez hasonlóan – az ÁVH figyelő tekintete előtt zajlott. S volt is mire odafigyelni! Ugyanis a terror és a (központilag erőltetett) gyászhangulat ellenére, a Sztálin halálát követő időszakban is voltak olyan állampolgárok, akik ki merték mondani: nem sajnálják, pláne nem siratják Sztálint, a zsarnokot, kit milliók haláláért terhelt felelősség. A Sztálint gyászolni nem hajlandó, s ellenérzéseiket nyíltan felvállaló emberek külön probléma volt az ÁVH számára. E sorok szerzője kutatásai során nem kevesebb, mint harmincegy olyan személy ügyére bukkant, akiket az államvédelem munkatársai azért „vettek elő”, mert nem voltak hajlandók „Sztálin apánkért” krokodilkönnyeket hullatni, ¹³² illetve gúnyolódni, gúnyolódni merészeltek a mesterségesen keltett „világvége” hangulaton. ¹³³ Természetesen az állam megtorolta az ilyen viselkedést. A Sztálin „őszinte siratását” megtagadó „ellenséges elemek” számos esetben a vádlottak padjára kerültek, illetve szabadságvesztésre számíthattak. ¹³⁴

(*Összegzés helyett*) Más lapra tartozik, hogy néhány évvel később, 1956 őszén egy másik ünnepélyes búcsúztatás, Rajk László és társai temetése kapcsán már az Államvédelmi Hatóság került nehéz helyzetbe. Rajk László és társai 1949-es kivégzése, az ÁVH abban játszott dicstelen szerepe ugyanis nem merült feledésbe! A Sztálin halála utáni rehabilitációk pedig idővel – ahogyan az várható volt – súlyos kérdéseket vetettek fel az államvédelem munkájával kapcsolatosan is. Ezeket az MDP vezetői 1956 őszén, már nem tudták csak úgy szőnyeg alá söpörni. „Mert amikor százezrek vonulnak el a koporsók előtt, nemcsak az áldozatoknak adják meg a végső tisztességet, de szenvedélyes vágyuk, megmásíthatatlan elhatározásuk, hogy egy korszakot temessenek el, örökre eltemessék a törvényteleniséget, az önkényt és a szégyenletes esztendőök erkölcsi halottait, örökre veszélytelené tegyék az ököljog és a személyi kultusz magyar tanítványait.” – mondta Szász Béla író Rajk László és társainak ünnepélyes temetésén.¹³⁵ S voltak, akik már nem elégedtek meg a szavakkal. 1956. október 6-án, Rajkék temetését követően Budapesten egyetemisták és főiskolai hallgatók tüntettek a Sztálin-szobornál, a jugoszláv nagykövetségnél, sőt, az Államvédelmi Hatóság korábbi „fellegváránál”, az Andrássy út 60. előtt is Sztálint és a sztálinizmust elítélő, ÁVH-ellenes, illetve Jugoszláviát éltető jel-szavakkal.¹³⁶ S a hajuk szála sem görbült meg! Igaz, a sajtó az *Egyetemi Ifjúság* című lap kivételével, „szépen” elhallgatta, mi történt 1956. október 6-án a „legális” temetés, illetve a „hivatalos” október 6-i megemlékezések mellett, illetve azokat követően,¹³⁷ ugyanakkor a hatalom ezúttal nem lépett fel erőszakosan. Ennyire tisztelte volna a vezetés az október 6-i gyásznapot, az aradi vértanúk emlékét? Aligha valószínű. Inkább nem tudtak mit kezdeni a helyzettel. Magyarország, ekkor, 1956 októberének kezdetén, egy kitörni készülő vulkánhoz hasonlított. Szinte mindenki tudta, érezte: nagy dolgok vannak készülöben. 1956. október 22-én az Építőipari Műszaki Egyetem hallgatói tanáraik közreműködésével 16 pontból álló követelést fogalmaztak meg a párt- és állami vezetés felé. A követelések között a szovjet csapatok hazánk területéről történő azonnali kivonása éppúgy szerepelt, mint a szabad választások kiírása vagy az ártatlanul elítélt politikai foglyok szabadon bocsátása. „Az ifjúság 16 pontja” között volt az is, hogy „12. Teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot, szabad rádiót követelünk...”¹³⁸ továbbá az is, hogy „14. A meglévő, magyar néptől teljesen idegen címer helyetti kívánjuk a régi magyar Kossuth-címer visszaállítását. A magyar honvédségnek nemzeti hagyományainkhoz méltó új egyenruhát követelünk. Követeljük, hogy március 15-e nemzeti ünnep, munkaszüneti nap legyen, október 6-a pedig nemzeti gyásznap és iskolai szünnap legyen.”¹³⁹ Másnap, 1956. október 23-án, kitört a forradalom.

JEGYZETEK

- 1 Az Elnöki Tanács 1949. évi 20. számú törvényerejű rendeletét ld.: *Magyar Közlöny*, 1949. évi 265–268. szám. Bp. 1949. december 28.
- 2 A Rákosi-korszakról, s annak szörnyűségeiről – más munkák mellett – részletesen is szól: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.
- 3 Az internálótáborok, köztük a hírhedt Recski tábor megszüntetésének jogi hátterét a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.034/1953. (VII. 26.) számú határozata adta, mely határozat

– többek közt – kimondja: „1. A rendőrhatalom őrizet alá helyezése (internálás) intézménye megszünik és az erre vonatkozó jogszabályok hatályukat veszítik.” Ez sok ezer ember szabadságát jelentette. Nem kevésbé volt jelentős az Elnöki Tanács 1953. évi 11. számú törvényerejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról, mely rendelet, szintén, 1953. július 26-án látott napvilágot. A rendelet első paragrafusa kimondja: „1. §. A jelen törvényerejű rendelettel kegyelemben részesülnek azok, akiket a bíróság jogerősen két évet meg

- nem haladó tartamú szabadságvesztésbüntetésre ítélt.” Emellett, „2. §. Kegyelemben részesülnek azok, akiket a bíróság jogerősen bármilyen tartamú javító-nevelő munkára ítélt.”. A büntetés tartamától függetlenül kegyelmet kaptak a fiatalok, a terhes asszonyok, mindazon édesanyák kiknek tíz évnél fiatalabb volt a gyermekük. Kegyelemben részesültek továbbá „... az 50. évüket betöltött nők és a 60. évüket betöltött férfiak”. Az említett kegyelem kiterjedt „... az előző rendelkezések alá nem eső, meghatározott tartamú szabadságvesztésbüntetésre ítéltre is...”. Velük szemben a kiszabott szabadságvesztés egyharmadával kellett csökkenteni. A kegyelem folyamatban lévő ügyekre is vonatkozott, ugyanakkor a kegyelem nem terjedt ki a háborús vagy népellenes bűnök elkövetőire, a gyilkosságért, rablásért, erőszakos nemi közömbösítésért elítéltekre. Nem vonatkozott a kegyelem a népközvetítés államrendjének megdöntésére irányuló büntetben elítélt személyekre. Nem kaptak kegyelmet azok sem, akiket tiltott határátlépésért, vagy hűtlenség miatt ítélték el. Kimaradtak a kegyelemből azok is, akik a társadalmi tulajdon ellen vétettek, s ezért öt évet meghaladó szabadságvesztést kaptak, s azok is, akiket a tulajdon elleni bűncselekmények kapcsán öt éven belül többször is elítéltek. Az idézeteket, illetve a Minisztertanács 1.034/1953. (VII. 26.) számú határozatát, s az Elnöki Tanács 11. számú törvényerejű rendeletét ld.: *Magyar Közlöny*, 1953. évi 32. szám. Bp. 1953. július 26.
- 4 Nagy Imre első kormányáról, e kormány reformtörvényeiről, illetve a reformok későbbi leállításáról, Nagy Imre hatalomból és kiszorításáról való kizsorításáról – más kitérő munkák mellett – részletesen is szól: Rainer M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz II. kötet 1953–1958*. 1956-os Intézet, Bp., 1999.
- 5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15.
- 6 MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus hó 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnöklése alatt tartott minisztertanácsról*.
- 7 A titkos kormányhatározat azt jelentette, hogy Dobi István kormányának 1949. augusztus 19-i határozata nem jelent meg sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében*, sem sehol másutt. Mindez egyébiránt Gerő Ernő kívánságára történt így, aki már az augusztus 15-i előterjesztésében arra kérte a kormányzatot, hogy mellőzze a munkaszüneti napokról szóló határozat hivatalos közzétételét, s az államminiszternek ezt a kívánságát a kormány teljesítette is.
- 8 MNL OL, XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15.
- 9 Uo.
- 10 Bán Antal iparügyi miniszter (e tanulmányosorozat első részében már tárgyalt) 61. 759/III/1./1945. Ip. M. számú közleményét ld.: *Magyar Közlöny*, 1945. évi 87. szám. Bp. 1945. július 27.
- 11 A javaslatot, illetve a kormány hozzájárulását ld.: *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. B. kötet*. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szűcs László és G. Vass István. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. A március 31-i kormányülésről szóló [21] 170. jegyzőkönyv: 972–1000. o. Nagy Ferenc javaslata, s a kabinet hozzájárulása a 972–973. oldalon.
- 12 E sorok szerzője kutatómunkája során összesen három olyan határozatot talált, melyek, még az augusztus 19-i kormánydöntés előtt, az 1949-es évre vonatkozóan rendes munkanapokká nyilvánították nagyszombatot, áldozócsütörtököt, s Péter-Pál napját. Mindhárom határozatot a Gazdasági Főtanács hozta. Az első határozatot, nagyszombat kapcsán, 1949. április 15-én tették közzé, *Húsvéti munkarend* címen. A húsvéti munkarendet szabályozó 7.063–874/15/1949. G. F. számú határozatban a Gazdasági Főtanács – többek közt – kimondta: „...f. évi április hó 16-a (szombat) rendes munkanap.” Ezt követően a Gazdasági Főtanács, 1949. május 19-én közzétette a 7.063–1.136/20/1949 G. F. számú határozatot. E határozat, a (beszéd) *Áldozócsütörtök rendes munkanappá nyilvánítása* címet kapta, s lényegét tekintve arról szólt, hogy „...f. évi május hó 26-a, *Áldozócsütörtök napja*, – a kollektív szerződésnek vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően – rendes munkanap.”. Végül pedig ott volt, az 1949. június 2-án kihirdetett, 1.249/22/1949. G. F. számú határozat, melynek a *Június havi ünnepnapok munkarendje* címmel tették közzé. E határozatban a Gazdasági Főtanács a kollektív szerződések úgymond „... egybehangzó rendelkezései értelmében...” kimondta, hogy „...f. évi június hó 16-a (Ürnapja) általános munkaszüneti nap, f. évi június 29-e (Péter és Pál napja) pedig rendes munkanap.”. A Gazdasági Főtanács Áldozócsütörtökről szóló, illetve *Június havi ünnepnapok munkarendje* címet viselő rendelkezései kapcsán megjegyzendő: Noha ezek a rendelkezések a kollektív szerződésekre, a kollektív szerződések „vonatkozó”, illetve „egybehangzó” rendelkezéseire hivatkoztak az 1948. december 3-án kötött, s 1948 decemberre és 1949. július

- eleje között érvényben lévő, nyomda- és papíripari iparági kollektív szerződés ellentmondott a Gazdasági Főtanács előbbieken említett két határozatának. E szerződés ugyanis, az ágazat dolgozóinak egy része számára – egyéb más ünnepek mellett – mint „fizetett munkaszüneti nap” jelölte meg az áldozócsütörtököt (1949-ben május 26-át), s Péter-Pál napját is. Ezzel szemben a Gazdasági Főtanács említett határozatai – láthattuk – „munkanapként” jelölték meg e két ünnepet, legalábbis arra az évre. S, hogy dolgoztak-e azok a nyomda- és papíripari dolgozók, kiknek kollektív szerződésük alapján, ezeken az ünnepeken nem, vagy csak plusz pénz ellenében kellett volna? Amennyiben a korabeli napilapok megjelenését nézzük akkor igen, dolgozniuk kellett. Ugyanis semmi nyoma annak, hogy akár május 26-a, akár június 29-e miatt kimaradt volna lapszámok a különféle napilapoknál, példának okáért a *Szabad Népnél*, vagy épp a *Magyar Nemzetnél*. Azt, hogy pénzt vagy más jutást kaptak-e az érintett munkavállalók a (szerződés szerint) túlmunkának számító munkavégzésért e sorok szerzőjének nem sikerült kiderítenie. A hűsvéti munkarendet szabályozó 7.063–874/15/1949. G. F. számú határozat ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 15. szám. Bp. 1949. április 15. Az áldozócsütörtököt rendes munkanappá nyilvánító 7.063–1.136/20/1949. G. F. számú határozat ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 20. szám. Bp. 1949. május 19. A *Június havi ünnepnapok munkarendje*. című 1.249/22/1949. G. F. számú határozat ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 22. szám. Bp. 1949. június 2. Az 1948-as nyomda- és papíripari iparági kollektív szerződést pedig ld.: *O. M. B. Közlöny*, I. évfolyam 10. szám. Bp. 1948. december 3.
- 13 Nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napjának munkanappá válása, végérvényes jelleggel, a következőképpen történt: Gerő Ernő a munkaszüneti napokról szóló előterjesztésének részeként készített, pontosabban szólva valószínűleg készítettett, egy táblázatot (vagy ahogyan ő nevezte „kimutatást”). E táblázatban Gerő egyrészt felsorolta a különféle munkaszüneti napokat, másfelől ezeket a napokat három nagyobb csoportba osztotta be. Először is voltak a „megmarad” jelzővel ellátott munkaszüneti napok: január 1-je, március 15-e, április 4-e, húsvéthétfő, május 1-je, pünkösdhétfő, Úrnapja, augusztus 20-a, november 1-je és karácsony napjai. Azután voltak a (jövőre vonatkozóan) „megszűnik” jelzővel ellátott munkaszüneti napok: vízkereszt (január 6.), nagypéntek, Nagyboldogasszony (augusztus 15.), s Szeplőtelen Fogantatás (december 8.). Végül pedig ott voltak azok a munkaszüneti napok, melyeket Gerő – a múlt döntéseire utalva – „megszűnt” jelzővel látott el. Az államminiszter összesen hat ilyen „megszűnt” munkaszüneti napot sorolt fel: Gyertyaszentelő Boldogasszony napját (február 2-át), Gyümölcscsoltó Boldogasszony ünnepét (március 25-ét), nagyszombatot, áldozócsütörtököt, Péter-Pál napját (június 29-ét), továbbá Kisboldogasszony ünnepét (szeptember 8-át). Mind a hat ünnep esetében Gerő utalt is arra, mely rendelet, illetve határozatok voltak azok, melyek alapján ezeket a napokat rendes munkanapokká tették. Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcscsoltó Boldogasszony, és Kisboldogasszony ünnepének esetében az államminiszter, helyesen, a kormányzat 3.180/1948. számú rendeletére hivatkozott, mely rendelet (ahogyan e tanulmányosorozat első részében már szó esett róla) végérvényesen rendes munkanapokká nyilvánította az említett három ünnepet. A másik három ünnepnap nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napja esetében viszont Gerő a Gazdasági Főtanács korábbi határozataira hivatkozott, holott ezek a döntések (mint arról már szintén szó volt) nem eltörölték ezeket a munkaszüneti napokat, csupán a folyó évre vonatkozóan tették őket rendes munkanapokká. Ez pedig egyáltalán nem ugyanaz! Az államminiszter azonban ezt a különbséget nem vette figyelembe. A kormányzat pedig Gerő javaslatának elfogadásakor szintén nem vitatta ezt a fajta eljárást. Ily módon vált, utólag, végérvényessé az, ami egyébként, eredetileg, csupán az 1949-es esztendőre szólt.
- 14 Az idézetet, illetőleg Bognár József, Nagyboldogasszony ünnepének rendes munkanappá választásáról szóló, 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1949. évi 168. szám. Bp. 1949. augusztus 13.
- 15 Gerő Ernő államminiszter minisztertársa Bognár József 1949. augusztus 11-i dátummal ellátott, s 1949. augusztus 13-án közzétett, 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletét egyáltalán meg sem említette, a munkaszüneti napokról szóló, 1949. augusztus 15-i dátummal ellátott, javaslatában. Mi több, nem csupán figyelmen kívül hagyta Bognár József rendelkezését, de párhuzamosan is rendelkezett vele. A munkaszüneti napokat felsoroló táblázatában ugyanis – láthattuk – az államminiszter a (jövőben) „megszűnik”, nem pedig a (múltban) „megszűnt” jelzővel látta el Nagyboldogasszony napját; azt a látszatot keltve, hogy az ő javaslata az, melynek nyomán augusztus 15-e „fekete betűs” nappá válik.
- 16 Szeplőtelen Fogantatás ünnepe – az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat mellett – a 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendelet alapján vált rendes munkanappá; vízkereszt napja pedig a 160.100/1950. (2) Bk. M. számú rendelet alapján. Szeplőtelen Fogantatás ünnepének rendes munkanappá nyilvánításáról szóló rendelkezést

- ld.: *Magyar Közlöny*, 1949. évi 253. szám. Bp. 1949. december 6. Vízkereszt napját rendes munkanappá nyilvánító rendelkezést pedig ld.: *Magyar Közlöny*, 1950. évi 2. szám. Bp. 1950. január 4.
- 17 MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus hó 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnökleite alatt tartott minisztertanácsról.*
- 18 Bognár József – egyébként Gerő Ernőhöz hasonlóan – öntörvényű módon járt el, noha az ő esetében sajtóságos rendelkezési gyakorlata, már a kortársak szemében is, szálla volt. Nem véletlenül utasították őt, hogy egységesen, egy rendeletben szabályozza az ünnepnapok kérdését az üzleti záróra szempontjából. Ugyanis munkatársainak, már 1949 augusztusában feltűnt, hogy addig (is) szinte minden ünnepnapra külön jutott egy-egy belkereskedelmi miniszteri rendelkezés. Az augusztus 19-i jegyzőkönyv tanúsága szerint egyébiránt Vas Zoltán volt az, ki a problémát felvetette: „*Tervhivatal elnöke [Vas Zoltán]: Javasolja, hogyha a minisztertanács meghozza a határozatot, akkor a kereskedelmi miniszter [Bognár József] felé is hozzon egy olyan határozatot, hogy ne minden ünnepnapon hozzon ki külön rendeletet.*”; ám erre a belkereskedelmi miniszter – kormányzati szándék ide, vagy oda – nem volt hajlandó.
- 19 Az idézetet ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus hó 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnökleite alatt tartott minisztertanácsról.*
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Úrnapja munkanappá nyilvánításáról az 1.010/1951. (V. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.010/1951. (V. 16.) számú határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 76. szám. Bp. 1951. május 16.
- 24 Mindenszenteket az 1.030/1951. (X. 16.) számú minisztertanácsi határozat tette munkanappá. Az említett határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 148. szám. Bp. 1951. október 16.
- 25 Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.006/1952 (III. 30.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1952. évi 30. szám. Bp. 1952. március 30. Megjegyzendő: az említett minisztertanácsi határozat egyetlen szóval sem említi azt a tényt, hogy virágvasárnap abban az évben április 6-ára esett. Arról, hogy ez a „kedves” akció, nem csupán a „felszabadulás” ünnepéről, de az április 6-i virágvasárnapról is szólt csupán a Balogh Margit és Gergely Jenő *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992 c.* könyvének *Kronológia* címet viselő első részében olvashatunk (Kiadja: História, MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1993. 302. o); illetve a dolog ki-
következtethető, kiszámolható húsvét időpontja alapján, mely az 1952-ben április 13–14-ére esett. Húsvét időpontjairól, az időszámítás szerinti 1583-as év, s a (jövőbeli) 9999-es esztendő között, részletes tájékoztatást ad: nagyvofely.hu/oroknap
- 26 Az idézett gondolat az 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozatból való, mely határozat Pünkösdhétfő rendes munkanappá nyilvánításáról rendelkezett. Az 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozat szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1952. évi 43. szám. Bp. 1952. május 11.
- 27 Az idézett mondatot, illetőleg az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1952. évi 84. szám. Bp. 1952. december 17.
- 28 Az idézett mondat lényegében megegyezik a húsvét hétfőjének munkanappá tevő 1.014/1953. (III. 16.) számú minisztertanácsi határozattal. A határozat szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1953. évi 8. szám.
- 29 1953. december 26-ának, illetve 1954. január 2-nak a pihenőnapra nyilvánításáról az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az említett határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1953. évi 66. szám. Bp. 1953. december 16.
- 30 Március 15-e rendes munkanappá, illetőleg iskolai szünnappá nyilvánításáról szóló 1.003/1951. (III. 10.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 41–42. szám. Bp. 1951. március 10.
- 31 A munka ünnepének nemzeti ünnepé nyilvánítására a 3.610/1949. (VI. 23.) számú kormányrendelet alapján került sor. A rendelet szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye II. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek 1949 I. kötet.* Közéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1950. 304. o.
- 32 Április 4-ét az Elnöki Tanács 1950. évi 10. számú törvényerejű rendeletével nyilvánította Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepévé. Az 1950. évi 10. számú törvényerejű rendelet legfontosabb, 3. paragrafusa kimondja: „*Április 4. nemzeti ünnep, Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepe, a magyar felszabadulás, a megbonthatatlan szovjet-magyar barátság napja.*” Az idézett mondatot, illetőleg magát az 1950. évi 10. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* Közéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1951. 53. o.
- 33 November 7-e állami ünnepé nyilvánítását az Elnöki Tanács 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelete írta elő. Munkaszüneti nappá válásáról pedig az említett törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában született 2. 019/1950. (X. 29.)

- számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1950. évi 37. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* I. m. 131. o. A 2.019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozatot pedig ld.: ugyanott 469. o.
- 34 Augusztus 20-a az 1950. évi I. számú törvényerejű rendelet alapján vált hivatalosan a Magyar Népköztársaság alkotmányának ünnepévé. Am kevésbé hivatalosan már 1949-ben is, mint az „alkotmány napja”, illetőleg az „Új Kenyér ünnepe” ünnepelte, ünnepelte a hatalom augusztus 20-át. Példának okáért 1949-ben a *Szabad Nép* – más gondolatok mellett – a következő szavakkal köszöntötte augusztus huszadikát: „Mit ünnepeltek együtt – rendezők és vendégsereg? Azt, hogy bárki rendezze is a mulatságot – a gazda itt most már visszavonhatatlanul a nép! Azt, hogy alkotmányunk van, méghozzá nem papiros-alkotmány, hanem egy beteljesült jelen és egy biztató jövő szilárd foglalata! Azt, hogy új kenyerünk van – ami azért boldogság, mert újabb jele szakadatlan, meg nem torpanó előrehaladásunknak! Azt, hogy vendéglátói lehetünk az egész világ haladó fiatalságának, megölelhetjük mind az öt világrész bátor harcosait, megmutathatjuk nekik, milyen messzire jutottunk már el a szabadság birtokában!”. Ami a „... vendéglátói lehetünk az egész világ haladó fiatalságának...” gondolatot illeti: 1949-ben, augusztus 14-e és augusztus 28-a között, hazánk adott otthont a Világifjúsági Találkozóknak. Az „Új Kenyér ünnepe” kapcsán pedig érdemes megjegyezni, hogy noha a köztudatban máig az él, hogy a háborút követően hazai kommunista mozgalom találta ki az „új kenyér” fogalmát, a valóságban inkább csak átvett, illetve kisajátított bizonyos korábbi szokásokat, hagyományokat, majd aztán azokat, kötelezően, az „alkotmány ünnepéhez” kapcsolta. Más kérdés, hogy az 1950-es években már az „új kenyér” fogalma is háttérbe szorult. Mindent eluralt az új, „szocialista” alkotmány dicsérete. Csupán az 1960-as évektől került ismét az „új kenyér” a figyelem középpontjába, amellel, hogy ezt az ünnepet, a pártállami diktatúra évtizedeiben mindvégig, elsősorban, mint az „alkotmány ünnepe” tartották számon. Az 1950. évi I. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* I. m. 43. o. Az idézett gondolatokat 1949. augusztus 20-a kapcsán ld.: *Boldog százszekrek az alkotmány és az új kenyér ünnepén* címet viselő írás. Megjelent 1949. augusztus 23-án, a *Szabad Nép* VII. évfolyamának 194. számában, az 5. oldalon. Az „új kenyér” ünnepléséről pedig részletesen is olvashatunk: Kovács Ákos *Az Új Kenyér ünnepe* címet viselő tanulmányában. Kovács Ákos írásának első részét ld.: *Mozgó Világ* 2002/2. szám 3–29. oldal. A tanulmány második része a *Beszélő* c. folyóiratban látott napvilágot, mégpedig a lap 2004. évi IX. évfolyamának 7–8. számában (58-tól 107. oldal).
- 35 Bányásznapi ünneplésére, 1951-től kezdve minden év szeptember első vasárnapján, egy, a szénbányászat fejlesztéséről szóló, 1950. november 23-án közzétett, határozat alapján került sor. Az említett határozat, melyet a Minisztertanács és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége közösen adtak ki, a bányászok ünnepe kapcsán szó szerint a következőképpen rendelkezett: „Minden év szeptemberének első vasárnapját az egész ország a »bányászok napja«-ként ünnepli meg, a bányászat országos jelentőségének elismeréseképp és annak emlékére, hogy 1919-ben szeptember 6-án dördült el a csendőrsortűz a tatabányai bányászokra.” Fontos megemlíteni, hogy Bányásznapi 1951 előtt is létezett, sőt nagy múltú hagyománya volt. Csak épp nem szeptember első vasárnapján volt Bányásznapi, hanem más napokon. Egyrészlől ott volt december 4-e, Szent Borbála napja, kit a bányászok védőszentjeként tartanak számon. Másrészlől Tatabányán a Bányalelkészség Szent István király temploma védőszentjének ünnepén, augusztus 20-án ünnepelte, nem csupán Szent István királyt, s az államalapítást, de a (helyi) Bányásznapot is. A szénbányászat fejlesztéséről, illetve – ezzel kapcsolatosan – az egységes Bányásznapi megteremtéséről szóló párt-, illetve kormányhatározatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1950. évi 190–192. szám. Bp. 1950. november 23. Emellett a különféle bányásznapiokról részletesen is olvashatunk a wikipédiában: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Bányásznapi>
- 36 Szeptember 29-ének „Néphadsereg Napjává” nyilvánításáról az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 84. szám. Bp. 1951. június 3.
- 37 Vasutasnap bevezetésére az 1.021/1951. (VI. 26.) számú minisztertanácsi határozat alapján került sor, mely határozat előírta, hogy a vasutasok ünnepe, minden évben, augusztus második vasárnapján kell megtartani. Az említett minisztertanácsi határozat, illetve az augusztusi ünnep gyakorlata 1961 tavaszáig volt érvényben. 1961-ben ugyanis, az 1.009/1961. (IV. 27.) számú kormányhatározat nyomán, attól az évtől kezdődően, a vasutasok napja átkerült július második vasárnapjára, s ez a rendelkezés, elvileg, napjainkig irányadó. Más kérdés, hogy a gyakorlatban a vasutasok manapság már nem július második vasárnapján köszöntik ünnepeiket, hanem inkább július második vasárnapját

- megelőző szombaton. Általában ezen a szombati napon vannak a vasutasnapra ünnepi rendezvények. Az 1.021/1951. (VI. 26.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 96. szám. Bp. 1951. június 26. Az 1.009/1961. (IV. 27.) számú kormányhatározatot pedig ld.: *Magyar Közlöny*, 1961. évi 33. szám. Bp. 1961. április 27.
- 38 Pedagógusnap létrehozásáról az 1.036/1951 (XII. 5.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az említett határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 169. szám. Bp. 1951. december 5.
- 39 Az idézett mondat egy részlet abból az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatból, mely február 1-jét a „Magyar Sajtó Napjává” nyilvánította. Az idézetet, illetőleg magát az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1951. évi 162. szám. Bp. 1951. november 17.
- 40 Az idézett mondatot, illetve a március 4-i feljegyzést ld.: MNL OL, M–KS–276f.–55cs.–111. ő. e.
- 41 Uo.
- 42 Az idézetet, illetve a március 6-i jegyzőkönyvet ld.: MNL OL, M–KS–276f.–55cs.–111. ő. e.
- 43 Az idézett mondatot, illetve az Agitációs Osztály március 7-i feljegyzését ld.: MNL OL, M–KS–276f.–54cs.–89. ő. e.
- 44 Az idézett mondatokat, illetve a Titkárság március 8-i ülésének jegyzőkönyvét ld.: MNL OL, M–KS–276f.–54cs.–89. ő. e.
- 45 Az idézett mondatok a *Szabad Nép*, VIII. évfolyam, 66. számának utolsó, 12. oldalán található, a *Hírek az országból* elnevezésű rovatban. A *Hírek az országból* akkoriban a kommunista pártlap állandó rovata volt, s azon rövid, de fontos híreknek adott helyet, melyeket a *Szabad Nép* nem kívánt kommentálni.
- 46 A *Magyar Tanácsköztársaság emlékére* címet viselő írás a *Szabad Nép* VIII. évfolyam 67. számának 3. oldalán jelent meg, s – más gondolatok mellett – a következőket olvashatjuk benne: „1919-ben a fiatal, tapasztalatokban nem túl gazdag, ideológiailag még nem eléggé szilárd Kommunista Párt egy olyan Szociáldemokrata Párttal egyesült, amelyben a jobboldal elleni harc lényegében még el sem kezdődött. Ennek az egyesülésnek a következtében elsikkadt, lehetetlenné vált a proletárdiktatúra kommunista vezetése – a győzelem nélkülözhetetlen feltétele.” A *Szabad Nép* szerint: „A jobboldali szociáldemokraták 1919-ben nem azért egyesültek a Kommunista Párttal, hogy támogassák, hanem azért, hogy megbuktassák a Tanácsköztársaságot, hogy újra nyeregbe segítsék a burzsoáziát, eladják az országot az imperialistáknak.” A kommunista pártlap úgy tudta a szociáldemokraták, 1919-ben, „Szabotáltak, elárulták a Magyar Vörös Hadsereg felvonulási terveit, üdvözölték és támogatták a magyar nép hőhérát, Horthy és paktumot kötöttek vele a nép, a kommunisták ellen.”. Emellett azon-
- ban „Ez a lecke sem volt hiábavaló.”. Ugyanis „Pártunk, a magyar munkásosztály saját tapasztalataiból, saját szenvedései árán örökre megtanulta a lenini–sztálini tanítás megdönthetetlen igazságát: a munkásosztály forradalmi, marxista-leninista pártját csak a jobboldali szociáldemokrata és egyéb burzsoá ügynőkök elleni könyörtelen harcban lehet megteremteni.”.
- 47 Az idézett közlemény ld.: *Szabad Nép*, VIII. évfolyam, 67. szám, 5. o.
- 48 Az idézetet, illetve a „Legyünk olyan bátor, önzetlen katonái Pártunknak, mint mártírjaink voltak” címet viselő cikket ld.: *Szabad Nép*, VIII. évfolyam, 68. szám, 3. o.
- 49 Uo.
- 50 Uo.
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 Péter Gábor életéről, tevékenységéről részletesen is olvashatunk: Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor*. Jaffa Kiadó, 2017.
- 54 Az idézetet, illetve Péter Gábor 5. számú parancsát ld.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 1.4. 1. doboz, 1. kötet 251.900/1950.
- 55 Uo.
- 56 Uo.
- 57 Az idézetet, illetve Péter Gábor 1951. szeptember 29-én kiadott 75. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.4. 1. doboz, 3. kötet 074/1951.
- 58 Uo.
- 59 Az idézett mondatot, illetve Péter Gábor 046. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.4. 1. doboz, 4. kötet 10-2672/1952.
- 60 Az idézetet, illetve Piros László miniszterhelyettes 03. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.4. 1. doboz, 5. kötet 10-0780/1953.
- 61 Az idézetet, illetve Piros László 1953. október 28-i parancsát ld.: ÁBTL, 1.4. 1. doboz, 5. kötet 10-0780/1953.
- 62 Uo.
- 63 Uo.
- 64 Az idézetet, illetve Piros László 11. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.5. 6. kötet 2-2361/1954.
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 Az idézett mondatot, illetve Piros László miniszterhelyettes 16. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.5. 6. kötet 2-3241/1954.
- 68 Uo.
- 69 Az idézett mondatokat, illetve Egri Gyula 5. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.5. 6. kötet 10-807/1954.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Az idézetet, illetve Piros László belügyminiszter 32. számú parancsát ld.: ÁBTL, 1.5. 6. kötet 3-1536/1954.

- 73 Uo.
- 74 Az idézetet, illetve Dékán István 22. számú utasítását ld.: ÁBTL, 1.5. 9. kötet 10-2071/1956.
- 75 Uo.
- 76 Az idézetet ld.: *Sztálint ünnepelte a főváros díszközgyűlése* címet viselő cikk. Megjelent a *Szabad Nép* 1949. december 21-i számának (VII. évfolyam, 296. szám) második oldalán.
- 77 Az idézetet ld.: *A magyar országgyűlés üdvözlötte Sztálinnak* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* 1949. december 22-i számának (VII. évfolyam, 297. szám), 7–8. oldalán. Idézett gondolat a hetedik oldalon.
- 78 Az idézetet ld.: *A magyar országgyűlés üdvözlötte Sztálinnak* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* 1949. december 22-i számának (VII. évfolyam, 297. szám), 7–8. oldalán. Idézett gondolat a nyolcadik oldalon.
- 79 Igaz a Nagybudapesti Pártbizottság Agitációs és Propagandaosztálya feljegyzése szerint: „*Mint sulypont az Operaházban rendezett dísz-ünnepély családost* kelte.” Az ünnepi műsort, illetve a műsorszámok többségét, kifejezetten gyengének, alacsony színvonalúnak tartotta ez a párt-szervezet. Egyedül „*Gevő elvtárs mélyen szántó hatalmas ünnepi beszéde...*” töltötte el maradéktalan elégedettséggel a fővárosi párt-szervezetet, illetve a hazai úttörők, s a szovjet Oszipov együttes számait találják méltónak az ünnephez. Mindenki más rosszul, vagy legalábbis gyengén szerepelt, értékelésük szerint. Szerencsére a fiaskót bőven ellensúlyozta a Műcsarnokban megrendezett „fantasztikus” ajándék kiállítás, mely kiállítás – legalábbis a Nagybudapesti Pártbizottság illetékesei szerint – teljes siker volt. A sikert, értékelést szerint, mi sem bizonyította jobban, mint, hogy a kiállítást „... a rövid pár nap alatt amig nyitva volt, kb. 100 ezer dolgozó tekintette meg...”. Ennyi ember csodálta meg „... a világ dolgozóinak szeretett vezére Sztálin elvtársnak küldendő ajándékokat.” Az idézett mondatokat, illetve a Nagybudapesti Pártbizottság Agitációs és Propagandaosztályának értékelését ld.: MNL OL, M–KS–276f.–108cs.–26. ö. e. Feljegyzés. 1950. január 7.
- 80 Az ünnepi tüzijátékról illetve fényparádéről a *Szabad Nép* a következőképpen tudósított: „*A nagy Sztálin 70. születésnapját Farkas Mihály elvtárs parancsára 24 löveg 20 ösztüze köszöntötte. Szerdán este a Gellérthegy tetején, a Citadellán kigyulladt 3500 villanygőg, amely a honvédség 47 méteres hatalmas ünnepi építményét világította meg. És ugyancsak szerdán este a Gellérthegyről magasba röppentek a honvédség rakétái is: káprázatos tüzijátékkal köszöntötték Sztálin elvtársat.*” Az idézetet ld.: *Ünnepi díszben a főváros, az ország a nagy születésnapon* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* 1949. december 22-i számának (VII. évfolyam, 297. szám) 4. oldalán.
- 81 MNL OL, M–KS–276f.–108cs.–26. ö. e. Jelentés. 1950. január 11.
- 82 Uo.
- 83 Uo.
- 84 Uo.
- 85 Az idézetet, illetve az Agitációs Osztály tájékoztatóját ld.: ÁBTL, 2.1. XI/9
- 86 Uo.
- 87 Uo.
- 88 Uo.
- 89 Uo.
- 90 Uo.
- 91 Uo.
- 92 Uo.
- 93 Az idézett mondatokat ld.: *Rákosi Mátyás hatvan éves*. Írta: Révai József. In: *Szabad Nép*, X. évfolyam, 58. szám, 3–4. o. Idézett mondatok a harmadik oldalon.
- 94 Az idézetet ld.: *A szeretet és hála levelei* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* X. évfolyam 46. számának kilencedik oldalán.
- 95 Uo.
- 96 Az idézetet ld.: *Pénteken 117 3 százalékos teljesítményt ért el a bányászok* címet viselő írás. In: *Szabad Nép*, X. évfolyam, 52. szám, 1. o.
- 97 Uo.
- 98 Uo.
- 99 Az idézetet ld.: *A nők ünnepe* címet viselő írás. In: *Magyar Nemzet*, VIII. évfolyam, 57. szám, 1. o.
- 100 A „Rákosi Mátyás Tanulmányi Ösztöndíjat” az 1.004/1952. (III. 8.) számú kormányhatározat alapján „*Az 1952/53. tanévtől kezdődően a tanulmányaikban kiváló eredményt elérő, valamint példamutató magatartást tanúsító egyetemi és főiskolai hallgatók számára...*” hozta létre a kabinet. Ami pedig a zsarnok nevével fémjelzett tanulmányi versenyt illeti, a Minisztertanács határozata ez ügyben, lényegét tekintve, arról szólt, hogy „*A középfokú iskolák két utolsó osztályának tanulói számára minden tanév végén »Rákosi Mátyás« Tanulmányi Versenyt kell szervezni.*”
- 101 Az idézett mondatot ld.: *Vasárnap nyílik meg a „Rákosi Mátyás harcos élete” című kiállítás*. In: *Szabad Nép*, X. évfolyam, 57. szám, 3. o.
- 102 Az idézett mondatot ld.: *Díszes képes album és irodalmi antológia jelent meg Rákosi elvtársról* címet viselő írás. Napvilágot látott a *Szabad Nép* X. évfolyamának 57. számában, a 3. oldalon.
- 103 Uo.
- 104 Rákosi Mátyás kitüntetéséről az 1952. március 11-én napvilágot látott Magyar Közlöny, folyó évi 24. számának személyi részében olvashatunk. Mégpedig a következőket: „*A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Rákosi Mátyás elvtársat, 60. születésnapja alkalmából a magyar dolgozó*

- nép felszabadítása érdekében kifejtett évtizedes munkájáért, a Magyar Népköztársaság megszilárdítása és fejlesztése, a szocializmus építése terén szerzett kimagasló érdemeiért a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGI ÉRDEMEKREND I. fokozatával tünteti ki. Kelt Budapesten, 1952. évi március hó 7. napján.”
- 105 Az idézetet ld.: *Ünnepi est az Állami Operaházban Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja alkalmából* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* 1952. március 9-i számának (X. évfolyam, 58. szám) 1–2. oldalán. Idézett mondat a második oldalon.
- 106 Az idézetet ld.: *Kormányközlemény Joszif Visszarionovics Sztálinnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének és az SZKP Központi Bizottsága titkárnak betegségéről*. In: *Szabad Nép*, XI. évfolyam, 64. szám, 1. o.
- 107 Uo.
- 108 Uo.
- 109 Uo.
- 110 Az idézett mondatokat ld.: *Jelentés J. V. Sztálin egészségi állapotáról 1953 március 5-én két óra-
kor* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* XI. évfolyam 65. számának első oldalán. Az idézett mondatok, illetve a jelentés kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a *Szabad Nép*, 65. számának első oldalán nem egy, hanem két jelentést is olvashatunk Sztálin egészségi állapotáról: Az egyik a (már említett) *Jelentés J. V. Sztálin egészségi állapotáról 1953 március 5-én két óra-
kor*; a másik pedig a *Jelentés J. V. Sztálin egészségi állapotáról 1953 március 5-én 16 óra-
kor* címet viseli, s még súlyosabb megállapításokat tartalmaz a diktátor egészségi állapotát illetően, mint az első jelentés. Itt olvashatunk például arról, hogy „*Március 5-én, az éj folyamán és a nap első felében J. V. Sztálin egészségi állapota rosszabbodott. Az agy legfontosabb funkcióinak előző zavaraihoz a szív-
véredényrendszer akut zavarai járultak.*”
- 111 Az idézett mondatot ld.: *A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának* címet viselő írás, mely az MDP KV nevében Rákosi Mátyás üzenetét tolmácsolta Moszkvába. Megjelent a *Szabad Nép* XI. évfolyam 65. számának első oldalán.
- 112 Uo.
- 113 Az idézetet ld.: *Zárójelentés J. V. Sztálin betegségeiről és haláláról* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* XI. évfolyamának 1953. március 6-i külöнкиadásában.
- 114 Az idézetet ld.: *Bizottság alakult Sztálin elvtárs temetésének megszervezésére* címet viselő írás. Napvilágot látott a *Szabad Nép* 1953. március 6-i külöнкиadásában.
- 115 Uo.
- 116 Az idézett mondat egy rövid közlemény, mely a *Szabad Nép* XI. évfolyam 66. számának 3. oldalán jelent meg.
- 117 Az idézet (szintén) egy rövid közlemény, mely a *Március 6-tól 9-ig gyásznapok Moszkvában* címet viseli, s (a nőnap rendezvény elmaradásáról szóló közleményhez hasonlóan) a *Szabad Nép* XI. évfolyam 66. számának 3. oldalán jelent meg.
- 118 Az idézetet, illetve *A minisztertanács nemzeti gyászt rendelt el* címet viselő írást ld.: *Magyar Nemzet*, IX. évfolyam, 56. szám, 1. o. Az idézet kapcsán megjegyzendő, hogy a *Magyar Nemzet* információja némiképp pontatlan. Ugyanis nem, illetve nem kizárólag a Minisztertanács rendelt el gyászt. A nemzeti gyász elrendeléséről szóló 1.009/1953. (III.9.) számú határozatot a Magyar Dolgozók Párja Központi Vezetősége, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa közösen hozta meg. Az említett 1.009/1953. (III.9.) számú határozatot ld.: *Magyar Közönlöny*, 1953. évi 7. szám. Bp. 1953. március 9.
- 119 Az idézetet ld.: *A minisztertanács nemzeti gyászt rendelt el*. In: *Magyar Nemzet*, IX. évfolyam, 56. szám, 1. o.
- 120 Uo.
- 121 A *Szabad Nép* beszámolója szerint az Országgyűlés gyászülésén – más dolgok mellett – „*A képviselők néma felállással adóztak a halhatatlan Sztálin dicső emlékének. Rónai elvtárs ezután bejelentette, hogy Nagy Imre elvtárs, a minisztertanács elnökhelyettese törvényjavaslatot nyújtott be a haladó emberiség nagy vezére a magyar nép igaz barátja a forrón szertett Joszif Visszarionovics Sztálin generalisszimusz hallhatatlan emlékének megörökítéséről. A törvényjavaslat előadója Nagy Imre elvtárs, a minisztertanács elnökhelyettese volt.*”. Az idézett mondatokat ld.: *Sztálin elvtárs emlékének akkor adóznak legméltóbban, ha ketőzött erővel dolgozunk a szocializmus építéséért, a békéért* címet viselő cikk. Megjelent 1953. március 9-én, a *Szabad Nép* XI. évfolyam 68. számának első és második oldalán. Idézett mondatok az első oldalon.
- 122 Az idézetet, illetve az 1953. évi I. törvényt *Joszif Visszarionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről* ld.: *Magyar Közönlöny*, 1953. évi 7. szám. Bp. 1953. március 9.
- 123 Az idézett mondatot ld.: *J. V. Sztálin temetésének időpontja* címet viselő írás. Megjelent a *Magyar Nemzet* IX. évfolyam 57. számának első oldalán.
- 124 Az idézetet ld.: *Határozat a Sztálin holttestét tartalmazó szarkofág elhelyezéséről* címet viselő írás. Megjelent a *Magyar Nemzet* IX. évfolyamának 57. számában, az első oldalon.
- 125 Az idézetet ld.: *Gyász-nagygyűlés lesz hétfőn Sztálin elvtárs szobra előtt* címet viselő írásmű. Megjelent a *Szabad Nép* XI. évfolyam, 67. számának első oldalán.
- 126 Az idézet egy közlemény, mely az *Ötperces munkaszünet Sztálin elvtárs temetésének idő-*

- pontjában címet viseli. Megjelent a *Szabad Nép* XI. évfolyam 67. számának első oldalán. Az idézett közlemény kapcsán megjegyzendő, hogy a Rákosi által közölt információ az ötperces munkaszünetről pontatlan. Ugyanis nem kizárólag a kormány döntött a munkaszünetről, hanem ennek elrendelésére az MDP Központi Vezetőségének, a Népköztársaság Minisztertanácsának, illetve a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1.010/1953 (III. 9.) számot viselő közös határozata alapján került sor. Az említett határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1953. évi 7. szám. Bp. 1953. március 9.
- 127 Az idézett mondatokat ld.: *A Minisztertanács, az Elnöki Tanács és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége képviselőiben küldöttség utazott Sztálin elvtárs temetésére* címet viselő írás. In: *Szabad Nép*, XI. évfolyam, 67. szám 1. o. Az idézett mondatok kapcsán mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a hazai küldöttség kiutazásáról, szintén, egy külön határozat, az 1.011/1953 (III. 9.) számú határozat rendelkezett. E határozatot – a nemzeti gyászhoz és az ötperces munkaszünet elrendeléséről szóló határozathoz hasonlóan – az MDP KV, a Minisztertanács, s Elnöki Tanács közösen hozta meg. Az 1.011/1953 (III. 9.) számú határozatot ld.: *Magyar Közlöny*, 1953. évi 7. szám. Bp. 1953. március 9.
- 128 Az idézetet, illetve Gerő Ernő beszédének teljes szövegét ld.: *Budapest népének búcsúja a felszabadítótól és nagy tanítótól* címet viselő írás. In: *Szabad Nép*, XI. évfolyam, 69. szám, 3. o.
- 129 Az idézett mondatokat, illetve Muszka Imre búcsúbeszédének teljes szövegét ld.: *Budapest népének búcsúja a felszabadítótól és nagy tanítótól* címet viselő írás. In: *Szabad Nép*, XI. évfolyam, 69. szám, 3. o.
- 130 Az idézetet, illetve Piros László március 6-i felhívásának teljes szövegét ld.: ÁBTL, 1.4.1. doboz, 5. kötet 10-471/1953.
- 131 Uo.
- 132 E sorok szerzője kutatásai során rábukkant A. Imre és „társai” ügyére. A. Imre 40 éves szegedi lakost, s további harminc „társát”, 26 férfit és négy nőt, az Államvédelmi Hatóság vette őrizetbe, 1953. március 9-e és 1953. március 12-e között, mégpedig főként azért, mert „ellenséges megnyilvánulásokat” tettek Sztálin betegsége, illetve halála kapcsán. Az őrizetbe vett személyek egyébként nem voltak „társak”, sőt néhány kivételtől eltekintve, több mint valószínű, nem is ismerték egymást. Két dolog volt közös bennük. Egyrésztől mindannyian Csongrád megyében laktak: A. Imre, s további 15 személy, 12 férfi és három nő, szegedi lakosok voltak. Négyen, négy férfi, Hódmezővásárhelyen éltek. Rajtuk kívül volt még egy makói férfi és egy makói asszony, továbbá két kisteleki és két mórhalmai férfi, akiket szintén „megfogott” az Államvédelmi Hatóság.
- Az őrizetbe vettek közt volt még egy ásothalmi, egy domaszéki, egy gádorosi, egy maroslelei, s egy Mindszenti férfi is. A másik közös pont, hogy mindegyikük ellen „izgatás és rémhírterjesztés” miatt indított vizsgálatot az ÁVH. Ami a (hentesegédként dolgozó) A. Imrét illeti, őt főként azért „vette elő” az Államvédelmi Hatóság, mert „*Nevezett Sztálin elvtárs megbetegedése után úgy nyilatkozott, ha őrá bízna Sztálint akkor ő kicsontozná. Majd a továbbiakban kijelentette »még 75 nap van hátra és akkor a párttitkár lessz az első, akit felfog akasztani!«*”. Legalábbis erről olvashatunk az egyik A. Imre ügyével foglalkozó szigorúan titkos jelentésben. Az 1953. március 10-én keletkezett titkos jelentésből egyébiránt kiderül az is, hogy A. Imre mindezt munkahelyén mondta. Szerencsétlenségére olyan munkatársak jelenlétében, kik később maximálisan együttműködtek az ÁVH-val, illetve hajlandók voltak A. Imre ellen vallani. Ráadásul „...*megeősítette ezt [mármost A. Imre kijelentéseit] »Harcos« fedőnevű informátorunk is.*”; ami persze tovább rontott A. Imre helyzetén. A. Imre egyébiránt nem csupán Sztálint utálta. A rendszer egészével baja volt. „*Bent az üzemben a dolgozók között igyekezett állandóan Népidemokráciánk és a Szovjetunió elleni ellenséges hangulatot kelteni. Ugyan akkor titó [sic] fasiszta hadseregeről elismerőleg nyilatkozott.*” – olvashatjuk V. Imre (az egyik munkatárs) 1953. március 17-i tanúvallomásaiban. A. Imre ügyének az sem tett jót, hogy – ahogyan a március 20-án keletkezett gyanúsítottí jegyzőkönyvben olvashatjuk – „*1950.-ben két hónap börtönrre itéltek hógyma feketés miatt.*”. Igaz ugyanezen jegyzőkönyvben szerepel egy beismerő vallomás is: „*Beismerem, hogy lakásomon fasiszta jellegű fényképeket, levelező lapokat rejtettem melyet házkutatás során lefoglaltak. Beismerem továbbá, hogy több esetben demokrácia ellenes kijelentéseket tettem rémhír terjesztettem. Így pld. a Szovjetunió vezetőjének halála alkalmával [Itt – különös módon – már nem Sztálin megbetegedése után tett kijelentésről, hanem Sztálin halála kapcsán mondomtákról van szó!] becsmérlő, gyalázkodó kijelentéseket tettem. Az üzemben a dolgozók előtt olyan rémhírt terjesztettem, hogy »75 nap múlva megváltozik a rendszer«. Dicsértem a fasiszta amerikai hadsereget és a titóistákat, ugyan akkor a Béketábor erőt leértékelttem, becsméreltem. Beismerem, hogy a felsorolt cselekményeimmel súlyosan sértettem magyar dolgozó nép érdekeit és a Magyar Népköztársaság törvényeit. Amikor a dolgozó nép mélyen megrendülve gyászolta vezetőjét ugyanakkor becsmérlő kijelentéseket tettem.*” S, hogy mennyit nyomott a latba e részletes (bár ellentmondásos) bűnbánó beismerés? Nem sokat. A. Imre „... *bűnös 1 rb. folytató-*

lagosan elkövetett igazítás büntetében ezért a járásbíró...” A. Imre „... vádlottat 3 /három/ év és 6 /hat havi börtönre, mint főbüntetésre, 500 forint pénzbüntetésre, vagyonának teljes elkobzására s a közügyekbeni részvételtől 5 /öt/ évi eltiltásra, mint mellékbüntetésre ítéli.” – más dolgok mellett ez áll a Szegedi Járásbíró A. Imre ügyében hozott, 1953. május 20-i, elsőfokú ítéletében. Igaz a Szegedi Járásbírószék nyilvános tárgyaláson hozott ítéletét nem sokkal később a másodfokon eljáró Szegedi Megyei Bíróság megváltoztatta. Az változtatás lényege az volt, hogy „A szegedi megyei bíróság, mint fellebbezési bíróság a Szegeden 1953. július 21. napján tartott zárt fellebbezési tárgyaláson meghozta a következő ítéletet: Az igazítás büntette miatt...” A. Imre „... ellen indított büntetőben a szegedi járásbírószék B.0025/1953/7. sz. ítéletének a büntetés kiszabására vonatkozó részét megváltoztatja aként, hogy vádlottat 2 /kettő/ évi börtönbüntetésre, mint főbüntetésre, 500. - /ötszáz/ Ft értékű vagyonának elkobzására, valamint 5 /öt/ évi közügyektől eltiltásra, mint mellékbüntetésre ítéli.”; vagyis A. Imre végül, másodfokon, enyhébb büntetést kapott. Az idézett ítéleteket, illetve az A. Imre ügyében született titkos jelentéseket, tanúvallomásokat, A. Imre gyanúsítottai jegyzőkönyvét ld.: ÁBTL, V-103259. A. Imre és valamennyi „társa” ügyét pedig ld.: ÁBTL, 3. 1. 9. V-103259/1 és ÁBTL, 3. 1. 9. V-103259.

- 133 A Sztálin halála kapcsán tett gúnyolódó megjegyzésekre csupán egyetlen példa: „PS 82” ügynök, az ÁVH egyik informátora 1953 kezdetén rendszeresen írt jelentéseket három férfiról, három szegeden élő és dolgozó pincérről: a Békéscsabán született A. Lászlóról, az Adáról származó, H. Jánosról és az Aradon született K. Pálról, kik egy munkahelyen dolgoztak. Az egyik ilyen jelentésben, mely 1953. március 9-én keletkezett PS 82 ügynök – más dolgok mellett – a következőket jelentette: H. János pincér megkérdezte munkatársától K. Páltól azt, „...hogymit adsz apának koszorújához, azzal felelt egy nagy lófaszt azt a pénzt inkább egy jó nőre költöm legalább élvezek egy jót.” Ezt követően „...viccek sorozata következett Sztálin elvtárs kiguyolásával kapcsolatban.” H. János „...elmondotta, hogy Sztálin most amikor meghalt felmegy a menyországba és bekopog Szent Péterhez és megkérdezi, hogy hová szeretne jutni, a menyországba, vagy a pokolba. Sztálin megkérdi, hogy mutassa meg mind a kettőt. Először a menyországot mutatta meg, ahol az angyalok imádkoztak. Ezt Sztálinnak nem felelt meg, ezután a poklot mutatta meg, ahol mesztelen nők pezsgőzész, dáridózás folyt. Sztálin erre azzal válaszolt, hogy inkább a pokolt választom. Ezekután Szentpéter behívott 2 ördögöt hogy dobják a tűzbe ekkor Sztálin kiabált, hogy nem

ebbe egyeztek meg, amire Szentpéter azt mondta, hogy ez csak propaganda volt.” Nem melleleg e viccen kívül még H. János számos további viccet „... kb. 20 db. ellenséges viccet terjesztett Sztálin elvtársal kapcsolatban, az étterem dolgozói és az ismerős vendégek között.” Emellett A. László is ellensége volt a rendszernek. Igaz ő nem tréfálkozott annyit, viszont – más kritikus megnyilvánulások mellett – „... Sztálin elvtárs halálával kapcsolatosan kijelentette, hogy Sztálin halálával a rendszerváltozás meggyorsul.” Az idézett jelentés kapcsán megjegyzendő, hogy A. László, H. János és K. Pál voltak az a három személy, kik az A. Imre és „társai” ügyében szereplő 31 „ellenséges” személy közül biztosan ismerték egymást, sőt munkatársként, barátként jó viszonyban is voltak. A másik eset ahol az „ellenség” biztosan jól ismerte egymást, az Algyőn született H. János (ki természetesen nem azonos az Adán született, s pincéerként dolgozó H. Jánossal) és H. Jánosné, egy szegedi házaspár ügye volt. Mindketten szívből gyűlölték a diktatúrát, s gyűlöletüket nem is igen leplezték. H. Jánost és feleségét „...f hó 8-án [1953. március 8-án] délután lakásán meglátogattam. Mint minden alkalommal, ezuttal is gyalázkodtak a Szovjetunióra, és az elhunyt Sztálinra, különösen az asszony használt szörnyű kifejezéseket. A beszéd folyamán valahányszor szóba került, hogy Sztálin meghalt, minden alkalommal kijavította a férje szavát mondva hogy »nem meghalt, hanem megdöglött.« Pribék gazembernek, többszöri büntetettnek nevezte Sztálin elvtársat. »Ha a kutyan agonizált volna, jobban sajnáltam volna mint ezt a vén tolvajt.« – mondotta beszéd közben.”. Legalábbis ha hihetünk az Államvédelmi Hatóság (egy másik) „profi” besúgójának, „Harangozó” fedőnevű ügynöknek, aki „baráti” látogatása után nem sokkal, 1953. március 9-én küldte el idézett jelentését a szegedi házaspárról. Nem melleleg az ÁVH H. Jánost és H. Jánosné ugyanazon a napon vette őrizetbe, mint amikor „Harangozó” elküldte idézett jelentését, amit persze aligha lehet véletlennek tekinteni. Az idézett gondolatokat, illetve „PS 82” és „Harangozó” ügynökök jelentéseit ld.: ÁBTL, 3. 1. 9. V-103 259/1.

- 134 Az A. Imre és „társai” ügyében szereplő 31 személy közül 11-et ítéltek el jogerősen. Négyen, bizonyíték hiányában, a bíróságtól kaptak felmentést. Négy személy, négy férfi esetében, bizonyíthatóan, azért szűnt meg az eljárást, mert elmúltak 60 évesek, s így életkoruk okán, (a már említett) 1953. évi 11. számú törvényerejű rendelet hatálya alá estek. Kilenc esetben, például (a korábban már szintén említett) H. Jánosné esetében, tisztázatlan okokból került sor védejtésre, illetve szabadlábra helyezésre. Három ember, köztük a (már ugyancsak említett) H. János, H. Jánosné férjének sorsa

pedig bizonytalan. E sorok szerzője (a fennmaradt iratok alapján) nem tudta kideríteni, hogy mi történt velük az követően, hogy az ÁVH átadta őket a Szegedi Államügyészségnek. Ami az elítélteket illeti: A Imre és „társai” ügyében legsúlyosabb büntetést, jogerősen, B. Gábor, Gádoroson élő közműves kapta. Őt szintén izgatás miatt marasztalta el a Szegedi Járásbíróság, miután egy építkezésen, több tanú előtt is, rendszerellenes kijelentéseket tett, illetve többeknek is elmondta, hogy mennyire örül Sztálin halálának. Vakmerő szavaiért a Szegedi Járásbíróság 1953. április 28-án öt év börtönrre és 8 év közügyektől való eltiltásra ítélte, s ezt az ítéletet másodfokon sem enyhítették. Igaz B. Gábor esetében, több mint valószínű, büntetett előélete is szerepet játszott. B. Gábor maga is beismerte: „1950-ben Korea megsegítése céljából rendezett gyűjtéssel kapcsolatban becsmérő és gyalázó kijelentéseket tettem melyért a Megyei bíróság Szegeden 4. hónapi börtönrre és 500 Ft. pénzbüntetésre ítélte.” Legálábbis ha hihetünk annak a jegyzőkönyvnek, mely B. Gábor gyanúsított kihallgatásakor született, 1953. március 18-án. Az előbbieket kapcsán érdemes megjegyezni, hogy A. Imrén és B. Gáboron kívül „izgatásért” letöltendő büntetést kaptak a (korábban már szintén említett) „PS 82” által megfigyelt három pincér: A. László, H. János és K. Pál is. A vicceket mesélő H. János három év börtönt kapott. Kollégájára és „büntársára” K. Pálra két és fél évet szóztak. H. János másik „büntársá” A. László két év börtönt kapott. Emellett együttes tárgyalásukon a Szegedi Járásbíróság kimondta, hogy „... mindhárom terhelte a közügyektől 5 /öt/ évi eltiltásra, mint mellékbüntetésre ítéli.” „[1953. május 28-i] ítélet jogerős és végrehajtható.” – olvashatjuk. Nem mellesleg A. Imre és „társai” közül másik négy személy: H. Lajos, K. Mária, T. Sándor és V. Imréné „izgatásért” letöltendő szabadságvesztést kapott. Igaz V. Imréné, jogerősen, csupán egy év, hat hónapi börtönrre ítélte a Szegedi Megyei Bíróság, 1953. június 17-én, azaz – a jogerősen két éves börtönbüntetést kapott A. Imréhez, s A. Lászlóhoz hasonlóan – (elvileg) őt is érintette a közkegyelem azon része, mely a büntetés elengedését írt elő két évet meg nem haladó szabadságvesztés esetén. Ám e sorok szerzője kutatásai során nem talált szabadlábra helyezési határozatot, vagy bármi mást, ami V. Imréné, vagy épp A. Imre és A. László szabadon bocsátását perdöntő módon bizonyítja. Biztosan nem került szabadlábra A. Imre egy másik „társa”, a Sztálin halála kapcsán „gyalázkodó kifejezéseket” használó, L. Béla sem. L. Bélát, ugyanis mint „háborús bűnöst” ítélték el. L. Béla esete egyébként azért is érdekes, mert ő volt az a személy, aki – A. Imre és „társai” közül egyedüliként – nem volt hajlandó beismerő vallomást tenni. Az ÁVH foglyaként mindenki

más „bűnösnek” vallotta magát, csak ő nem! Így egy „hiteles” izgatási koncepció felállítására nehézsége ütközött. Ám ezt a problémát végül „sikeresen áthidalta”. L. Bélának ugyanis volt egy korábbi ügye. Háborús bűnrel vádolták meg még a negyvenes években, bár a Népbíróóságok Országos Tanácsa 1947-ben, jogerősen, felmentette őt. Ám – mit tesz a „véletlen” – perújrafelvétel történt, s így a rendszere és a Sztálinra lebecsülő megjegyzéseket tevő L. Béla végül „háborús bűnösként” 3 év letöltendő börtönt kapott a Budapesti Megyei Bíróságtól; miután 1953 nyarán „váratlanul kiderült”, hogy „mégiscsak bűnös”, mégpedig „... a népek háboru utáni békekész együttműködésének megzavarására alkalmas magatartással elkövetett háborús büntetben.”. Nem mellesleg Budapesti Megyei Bíróság 1953. július 10-i ítéletét, később, 1953. október 14-én a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága is jóváhagyta, így L. Béla nemhogy kegyelmet, de még enyhítést sem kapott, kaphatott; a „háborús bűnös” bélyegről nem is beszélve. Végül, de nem utolsósorban ott volt B. Mihály ügye. B. Mihályt „... lealacsonyító kifejezés használata által elkövetett büntetben...” talált bűnösnek a Szegedi Járásbíróság. Igaz, B. Mihály „lealacsonyító kifejezéséért” (rendszerellenes kijelentéseket tett) csupán 4 havi börtönbüntetést kapott. Nem mellesleg a négy hónapos büntetésbe – az általános gyakorlatnak megfelelően – az előzetesben töltött időszak is beleszámított. S mivel B. Mihályt már 1953. március 10-én előzetesben került, az ítéletet viszont több mint három és fél hónappal később, 1953. június 30-án hozta a Szegedi Járásbíróság, így kijelenthető: B. Mihálynak nagyrészt az előzetes letartóztatásban töltött idő jelentette a büntetést. Az idézett ítéletet, illetve az idézett március 18-i jegyzőkönyvet ld.: ÁBTL, V-103259. A. Imre és valamennyi „társa” ügyét pedig ld.: ÁBTL, 3. 1. 9. V-103259/1 és ÁBTL, 3. 1. 9. V-103259.

135 Az idézett mondatot ld.: *Az ország népének néma, fájdalmas búcsúja nagy halottainktól* címet viselő írás. Megjelent a *Szabad Nép* 1956. október 7-i számának (XIV. évfolyam, 279. szám) 1. és 2. oldalán. Idézett mondat, illetve Szász Béla búcsúztatója a második oldalon.

136 Az október 6-i tüntetésről, illetve annak előzményeiről – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Borsodi Gyula: *Forradalom az Eötvös Lőránd Tudományegyetemen 1956-ban*. In: *Nagy Imre és kora V. A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban*. Szerk.: Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert, Vida István. Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, Bp., 2009. 8–70. o.

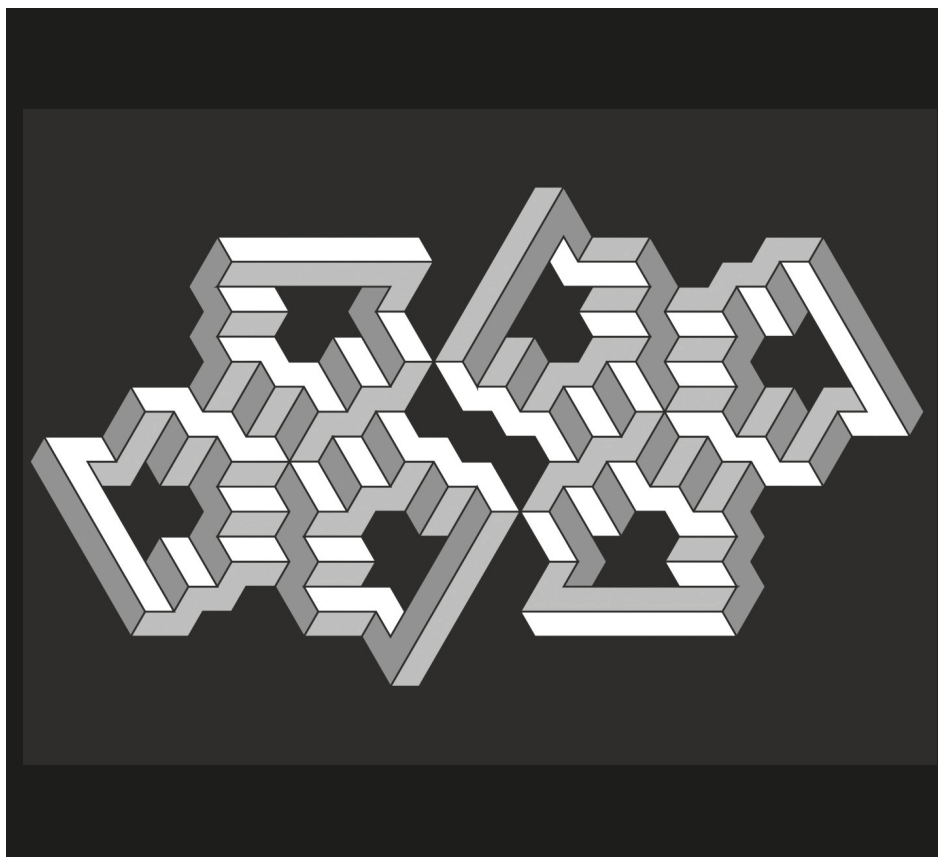
137 Az október 6-i diaktüntetésről a hazai sajtó nemigen számolt be. A diákok demonstrációjáról egyedül az ELTE lapja, az *Egyetemi Ifjúság* volt hajlandó írást közölni, mégpedig az újság 1956.

október 17-én megjelent számának (IV. évfolyam, 16. szám) második oldalán. Itt található az agyonhallgatott tüntetésről szóló *Miért?* címet viselő cikk, Segesdy Miklós tollából. Segesdy Miklós cikkében – más gondolatok mellett – a következőket olvashatjuk: *„Igen, az emlékezetes temetés után tényleg egyetemista tüntetés volt. Sőt, minek személyteleníteni: tüntettünk, hiszen magam is ott voltam, s bevallom tiszta meggyőződéssel kiáltottam: »Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!« S mindezt a népi demokrácia tizenket-*

tedik esztendejében, annyi szívdobogató élmény, feledhetetlen harc után kellett megtennünk, ami ugye meghökkenítő, mint a tüntetéskor ránk meredő, első pillanatban a látottak és a hallottak miatt félénken csodálkozó tekintetek.»

138 Az idézetet, illetve „Az ifjúság 16 pontjának” teljes szövegét ld.: *A forradalom hangja*. Főszerkesztő: Gyurgyák János. A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Bp., 1989. 15. o.

139 Uo.

A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben

A 19. század utolsó évtizedeiben a lengyel függetlenség kérdése bonyolult formában jelentkezett a három részre szakadt lengyel vidékeken. Ez felerősödött az első világháború kitörése idején, hiszen az egymással szembenálló nagyhatalmak jelentősen eltérő véleményen voltak a lengyel függetlenséggel kapcsolatban. Ezek közül csak az „egyik” volt Bécs állásfoglalása.

(A lengyelek helyzete a dualizmus korában) Az 1850-es években a magyar korona területén és Galíciában nehéz politikai helyzet alakult ki: nálunk a megtorlás, a galíciai lengyelekkel szemben a jogtörés volt a jellemző. Annak ellenére, hogy a galíciai lengyel nemesség az 1850-es években lojális magatartást tanúsított Bécs irányában, nem alakult ki konfliktus a magyar és a lengyel politikusok között. Jellemző, hogy a Birodalmi Tanácsban a lengyel képviselők a magyarok (Deák Ferenc, Andrássy Gyula és Eötvös József) elképzeléseit támogatták a kiegyezéssel kapcsolatban, tiltakoztak a magyar országgyűlés jogainak megnyirbálása ellen, bírálták Schmerlinget, s kétségbe vonták a Birodalmi Tanács illetékességét a magyar kérdésben. Ez a magyarbarát bátor kiállás 1860–1862-ben nagy visszhangot váltott ki Magyarországon: Smolkát és Potockit, a magyarokkal rokonszenvező galíciai képviselőket számos magyar város díszpolgárának választotta. Galíciában a lakosság aláírások gyűjtésével buzdította a Birodalmi Tanácsban ülő lengyel képviselőket. A feszült helyzetben a kormányzat a statárius kihirdetésével (1864. február 24.) próbált rendet teremteni. Ezt 1865. április 18-án oldották fel, de a lengyel politikai életben a kiábrándulás következett be, lemondtak a forradalmi módszerekről, békés megoldást kerestek Béccsel. Ekkor a minimális nemzeti érdekek léptek előtérbe, amiben a konzervatívok és demokraták is egyetértettek. A galíciai lengyelek nem a Birodalmi Tanácstól várták a megoldást, inkább az uralkodótól.

1865 novemberében – a föderalista Belcredi kormányzása idején – a galíciai tartománygyűlés feliratban köszöntötte a kormányzatot és kérte Galícia autonómiájának ki szélesítését. E politikában alapvető fordulatot jelentett az 1867. évi kiegyezés, a dualizmus rendszerének megteremtése. Galícia az örökös tartományok közé került, a központi országgyűlésen a lengyel képviselők általában támogatták az osztrák kormányt, ezzel jelentős engedményeket csikartak ki Galiciának.

1868-ban Smolka a galíciai tartománygyűlésen az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását javasolta. Ennek tagja lett volna Magyarország, a német tartományok, Csehország, Galícia és Bukovina, az utóbbit egyesíteni kell Galíciával. A tervezetet ugyan a tartományi gyűlés elvetette, de egyúttal kérték az uralkodótól Galícia rendkívüli helyzetének kiegészítését, a tartománygyűlés törvényhozási jogkörrel történő kiegészítését, legfelsőbb bíróságot, valamint egy Galíciát képviselő minisztert a központi kormányba. Hosszú vita után az utóbbi tervezetet fogadták el, ami Orosz- és Poroszország tiltakozását váltotta ki. Az oroszok a pánszlávizmus felszításával igyekeztek Bécsset eltéríteni az autonómiától, az osztrákok a pánszlávizmus ellen tiltakoztak.

Az 1870. évi porosz–francia háború előtt Otto von Bismarck kancellár Oroszország és a Monarchia megbékélését sürgette, félve attól, hogy a háború alatt egy lengyel felkelés késleltetné a várt győzelmét. Bécs Párizsnak ajánlott szövetséggel remélte megtépzázott tekintélyének helyreállítását. A magyar miniszterelnök Bismarck kancellár javaslatát támogatta, hiszen egy orosz–osztrák szövetség a lengyelek haragját váltaná ki, így veszélybe kerülhetne a dualizmus rendszere. Ezt erősítette, hogy a franciák rendkívül jó kapcsolatokat ápoltak a lengyelekkel, a francia diplomáciában is sok lengyel szolgált, sőt az akkori egyik francia külügyminiszter – Walewski gróf (1855 és 1860 között) – is lengyel volt. Az is igaz, hogy I. Ferenc József császár tanácsadói között is voltak lengyelek. Éppen ezért Bismarck gyakran egy lengyel felkelés rémével ijesztgette Pétervárt, úgy állította be a Monarchia külpolitikáját, amely a lengyel függetlenség visszaállításán dolgozik, egyesítve az oroszok és poroszok megszállta lengyel vidékeket is.

1869-ben Oroszország és a Monarchia kapcsolata rendeződött: az orosz cár elismerte Galícia autonómiáját, csak annyit kért, hogy ne terjesszék ki jobban. Így Galíciában a hivatalos igazgatási nyelv a lengyel lett, helyet adva annak a bíraskodásban és az oktatásban. A lengyelek egyre nagyobb szerepet kaptak a Monarchia bel- és külpolitikájában, így 1870-ben Alfred Potocki gróf alakított kormányt Bécsben. A francia–porosz háború idején a Monarchia semlegességet tanúsított, bár Andrássy Gyula magyar miniszterelnök ezt a semlegességet katonai készültséggel kívánta összekötni, az orosz határ mentén hadi erődítményeket építettek át. Ezért Pétervár háborúval fenyegette meg Bécsset, csak a külpolitikai passzivitás mentette meg a Monarchiát egy komoly katonai konfliktustól. A francia vereség után a Monarchia belpolitikájában a galíciai kérdést kicsit tompítani kellett, nehogy éket verjen az osztrák–német–orosz szövetségben. Bécs pontosan rögzítette a galíciai autonómia ügyét, ám ezen nem lépett túl, noha a lengyel politika erre törekedett. Ez szabta meg a nagy lengyelbarát Andrássy Gyula miniszterelnök magatartását is, főleg azután, hogy közös külügyminiszter lett. Megtartotta baráti viszonyát a galíciai lengyel autonomistákkal, megőrizte barátságát a lengyelek iránt, bennük látta azt a népet, akikre a magyarok számíthatnak a Monarchia többi szláv népével szemben. Andrássy Németországban vélte a Monarchia legfőbb támaszát, amit Bismarck is felismert, így ő győzte meg Pétervárt, hogy ne legyenek bizalmatlanok a lengyelbarát magyar külügyminiszterrel szemben. Andrássy Gyula győzte meg az oroszokat arról, hogy Galícia milyen fontos szerepet játszik a Monarchia belső egyensúlyának fenntartásában. Pétervár ezután csak annyit kért, hogy „dédelgetni azért nem kell őket”. Andrássy a bécsi orosz követnek részletesen kifejtette, hogy a monarchia nem támogatja a lengyel függetlenségi törekvéseket, szó sem lehet egy Oroszország elleni háborúról, Galícia nem lehet bázisa a cári lengyel területek ellenállási mozgalmainak. Ellenzolgáltatásként Pétervártól a pánszláv felforgató mozgalmak lecsitítását kérték. Ezzel a lengyel kérdés mind Bécsben, mind Pétervárott nyugvópontra került, bár ezután sem lett a két hatalom kapcsolata harmonikus, de nem a lengyel ügyben, hanem a keleti kérdésben keletkeztek ellentétek.

(Az első világháború a lengyelek lakta területeken) A szarajevói merénylet után I. Ferenc József osztrák császár és II. Vilmos német császár 1914. július első napjaiban döntést hozott a háború megindítására, elfogadva az Alfred von Schlieffen vezérezredes által javasolt, és Helmuth von Moltke vezérezredes által módosított villámháborús tervet. E szerint a német haderő néhány hét alatt legyőzi Franciaországot, a Monarchia pedig feltartóztatja Oroszországot és Szerbiát, majd dél és délkelet felé fordulva a németekkel közösen legyőzi az orosz és a szerb hadsereget. Tisza István magyar miniszterelnök rábeszélése után a Monarchia 10 pontban foglalt – alapjában véve elfogadhatatlan

– ultimátumot nyújtott át Szerbiának, de Franciaország és Oroszország ellenzése ellenére Belgrád mindent visszautasított. A kölcsönös hadüzenetek után, a háború első szakaszában, a központi hatalmak (Németország és a Monarchia) támadó hadműveletei 1914 végére nem érték el céljukat, a nyugati frontok állóháborúvá alakultak át. A keleti fronton Oroszország gyorsan mozgósította haderejét, de augusztus végén a tannenbergi csatában, majd a Mazuri-tavaknál (1914. szeptember 7–13.) súlyos vereséget szenvedtek a német hadseregektől. Egész Orosz-Lengyelország német megszállás alá került, míg az osztrák–magyar közös hadsereg – német támogatás hiányában – 1914. szeptember végén kénytelen volt visszavonulni a San és a Dunajec folyó vonala mögé, s néhány kisebb győzelem után sem volt ereje nagyobb hadműveletbe kezdeni. A hadi helyzetben nem történt fordulat annak ellenére sem, hogy Olaszország, Törökország, Románia, majd később Bulgária is bekapcsolódott a háborúba, mert a keleti fronton Oroszország sorozatban szenvedett vereséget, a Monarchia csapatai 1915. május elején – Galiciában a gorlicei áttörés után – visszafoglalták Przemyslt (1915. június 3.), majd Lemberget (Lwów) (1915. június 22.), ezt követően Galícia nagy részét. (A Monarchia csapatai – szövetségben Bulgáriával – ebben az időben foglalták el Szerbia teljes területét, majd 1916 elején Albániát és Montenegrot.) 1916. június 4-én a Bruszilov orosz tábornok parancsnoksága alatt indított orosz ellenoffenzíva megroppantotta az osztrák–magyar közös hadsereget, megint csak német segítséggel sikerült a frontot megszilárdítani. Az 1914-ben még a központi hatalmak mellett álló Románia 1916. augusztus 27-én lépett be az antant oldalán a háborúba, de a Monarchia hadserege (ezen év végére) elfoglalta a Román Királyság egész területét, fegyverszünetre kényszerítette Bukarestet. A románok felett aratott győzelem ellenére a Monarchia hadereje – főleg az Olaszország hadba lépése után kialakult kettősfront miatt – meggyengült. A keleti fronton már csak a németek akarata érvényesült, majd a Monarchia I. Ferenc József császár halála, IV. Károly trónra lépése után béketárgyalások előkészítésébe kezdett, amit Németország, de az antant hatalmak is elutasítottak.

Az 1917. évi februári szentpétervári forradalom után Oroszország politikai és katonai ereje megroppant, csak a nyugati szövetségesek követelésére volt hajlandó a polgári orosz kormány hadserege 1917 júliusában támadást kezdeni az osztrák–magyar közös hadsereg ellen, ami azonban néhány nap alatt összeomlott. A Monarchia ellencsapásának következtében az osztrák–magyar hadtestek elfoglalták Kelet-Galiciát és Bukovinát. A bolsevik kormány előbb fegyverszünetet, majd különbékét kötött (1918. március 3.) Breszt-Litovszkban a központi hatalmakkal. Ezzel hivatalosan befejeződött az első világháború a keleti fronton, bár a fegyveres küzdelem tovább folyt, részben, mint orosz polgárháború, részben az új lengyel állam határainak kialakításáért.

(Elképzelések a lengyel állam jövőjéről) A 19/20. század fordulóján a nemzetközi politikai élet lényeges feladata a független lengyel állam megszervezése lett. Ez inkább Bécs és Berlint foglalkoztatta: az orosz fennhatóság alatt álló hatalmas lengyelek lakta területek, amely közelesen iparosodott, de természeti kincsekben gazdag vidék volt. Természetesen mindkét nagyhatalom a maga fennhatósága alatt kívánta egyesíteni Orosz-Lengyelországot, bár elképzeléseik csak az első világháború éveiben körvonalazódtak. Viszont ez a terület volt Oroszország legjobban iparosodott területe, így Moszkva mindenképpen ragaszkodott hozzá. Ausztria – a dualizmus fenntartása mellett – a fenti területnek Galiciához hasonló autonómiát kívánt biztosítani. A galíciai viszonyok ígérete bizonyos illúziókat keltettek a német és orosz fennhatóság alatt élő lengyelek körében, bár az igazi cél a teljes függetlenség és az önállóság helyreállítása le-

hetett. Moszkva nagyon bizonytalan politikát folytatott: szerette volna mindhárom lengyelek lakta országrészt magának elfoglalni, ehhez teljes autonómiát kellett volna adni, ami viszont az Orosz Birodalom többi nemzetiségét lázította volna fel.

Németország állásfoglalása a lengyel kérdésben – az összes lengyel terület egyesítésével – hasonló volt az orosz nézetekhez, de autonómiáról hallani sem akart. A lengyel érdekeket a legmarkánsabban képviselő Józef Piłsudski átmenetileg a galíciai modellt tartotta elfogadhatónak, ezért itt szervezte a későbbi lengyel hadsereg magját képező lövészegyleteket. A monarchiabeli viszonyok kialakítását akarták megvalósítani – akár háború árán – az elszakított Orosz-Lengyelország területén, ezért fűzték szorosra kapcsolatukat a bécsi kormányzati és politikai körökkel. A háború előtt még az autonómia gondolata lebegett Piłsudski táborának szeme előtt.

Amikor 1914 augusztusában kirobbant a háború a központi hatalmak és az antant szövetségesei között, a keleti front küzdelmei a lengyelek lakta területen folytak. A szemben álló felek azonnal a lengyel lakosság megnyerésére léptek fel. 1914. augusztus 9-én Berlin kiáltványt intézett a lengyel néphez, amelyben szabadságot, függetlenséget és a „moszkvai iga” alóli felszabadulást ígerte, de semmi konkrétumról nem szólt a háború utáni időkre vonatkozóan. Ausztria-Magyarország 1914. augusztus 9-i kiáltványában a lengyelségnek az osztrák uralom alatti egyesítését ígerte meg, a jövőt a galíciai viszonyok megteremtésében jelölte meg. Oroszország 1914. augusztus 14-én kiadta a cár felhívását. Ebben a következő olvasható: „A lengyel nemzet egyesüljön egy testté Oroszország császárijának jogára alatt. Így születik újjá vallásában, nyelvében és önkormányzatában a szabad Lengyelország!”

A felhívás külön kiemelte az „önkormányzatot”, bár nem részletezte annak mi-benlétét. Inkább a reményt kívánta felkelteni, arra számítva, hogy lengyelekkel tudja majd a mozgósított tartalék haderőt feltölteni. Egyik kiáltvány sem váltott ki különös visszhangot, a lengyelek közönyösen viselkedtek, főleg Németország és Oroszország irányában, világossá vált előttük, hogy egyik nagyhatalom sem gondolt komolyan a lengyel függetlenség visszaállítására. Úgy tűnt, hogy a döntést a háború végére tartogatták, Bécs tartózkodásában az is fellelhető, hogy a Monarchia hadserege a német haderő nélkül gyenge, így lényeges kérdésekben – ilyen volt a lengyel kérdés is – megvárták Berlin állásfoglalását. Eltérő véleménnyel voltak az orosz-lengyel területek jövőjével kapcsolatban, de féltő volt, hogy Berlin a nyugati győzelem érdekében a keleti fronton különbéke kötésére is hajlandó lenne.

A három nagyhatalom közül a lengyelek körében Ausztria-Magyarország volt a népszerűbb, hiszen a galíciai viszonyok kiterjesztése reményt keltett a dualista államnak egy osztrák–magyar–lengyel hármasszövetséggé történő átalakítására. Erre utal az is, hogy Piłsudski 1914. augusztus 3-án Varsóban közzé tett Nyilatkozatban közölte, hogy megalakult a Nemzeti Kormány és Piłsudskit nevezték ki a lengyel hadsereg főparancsnokának. Piłsudski a háború céljának nevezte meg Galícia és Orosz-Lengyelország egy testté való egyesülését. Ez a megoldás Galíciában rendkívül népszerű volt, viszont a másik két lengyel területen mérsékeltlen fogadták az osztrák–lengyel megoldást: aggódtak saját területükön kialakított gazdasági előnyeik esetleges elvesztéséért. Piłsudski általános felkelésre szólító felhívása ugyancsak mérsékelt lelkesedéssel találkozott: ezért az osztrák hadvezetőség megvonta Piłsudskitól az önálló hadvezetést, a lengyel egységeket besorozta az osztrák–magyar közös hadseregbe. Piłsudski ezután igyekezett kivonni magát az osztrák főparancsnokság utasításai alól, csapatait a porosz-lengyel területekre vonta ki, és megalakí-

totta a Lengyel Nemzeti Szervezetet, szolgálatát Ludendorff tábornagynak ajánlotta fel. Sajnos Piłsudski itt is csalódott, mert a német főparancsnokság a lengyel katonai egységeket diverzánserőként akarta felhasználni az orosz hadsereg hátában.

A galíciai lengyel arisztokrácia bizonyos kárörömmel szemlélte Piłsudski próbálkozásait, mivel aggódva nézték növekvő népszerűségét. A Nemzeti Főtanács – a piłsudskisták részvételével, de arisztokrata többséggel – a dualizmus megteremtésén munkálkodtak, amelytől már sem Stürgkh osztrák miniszterelnök, sem az uralkodó nem idegenkedett. Ez csak Tisza István magyar miniszterelnök ellenezte, félve a dualista államnak „szláv elemekkel történő feltöltődésétől”.

Ez a megoldás Berlinben sem volt rokonszenves. A Posener Tageblatt 1915 augusztusában a következőket írta: „Az ausztriai lengyel vezetők elég könnyű szívvel néznek erre a kérdésre... Úgy tesznek, mintha számukra nem létezne az a tény, hogy a német állam hatalmas véráldozatokat hozott a Lengyel Királyság megszerzéséért, úgy tesznek, mintha Hindenburg nem létezne. A mi győzelmeinknek pedig az a jutalma – hogy örülhetünk ennek –, hogy Galícia egyesülve az összes régi lengyel földekkel, egészen Kurlandiáig megnagyobbodva, a Habsburg-monarchiával összekapcsolt önálló lengyel királysággá változik.” Az erősödő német nyomásra az osztrák hadvezetés elhalasztotta a lengyelnek szóló császár kiáltvány kihirdetését, inkább a dualizmus megtartása melletti megoldásokat „lebegtette”. Végül 1916. november 5-én kihirdették az osztrák és a német császár nyilatkozatát – a történetírás a két császár manifesztumaként emlegeti –, amelyben az önálló lengyel királyság megteremtéséről nyilatkoztak. A két nagyhatalom gyámsága alatt álló lengyel királyságnak sem önálló kül-, sem gazdaságpolitikája nem lett volna, nem határozta meg államhatárait stb. Ettől függetlenül tovább működött a lublini és a varsói Főkormányzóság, tovább folytak a toborzások. Ezt a megoldást a lengyel politikai körök csak bírálták, a lengyel arisztokrácia körében sem talált lelkesedésre. A galíciai lengyel arisztokrácia és nagybirtokosság félt az erős orosz-lengyel burzsoáziától és a piłsudskistáktól, ezért Bécsben felvetették a „Kis-Lengyelország” (régii történeti lengyel kormányzói forma) és Nagy-Lengyelország megszerzésének gondolatát, amely átmenetet jelenthetett a császári manifesztum és a galíciai autonómia között.

A növekvő feszültséget I. Ferenc József császár halála csitította, a trón körüli eseményekkel homályosítani lehetett a lengyel és a nemzetiségi gondokat. 1916. november 11-én a német és az osztrák–magyar katonai főparancsnokságok közleményt adtak ki a Lengyel Nemzeti Tanács megszervezéséről, valamint arról, hogy a lengyel egységek kiválnak az osztrák–magyar közös hadsereg kötelékéből és az ún. lengyel tartalék-hadosztály a jövőben a német főkormányzóság rendelkezésére áll. Piłsudski tábornok november 12-én Varsóban népgyűlést hívott össze, amelyen a következőket mondta: „Nem német zsoldosok, hanem lengyel katonák akarunk lenni!” A felháborodás hatására 1916 decemberében visszavonták a Lengyel Nemzeti Tanácsról szóló rendeletet és elhatározták a tanácskozási joggal rendelkező Ideiglenes Államtanács felállítását, amely irányítása alá rendelték a német és az osztrák megszállta területek közigazgatását. A tartalékadosztály újabb vitákat gerjesztett: mire tegyenek katonai esküt az osztrák állampolgársággal rendelkező lengyel katonák? A németek teljes egyeduralomra törtek, így magukhoz akarták vonni az eskütételt, a Monarchiát a szerbiai és romániai ellenállók német támogatásával fenyegették meg.

(Ellentmondásos tervek a lengyel államról) IV. Károly trónra lépésével megkezdődött a háborúból való kilépés lehetőségeinek keresése, Bécs hajlandónak mutatkozott akár több különbéke megkötésére is. Bécs Berlint szerette volna megnyerni egy osztrák–

orosz különbékére támogatására, bár ebben az esetben számolni kellett volna az elfoglalt orosz-lengyel területeknek a németeknek történő átadásával. Mielőtt még Berlin válaszolt volna az osztrák javaslatra, kitört 1917 februárjában az orosz forradalom, ami új helyzetet teremtett: Ausztria-Magyarország az Orosz Birodalom rovására akart gyors békét kötni, míg Berlin közös német-osztrák katonai akciókban látott lehetőséget a cári hadsereg legyőzésére. Az elfoglalt területeken akarták az új lengyel államot megszervezni. Németország csupán a Baltikumot és Kurlandia elcsatolását kérte, Ausztria-Magyarországnak – bizonyos területi kiegészítésekkel – Galícia maradhatott volna meg. Ennek ellentmondott, hogy a keleti frontokon az osztrák–magyar közös hadsereg súlyos helyzetben volt, illúzióknak tűnt egy trialista megoldás, vagy az új lengyel állam trónján Habsburg főherceget látni. Ausztria-Magyarország tartózkodott egy újabb hadjáratról. Vilmos császár és IV. Károly király 1917. április 3-án Homburgban találkozott, ahol Czermin osztrák külügyminiszter már arról nyilatkozott, hogy Bécs szívesen átadja Galíciát a németeknek, csatolják ezt is az irányításuk alatt életre hívott lengyel államhoz, míg Németország mondjon le Elzász-Lotharingiáról és ezzel kössenek teljes körű különbékét az összes szembenálló országokkal. Berlin semmi körülmények között nem akart lemondani Elzász-Lotharingiáról, a Monarchia sem akarta feláldozni Galíciát, így ez a javaslat komolytalanná vált. Ez a megbeszélést folytatódott a kreuznachi konferencián, ahol – tekintettel a kedvezőtlen bel- és katonapolitikai helyzetre – a háborúval kapcsolatban Bécs passzivitást jelentett be, csak gazdasági kérdésekben kívánt Berlin rendelkezésére állni. Mindez feszültséget okozott a lengyelség körében, senki nem akarta követni már Bécsset vagy Berlint. Megnyugtató volt az orosz Ideiglenes Kormány nyilatkozata, amelyben elismerte a lengyelek jogát a függetlenséghez, hiszen Oroszország nem volt abban a katonai helyzetben, hogy katonai offenzívát indítson a lengyel területek megvédésére. Oroszország szövetségeseinek is hasonló volt a véleményük, bár a megelőző időkben a lengyel kérdést az orosz belpolitika részének tekintették. Anglia egy új Lengyelországot előretolt bástyájának tekintett volna, bár egyes angol politikai körök ellenezték a Monarchia felosztását, ez viszont bonyolította a lengyel kérdés megoldását.

Ekkor az orosz kérdés vált feszültté: a polgári pártok bizalmatlanságot jelentettek az Ideiglenes Kormánnyal szemben, a republikánus-radikális csoportok a cári rendszer felszámolását követelték. A lengyel területeken az összes politikai párt bekapcsolódott a független lengyel állam szervezésébe, minden más megoldást elvetettek. A piłsudskisták kiléptek az Államtanácsból, bár a központi hatalmak ajánlatot tettek a teljes hatalom átvételére. A Régenstanács – a német–lengyel megoldás szervezete – utolsó kísérletként fel akarta esketni a német császárra a piłsudskista katonákat, amit Piłsudski megtiltott nekik. Ezért a németek Piłsudski tábornokot és Józef Sosnowski tábornokot Magdeburg várába zárták. Ezt követően furcsa helyzet alakult ki: most a központi hatalmak erőltették a lengyel függetlenség helyreállítását: a német és az osztrák katonai főparancsnokságtól függő Államtanács 1917 októberében Jan Kucharzewski vezetésével konzervatív politikusokból álló kormányt alakított, amely a német–osztrák elképzeléseket képviselte, s amelynek a támogatottsága csekély volt.

(A világháború utolsó éve) Wilson amerikai elnök 1917. január 22-én elhangzott nyilatkozatában határozottan kiállt Lengyelország függetlensége mellett: „Olyan lengyel államot kell megalapítani, amely magába foglalja mindazokat a területeket, amelyeket vitathatatlanul lengyelek laknak, biztosítani kell Lengyelország számára a szabad és védett utat a tengerhez, politikai függetlenségét és területi egységét nemzetközi egyezményekben kell biztosítani.” 1918. január 5-én Lloyd George angol miniszterelnök is a független lengyel

államról nyilatkozott, amit a francia és az olasz miniszterelnök is megerősített: „Az egységes és független Lengyelország megalakítása, kiúttal a tengerhez, a tartós és igazságos béke Európában a törvényesség visszaállításának feltétele.” Ezek a nyilatkozatok – függetlenül a hadi helyzettől – mozgásba hozták a nagyhatalmakat: Németország és a Monarchia tekintélyvesztés nélkül akart kikerülni a háborúból, így a lengyel függetlenség megoldására különböző javaslatok születtek. 1917 novemberében Berlin javaslatot tett Ausztria-Magyarországnak, hogy anektálja Orosz-Lengyelország teljes területét, amiért Bécs tegyen bizonyos határkiigazításokat Németország javára, valamint engedje meg a német ipar számára a szabad munkaerő-toborzást egész Lengyelországban. Ezeken kívül kérte a kálisó bányászati jogát, valamint több német ipari jog érvényesítését a lengyel területeken. Ugyancsak felmerült annak a politikai megoldásnak a gondolata, hogy Kelet-Európában egy német–lengyel–osztrák szövetség vegye át a hatalmat. Ez csak a német nagyiparosok körében aratott sikert, hiszen ez a javaslat Szilézia egész területét akarta Németországhoz csatolni. Ez utóbbi tervet a Monarchia politikusai elutasították, mivel jelentősen gyengült volna Ausztria gazdasági ereje, ami a német ipari fölényt erősítette volna, de megbomlott volna az amúgy is ingatag nemzetiségi politika is. A Monarchia nagytőkéseinek másik csoportja támogatta Orosz-Lengyelország bekebelezését, ami fokozta volna a Kelet felé irányuló gazdasági expanziót.

A katonai vereséget szenvedett szovjetvezetés tárgyalásokat kezdeményezett Breszt-Litovszkban, annexió és hadisarc nélküli békét kívántak kötni a központi hatalmakkal, követelve a német és az osztrák–magyar haderő kivonását az orosz területekről. A tárgyalások alatt a szovjetek lázasan erősítették a Vörös Hadsereget, míg a központi hatalmak békét és szövetséget kötöttek a szovjet kormánnyal szemben álló Ukrán Radával: a szövetség érdekében jelentős történeti lengyel területeket engedtek volna át Ukrajnának. Ausztria-Magyarország ugyan nem rokonszenvezett Berlin merev magatartásával, viszont ebben a „játszmában” a leggyengébb katonai erő volt. Erre utal, hogy Czernin osztrák külügyminiszter egy Ausztria-Magyarország és Szovjet-Oroszország közti különbékét kötés engedélyezését kérte Berlintől, azzal, hogy majd a Monarchia közvetítene Szovjet-Oroszország felé. Ennek elvetése után csatlakozott a Monarchia a német javaslathoz: Bécs is szövetséget kötött az Ukrán Radával. Egy másik megegyezés szerint Berlin szabad utat nyitott a Monarchia gabonaexportjának, amelynek fejében Bécs átengedte az Ukrán Radának Chelmet és környékét, koronországot szervezett Bukovinából és Kelet-Galícia egyes vidékeiből. A megegyezés hatalmas felháborodást váltott ki: a lengyel konzervatívok Ausztria-Magyarország ellen fordultak, mivel csorbítva látták a galíciai lengyel autonómiát. Lemondott a varsói lengyel kormány, 1918 februárjában Galícia és Orosz-Lengyelország több pártja kongresszust hívott össze, amelynek határozata szerint meg kell szervezni a független lengyel államot, el kell ismerni Litvánia függetlenségét is, a további tárgyaláson nem képviselheti a lengyel érdekeket a központi hatalmak érdekeit képviselő varsói kormány.

Az antant-hatalmak nyilatkozatainak hatására a lengyel politikai pártok egységbe tömörültek, csak egy kisebb konzervatív csoportosulás gondolkodott még a német javaslaton, miszerint a volt belorusz területeket és Vlnó környékét is Lengyelországnak ígérték. Igaz, ezeket a területeket még 1918 februárjában foglalták el, bár a Monarchia nem szívesen vált volna meg ezektől. Arról viszont sem Berlin, sem Bécs nem akart tudomást szerezni, hogy Wilson a nyugati hatalmak nyilatkozatai után Lengyelországot hadviselő félnek nyilvánította, hivatalos képviselőjének a Párizsban megalakult Lengyel Nemzeti Tanácsot ismerte el, és ennek alárendeltségében a nyugati hadszíntéren megjelent egy 50 ezer főből álló lengyel hadsereg, Haller tábornok parancsnoksága alatt,

amelynek állományát részben hadifoglyokból, részben nyugat-európai lengyel kolóniák fiataljaiból toborozták. Ez a hadsereg részt vett a Németország ellen vívott harcokban. A Lengyel Nemzeti Bizottság azokból a lengyel politikusból állt, akik addig, sokszor egymástól eltérő utakon-módokon kísérelték meg a lengyel függetlenség kivívását. A jövőendő lengyel állam határait az 1772 előtti helyzetnek megfelelően képzelték el, az államformát köztársaságként jelölték meg.

(A függetlenség első éve) Azonban a német-osztrák tervekben alapuló lengyel állam sem tűnt el a politikai porondról, ez a lengyel államalakulat nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a breszt-litovszki békét, s nyíltan felvette a kapcsolatot a párizsi Lengyel Nemzeti Tanáccsal. A hadi helyzet nem úgy alakult, hogy Németország megtorolja a lengyelek elenszegülését. 1918 szeptemberében pattanásig feszült helyzetben a varsói Régenstanács tárgyalásokba kezdett a német hadvezetéssel a hatalom átvételére, amit a német delegáció mereven elutasított. A tárgyalások megszakadtak, a lengyelek valóban átvették a közigazgatás teljes ellenőrzését, új kormányt neveztek ki, amelyben minden politikai párt részt vett. 1918. október 27-én rendeletben mondták ki az egységes lengyel hadsereg felállítását. A világháborús frontok összeomlásában, a fegyverletétel mámorában Európa alig figyelt Varsóra, ahol a lengyel nemzeti erők átvették a teljes ellenőrzést, kieszközölték Pilsudski tábornok szabadon bocsátását (1918. november 9.). Józef Pilsudski tábornok csapatainak élén 1918. november 11-én bevonult az ujjongó Varsóba. A Régenstanács letette hatalmát, Pilsudskinak, aki – a marxista történetírás vádjaival szemben – nem törekedett diktatúrára vagy az egyeduralom bármely formájára. Az összeülő szejm (lengyel országgyűlés) Moczarewskit bízta meg az ideiglenes koalíciós kormány megalakításával, míg november 23-án Pilsudskira ruházta az ideiglenes köztársasági elnöki tisztséget. Már ekkor kijelentette, hogy ezt ideiglenesnek tekinti, amíg törvényes keretek között nem kerül sor a köztársasági elnök megválasztására. Ezzel véglegessé vált a lengyel állam újjászületése, bár a következő évek nem kevés nehézséget jelentettek mind a szovjetekkel vívott harcokban, mind a polgári lengyel állam megeremtéséért folytatott küzdelemben.

1919 januárjában a lengyel szejm a világhírű lengyel zongoraművészt, Paderewskit – a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottság elnökét – választotta meg köztársasági elnökké, míg miniszterelnöki tisztségre Pilsudskit jelölte, aki addig a hadsereg főparancsnoka és a Moczarewski-kormány hadügyminisztere volt. E választással helyreállt az egyensúly a nyugati lengyel emigráció és a három részből egyesült lengyel állam „hazai” politikai élete között. Ezekben a hónapokban elég bonyolult volt a lengyel politikai élet. A pártok egyesítése, a megoldatlan közigazgatási feladatok, a gazdasági élet beindítása szinte megvalósíthatatlan feladat volt, nem beszélve arról, hogy a három területből egyesített államnak nem volt egységes vasúthálózat, hiszen a területén található vasútpályák három másik állam vasúthálózatába tagolódtak.

1919. január 18-án megkezdődtek a párizsi béketárgyalások. A lengyel küldöttség a történeti lengyel jog alapján ragaszkodott az 1772. évi határok visszaállításához a lengyel–német határ meghúzásakor. E tekintetben angol–francia ellentétek is kiéleződtek: Franciaország – hogy Németországot gyengítse – minél nagyobb területeket akart adni Lengyelországnak, míg az angolok – félve, hogy Franciaország befolyása növekedik – a német érdekeket képviselte. Hosszú viták után Lengyelország visszakapta a lengyellakta területeket, míg Mazuriában és Felső-Sziléziában népszavazásnak kellett döntenie e területi hovatartozásról.

A lengyeleknek létkérdés lett a Balti-tengerhez való kijutás, szerették volna megkapni Gdańskot, ami Németországot elvágtá volna Kelet-Poroszországtól. A békeszerződés Lengyelországnak ítélte Pomerániát, Gdańskot és környékét pedig szabad városnak

nyilvánította, amely felett a Nemzetek Szövetsége gyakorolt nemzetközi ellenőrzést.

Az 1919. június 28-án aláírt békeszerződés rendezte Lengyelország nyugati, északi és déli határait, ám nem hozott döntést a keleti határok tekintetében. A keleti határt ugyan a Curzon-vonalban jelölték ki, de ez senkit sem kötelezett semmire. A vitás kérdések rendezése érdekében ugyan voltak tárgyalások Lengyelország és Szovjet-Oroszország között, de a javaslatokat Moszkva sorra elutasította. Valójában ez volt az indítéka az 1920-ban kirobbant lengyel–szovjet háborúnak is, amelynek során kisebb határincidensek után a szovjet hadsereg támadásba lendült, s egészen Varsóig eljutott, miközben a Piłsudski vezette lengyel hadsereg mélyen benyomult Ukrajnába, s elfoglalta az önállóvá vált litván állam fővárosát, Vilnót is. Ez utóbbi elmélyítette a lengyel–litván ellentétet, ekképp sokáig az ellenségeskedés szintjén állt a két független állam viszonya. E háborús állapotot az 1921. március 18-án Rigában megkötött béke zárta, amely értelmében a szovjet–lengyel határ vonalát a Zbrucis folyó vonalán jelölték ki.

IRODALOM

- Kapronczay Károly: *A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai*. Bp., 2000, Mundus.
- Kovács Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Bp., 1973, Gondolat.
- Kovács István: *A barátság anatómiája. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról*. 1–2. kötet. Bp., 2007–2009, Széphalom Könyvműhely.
- Kovács István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*. Bp., 2006, Európa.
- Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren*. Szerk.: Huszár Károly. 2. kiad. Bp. – Warszawa, 1936. Atheneum.
- Perényi József: *Lengyelország története*. Budapest, Gondolat, 1960.
- Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Bp., 1996.
- Tomcsányi János: *Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok*. Bp., 1932, Studium.

A terítő négy sarka: Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének csillagszimbólumai

A Sárospataki Református Kollégium Múzeumában több értékes, szépen kidolgozott úríhímzéses úrasztali terítőt őriznek.¹ Ezek közül öt darab Lorántffy Zsuzsanna hímezőműhelyéből származik.² A történelmi emlékezet úgy tartja számon, hogy a fejedelemasszony saját kezűleg is készített terítőket.³ Két hímezése maradt fenn. A nagyméretű abroszt,⁴ amely jelen tanulmány vizsgálódásának tárgyát képezi, 1650 körül ajándékozta a kassai eklézsiának.⁵ Az ekrü színű lenvászon terítő négy sarkában, színes levél- és virágkoszorúban a négy evangélista képe látható szimbólumaikkal: Máté az anyuallal (vagy emberrel), Márk az oroszlánnal, Lukács a bikával (vagy tulokkal), János a sassal.⁶ A terítő közepén nagy, színes virágkoszorúban az Agnus Dei, az Isten Báránya, Jézus Krisztus ismert szimbóluma található.⁷

(A négy lelkes állat bibliai előfordulása) E jelképek a Bibliában is fellelhetők, ó- és újszövetségi előfordulásaik egyaránt ismertek. A négy lelkes állatot képviselő szimbólumok: a bika, az oroszlán, a sas és az ember Ezékiel próféta (Ez 1) és János apostol látomásának (Jel 4:6–8) is meghatározó alkotóelemei. Ezékiel (Kr. e. kb. 623 – kb. 571) a babiloni fogság idején a káldeusok földjén, a Kebár folyó partján tartózkodott, amikor megnyílt előtte az ég, és csodás látomásokat tapasztalt: (...) és imé forgószelel jött északról, nagy felhő egymást érő villámlással, amely körül fényesség vala, közepéből pedig mintha izzó ércz látszott volna ki, tudniillik a villámlás közepéből. És belőle négy lelkes állat formája tetszék ki, és ez vala ábrázatjok: emberi formájok vala. És mindeniknek négy orczája vala, és négy szárnya mindenikőjöknek. (...) És orczájok formája vala emberi orcza, továbbá oroszlánorcza mind a négynek jobbfelől, és bikaorcza mind a négynek balfelől, és sasorcza mind a négynek házul...⁸ János (Kr. u. kb. 6 – kb. 100) Ezékiel életkörülményeihez hasonlóan, ugyancsak száműzetésben fogalmazta meg látomásait: *Én János, aki néktek atyátokfia is vagyok, társatok is a Jézus Krisztus szenvedésében és királyságában és türésében, a szigeten valék, amely Páthmósnak neveztetik, az Isten beszédéért és a Jézus Krisztus bizonyágtételéért.*⁹ A Jelenések könyvében a négy lelkes állatot ekképpen mutatja be: *A királyiszékből pedig villámlások és mennydörgések és szózatok jönek vala ki. És hét tüzlámpás ég vala a királyiszék előtt, amely az Istennek hét lelke. És a királyiszék előtt üvegtenger vala, hasonló a kristályhoz; és a királyiszék közepette és a királyiszék körül négy lelkes állat, szemekkel teljesek elől és hátul. És az első lelkes állat hasonló vala az oroszlánhoz, és a második lelkes állat hasonló a borjúhoz, és a harmadik lelkes állatnak olyan arcza vala, mint egy embernek, és a negyedik lelkes állat hasonló vala a repülő sashoz. (...)*¹⁰ Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének díszítőelemei a Jelenések könyvének szimbólumaihoz állnak közelebb, mert János a királyiszék bemutatásakor a Bárányról is említést tesz: *És láték a királyiszék és a négy lelkes állat között és a Vének között egy Bárányt állani, mint egy megölytöt, hét szárva és hét szemé vala, ami az Istennek hét Lelke, amely elküldetett az egész földre.*¹¹

Ezékiel és János látomása műfajilag azonban nem különíthető el egymástól. Az újszövetségi apokaliptika ugyanis formailag a zsidó apokaliptika sajátosságait mutatja, víziókban, allegorikus képekben tárja föl a közeli végidők eseményeit, illetve az azt

követő hatalmas történelmi fordulat.¹² Az apokaliptikus irodalom leginkább a jövő felé irányul, a műfaj összetevői között azonban fellelhetők azok a formulák is, amelyek a múltat idézik. Ilyen formulának tekinthető a négy lelkes állat is.

(*A négy lelkes állat szimbólumainak csillagászati értelmezése*) A látomások állatszimbólumait az archeoasztronómiával foglalkozó kutatók – hazai és nemzetközi szinten egyaránt – csillagképeknek értelmezték, és egyetértettek abban, hogy ezek az év sarokpontjait (a tavaszi és őszi nap-éj egyenlőséget, a téli és nyári napfordulót) jelenítik meg.¹³ A bika a tavaszpont szimbóluma, az oroszlán a nyári napfordulóé, a sas az őszi nap-éj egyenlőségé, s az ember a Vízöntő állatövi jegy képviselőjében a téli napfordulót jelképezi.¹⁴

E csillagképek azonban nem csupán az évszakok váltópontjait, hanem a nagyobb időegységeket, a világekorszakokat is kifejezhetik. A tavaszpont – a földtengely precessziójának következtében – az állatövi jegyek sorrendjével ellentétes irányban, hátrafelé mozdul.¹⁵ Az, hogy a tavaszpont a Bika csillagképet érinti, az nemcsak a tavaszkezdetre, hanem a Bika korszakra is utal. A tavaszpont ugyanis 2160 évig a Bika csillagképben tartózkodott. Ezékiel és János tehát a múltba tekintett akkor, amikor a négy lelkes állat szimbólumát formulaként alkalmazta. Mindketten a múltat, a Kr. e. 4320 és 2160 közötti időszakot idézték meg, hiszen a Bika korszakot követő évezredekben tevékenykedtek: Ezékiel a Kos (Kr. e. 2160 – Kr. u. 1.), János pedig a Halak korszakban (Kr. u. 1–2160) élt.

János jelenéseiben a korszakváltás hangsúlyosabbá válik, mivel a négy lelkes állat között feltűnő Bárány szimbólum a Bika és Kos korszak közötti átmenetet érzékelteti. A bika, az oroszlán, a sas és az ember még a Bika korszak szimbóluma, a bárány viszont már a Kos korszaké, a tavaszpont ugyanis Kr. e. 2160 körül a Kos csillagképbe lépett.¹⁶ Az, hogy János látomásában nem a Kos korszak téli és nyári napfordulós, valamint őszi nap-éj egyenlőségi pontjai – a Bak, a Rák és a Mérleg – jutnak hangsúlyos szerephez, feltételezhetően a múlthoz való kötődéssel magyarázható, a látomások írói valami ok folytán a Bika korszak szimbólumait emelték ki, gondolataikat azok köré csoportosították.

(*A Bika korszak csillagszimbólumai*) E kormeghatározó módszer más vallásokra is érvényes. Az időbeli kötődés nyomai a Mithras-kultusz esetében is felfedezhetők. A Mithras-reliefek bikaölési jelenetei egy új világekorszak kezdetét jelzik; a tavaszpont a Bika csillagképből áthelyeződik a Kosba.¹⁷ Ennek ellenére azonban nem a kos, hanem a bika a Mithras-vallás központi szimbóluma.

A Bika korszak sarokpontjai ismerhetők fel a hét beavatási fokozat nevei között is, az oroszlán szimbólum a nyári napforduló, a sas az őszi nap-éj egyenlőség megfelelője. A misztériumok hierarchiáját három részre lehetett osztani.¹⁸ Az alacsonyabb beavatási fokozathoz tartoztak a segítők: *corax* (holló), *nymphus*, *miles* (katona). A teljes értékű tagok – akik részt vehettek a kultusz szertartásain – a *leo* (oroszlán), *Perses*, *heliadromus* fokozatokat képviselhették. A hierarchia csúcán a *pater* állt, akit ragadozó madarakkal, sasokkal és sólymokkal azonosítottak. A misztériumokból teljesen kizárt nőket hiénáknak nevezték.¹⁹ A Mithras-vallás legkorábbi, biztosan keltezhető emlékei ugyan Kr. u. 90–100 körül bukkantak fel közel azonos időben Róma városában, a pannoniai Carnuntumban, az Al-Duna menti Novae-ben, és a germániai limes mellett,²⁰ azonban a kultuszhoz már lehettek előzményei évezredekkel korábban is, a csillagszimbólumokból ugyanis arra lehet következtetni, hogy gyökerei a Bika korszak végéhez és a Kos korszak kezdetéhez nyúlnak vissza. E feltevést erősíti, hogy Mitra istent már a Kr. e. II. évezred forrásai is említik. Neve feltűnik a

mitanni–hettita szerződésben (Kr. e. 14. század közepe), és a *Rigvédában* (Kr. e. II. évezred második fele) is.²¹ Alakja és kultusza az évezredek folyamán átalakuláson ment keresztül, más-más tartalmat közvetít az indoeurópai szanszkrit Mitra, az óperza Mithra, a hellenisztikus-görög Mithrász és a római-latin Mithras néven tisztelt istenség.²² Kár, hogy a vallás keletkezési ideje már csak a csillagszimbólumokból vezethető le. A Bika korszak sarokpontjai, valamint a bikaölés mint korszakváltó szimbólum kijelölik ugyan a vallás eredetére utaló időbeli kereteket, de a tartalom, amely ezt a korszakot megtöltötte, már a feledés homályába veszett.

Hasonlóan nehéz megállapítani azt is, hogy Ezékiel próféta és János apostol milyen múltbeli eseményre utaltak vissza látomásaikban. Az időbeli keretek itt is adóttak, de a tartalom már rég elveszett, a jelenkor embere számára ezek a szimbólumok már nem sok mindent közvetítenek. Egy „árulkodó elem” azért talán mégis maradt, amely közelebb vihet a probléma látásához, esetleges megoldásához. A négy lelkes állat szimbólumai közül, az ember lehet az, amely elősegítheti a tartalom újbóli megtöltését.

(*A kozmikus ember*) Az ember szimbólum a kozmikus emberrel azonosítható, amely az archaikus kultúrákban az antropomorfizált világmodell kifejezője.²³ A kozmikus világlátás szerint az emberre és az univerzumra ugyanazok a törvényszerűségek érvényesek. Mivel az ember a mindenség része, nem függetlenítheti magát attól; a mikrokozmosz a makrokozmosz kicsinyített másának tekinthető. Mindkét világ alkalmas arra, hogy a másikat modellezze: az egyikről alkotott ismeret a másik teljesebb megértéséhez visz közelebb. A mikro- és makrokozmosz működésének összefüggéseit – az eddig feltárt ismeretanyag alapján – elsőként az „ősi mítoszok” megalkotói foglalták rendszerbe, formálták világgéppé.²⁴ A kozmosz és az ember egységét szimbolizálja az a mitológiai elképzelés is, miszerint a világ egy ősi ember testrészéből keletkezett.²⁵

A perzsa mitológia kozmikus méretű első embere *Gajómart*, akinek testéből a fémek, lelkéből az arany, földre hulló magjából pedig az első emberpár keletkezett.²⁶

Az óind Rig-védában *Purusa* a kozmikus hímnemű lény, akit miután feláldoztak, létrejött a teremtett világ és a társadalom négy rendje.²⁷ Lelkéből lett a Hold, szeméből a Nap, ajkából Indra és Agni, lélegzetéből a szél, köldökéből a légtér, fejéből az ég, lábából a föld, füléből a világtájak.²⁸

A kínai mitikus hagyományban *Pan Ku* az első ember, akinek óriási testéből jött létre a világ: lélegzetéből a szél és a felhők, hangjából a mennydörgés, bal szeméből a Nap, jobb szeméből a Hold, négy végtagjából és testének öt részéből a föld négy tája (a négy égtáj) és az öt szent hegy, véréből a folyók, ereiből az utak a földön, húsából a föld a mezőkön, hajából és szakállából a csillagképek, testszövetéből a füvek és a fák, fogából és csontjaiból az arany és a kövek, csontvelejéből az igazgyöngy és a jade, verejtékéből az eső és a harmat, a testen élősködő rovarok pedig emberekké váltak.²⁹

A skandináv mitológiában *Ymir* ősrégi feláldozásával, feldarabolásával jött létre a földi világ: testéből lett a föld, véréből a tengerek, csontjából a hegyek, koponyájából az égbolt, hajából az erdők, szempillájából építették meg a Midgard (a világnak a „középső”, emberlakta földi része) falait.³⁰

A mikro- és makrokozmosz párhuzamba állítása a *Bibliában* is fellelhető. A Teremtés könyvéből ismert, hogy Isten az embert saját képmására teremtette: *És monda Isten: Teremtünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra (...)*.³¹ Az ember és az univerzum közötti kapcsolat az első emberpár alkotási folyamatában is kifejeződik. Isten *Ádámot* a föld porából teremtette³² (*És formálta vala az Úr Isten az embert a földnek porából, és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét...*)³³, majd Ádám testéből Évát hívta életre (*Bocsáta tehát az*

*Úr Isten mély álmot az emberre, és ez elaluvék. Akkor kivőn egyet annak oldalbordái közül, és hússal tölté be annak helyét. És alkotá az Úr Isten azt az oldalbordát, amelyet kivett vala az emberből, asszonyiá, és vivé az emberhez. És monda az ember: Ez már csontomból való csont, és testemből való test: ez asszonyembernek neveztessek, mert emberből vétetett...)*³⁴

A rabbinikus irodalomban Ádám is kozmikus emberként jelenik meg, a teremtés pillanatában hatalmas termetű óriás volt, teste a földtől az égig, északról délre, keletről nyugatig ért. Isten csak később zsugorította össze, mert az angyalok félték tőle.³⁵

Noét a zsidó és keresztény hagyományok a vízözön utáni emberiség ősatyjaként, új Ádámként tartják számon.³⁶

(*A vízözön*) Itt elérkeztünk ahhoz a tématerülethez, amely magyarázatot adhat arra a kérdésre, hogy Ezékiel és János milyen múltbeli eseményre utalt látomásaikban.

Az ember szimbólum Noé alakján keresztül a vízözön történéseit eleveníti fel. Ezékiel és János a jövőben bekövetkező eseményeket oly módon vetítik előre, hogy a négy lelkes állat szimbólumával a múltra is visszautalnak. Figyelmeztetni próbálják az embereket, hogy ha megszegik Isten törvényeit, ha nem követik a mértéket, ha a kozmosz rendjének, egyensúlyának megbontásán fáradoznak, ne számítsanak semmi jóra: hasonló eseményekben lehet részük, mint a vízözön idején élt embereknek. A mikro- és makrokozmosz összhangjának megzavarása következményekkel jár. Ez a panteista (vagy ahhoz hasonló) világfelfogás feltételezhetően még az ősi vallások istenképéből hagyományozódott át a zsidó és keresztény vallásba. Azonban az is elképzelhető, hogy e szemlélet fennmaradásában archetípusos képek is szerepet játszottak. Az ember és a mindenség egységének megzavarása miatt kialakult büntudat, ill. az emberi cselekedetek elbírálásának archetípusos tartalmai a kollektív tudattalan mélyrétegeiből is származhatnak.

(*Az özönvízmitoszok és a precesszió*) A vízözönmitosz számos nép kultúrájában megtalálható.³⁷ A bibliai vízözöntörténet a benne fellelhető formulák és szimbólumok alapján a sumer Ziuszudra-eposszal,³⁸ az akkád Atrahaszisz-eposszal³⁹ és Gilgames-eposszal rokonítható. A vízözönt túlélő Noé mitológiai előképének tehát Ziuszudra, Atrahaszisz és Um-napisti tekinthető. A Vízöntő állatövi jegyet Mezopotámiában GU.LA, azaz *Egyedüli legnagyobb* néven ismerték,⁴⁰ és a sumer istenhármaság egyik tagjával, a földfelszín és az édesvizek urával, Enkivel azonosították.⁴¹

Az *Egyedüli legnagyobb* vagy *Legnagyobb ember* kifejezés a vízözönmitoszok túlélőjére is ráillik.⁴² A Gilgames-eposz Um-napistiről ekképpen szól: *egyvel a legméltóbbal láttattam jós-álmot, hogy végképp az emberi nem ki ne haljon.*⁴³ Mózes I. könyvében Nóé az egyetlen igaz ember, aki Isten színe előtt járt.⁴⁴

E csillagszimbólum a vízözön eseményeivel áll kapcsolatban. Ziuszudra Enkitől értesül a közelgő természeti csapásról, s tanácsára bárkát épít. Enki a Vízöntő állatövi jegy képviselőjében a Bika korszak téli napfordulás pontját jeleníti meg. Az akkád Éat Enkihez hasonlóan folyóvízzel is ábrázolták, de egy kb. Kr. e. 2000 tájáról származó Ur-városbeli pecsétthenger ábrái között bakhalként (kecskebakhal) is feltűnik.⁴⁵ A bakhal már a Kos korszak téli napfordulás pontja, ami arra utal, hogy Enki isten „átlépett” egyik világkorszakból a másikba, s a vízözöntörténetek csillagszimbólumai az idő múlását is érzékeltetik.

A tavaszpont precesszióját más szimbólumok is kifejezik. Ziuszudra a vízözön végét követően egy ökröt és egy birkát áldozott,⁴⁶ Um-napisti kost és bakot.⁴⁷ Mindegyik szimbólum a Kos korszakhoz köthető, a birka és a kos a tavaszi nap-éj egyenlőséget jelöli, a bak a téli napfordulót, az ökör a Rák állatövi jegy megfelelőjeként a nyári napfordulót. (Az ökör szimbólum a luniszoláris naptári rendszer használatára utal.)

Az özönvízmítosz indiai változatában azonban a marha szimbólum kerül előtérbe. Manu megmenekülvén az özönvíztől, áldozatot mutat be a Himalája hegységben; vaját és túrót vet a vízbe, amiből Ila (Ida), az italáldozat és fohász istennője, a tej-, vaj- és ételáldozat megszemélyesítője keletkezik, aki gyermekekben és marhában bővelkedik.⁴⁸ A marha szimbólum egyértelműen a Bika korszakhoz köthető. A Kos korszak szimbólumai összhangban vannak ugyan a vízözöntörténetek lejegyzési idejével: a Gilgames-eposzt Kr. e. 2100, az Atrahaszisz-eposzt Kr. e. 1640 körül foglalták írásba, az Enki, Éa ábrázolások kettőssége, az áldozatbemutatás szimbólumainak változatossága azonban arra enged következtetni, hogy a mítosz már a Bika korszakban is létezett.

A vízözön egyes kutatók véleménye szerint globális méretű, az emberiség egészét érintő, valóságos eseményeken alapuló természeti katasztrófa volt.⁴⁹ Kr. e. 10 900 és Kr. e. 10 800 között egy másfél kilométer átmérőjű üstökös csapódott be a Nagy-tavak közelében. A robbanás következtében az észak-amerikai jégtakaró egy része megolvadt és hatalmas árvízvet okozott. A megolvadt jég felhígította az északi sós tengert és leállította a Golf-áramlatot, ami közel ezerháromszáz éves lehűlést eredményezett. Ez a folyamat tömeges fajkihalással és az emberi civilizációk összeomlásával járt.⁵⁰

Más tudósok a vízözönt helyi jellegű áradásnak tartották, amely Mezopotámia területére korlátozódott. Az ásatások eredményeiből arra következtettek, hogy Kr. e. 4000 és Kr. e. 2000 között számos súlyos áradás történt a térségben.⁵¹ Ez az időszak épp a Bika korszakkal esik egybe.

A galamb szimbólum mítoszbeli jelenléte is azt az álláspontot erősíti, hogy a mezopotámiai vízözöntörténetek időben nem régebbiek a Bika korszaknál. Amikor a nagy mennyiségű víz kezdett már visszahúzódni, Um-napisti galambot, fecskét és hollót, Nőé hollót és galambot reptetett, hogy megbizonyosodjanak arról, van-e már szárazföld. A galamb az anyaistennők szent madara.⁵² Mezopotámiában Innin, Istar, Astarta termékenység és szerelem istennőkhöz, a görög mitológiában Aphroditéhoz, a rómaiban Vénuszhoz kapcsolódó szimbólum.

Azok a mítoszok, népmesék, egyéb folklóralkotások, amelyekben a Vénusz bolygót képviselő jelképek nyomatékosabban fordulnak elő, a mitológiai rézkorra utalnak. Ez körülbelül a Kr. e. 3100 és Kr. e. 700 közötti időszakra helyezhető, ami a Bika és Kos korszak egyes szakaszait is lefedi.⁵³ Ha például a Nap–Hold–Vénusz egységet képviselő Nap–Hold–Szél, arany–ezüst–réz szimbólumok fellelhetők egy népmesében, az egyrészt azt jelenti, hogy a népmese jelene a rézkorban játszódik, másrészt viszont az ezüst- és aranykort idéző múltbeli kötődések kitágítják a történet időbeli kereteit.⁵⁴

A szimbólumok kormeghatározó szerepköre a tárgyi anyagra is érvényes. Egy *kudurru*⁵⁵ Nap–Hold–Vénusz ábrázolása például ugyanazt az időszakot jeleníti meg, mint a mítoszok és népmesék szimbólumai. (Hasonló ez a modern kori dátumozás gyakorlatához, csak ebben az esetben nem évre, hónapra, napra pontosan kelteztek, hanem nagyobb időegységekben gondolkodtak.)

A termékenység-istennők a természet elpusztíthatatlan nemzőerejének, a nedvességből fakadó élet szimbólumai is.⁵⁶ A pelaszg teremtésmítoszban Eurünomé, a világmindenség istennője galamb alakban tojta a világot. A galamb szimbólum megjelenése a vízözön-mítoszban a világ újjászületésének mozzanatát érzékelteti. A vízözöntörténetek tehát nem csupán egy természeti katasztrófa eseménysorozatát örökítették át, hanem a kozmosz ciklikusan ismétlődő folyamatait (teremtés–hanyatlás, pusztulás–újra-teremtés) is modellezik.⁵⁷ A bukott emberek benépesítette „régí világ” elmerül a Vizekben, és valamivel később „új világ” emelkedik ki a Vizek „káoszából”.⁵⁸ Így „pulzál” a világegyetem, a hanyatlás és a pusztulás éppúgy életjelenség, mint a születés, a fejlődés és az újjászületés.

Mindezek ismeretében nem deríthető ki pontosan a vízözön időpontja (nem zárható ki a pleisztocén-holocén becsapódási esemény és a helyi jellegű áradások lehetősége sem, az emberiség az évezredek során számos természeti katasztrófát elszenvedett már), a csillagszimbólumok alapján csupán arra lehet következtetni, hogy a mezopotámiai vízözönmitoszt már a Bika korszakban is ismerték, s a tavaszpont precessziójának érzéketlenségeként a későbbiekben ennek Kos korszakbeli változatait is rögzítették.

Nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy e változatokhoz már egy korábban ismert vízözöntörténetet is alapul vettek. A vízözönmitoszok sémái között számos azonosság fedezhető fel ugyan,⁵⁹ de az eltérések is kimutathatók.

Az egyik *hmong* népmesében az óriás két fivért figyelmeztet arra, hogy özönvíz fogja elárasztani a földet. Az idősebb testvért arra utasítja, hogy készítsen egy vasdobot, a fiatalabbikat pedig arra kéri, hogy építsen egy fadobot. Amikor elérkezik az özönvíz, a vasdob elsüllyed, a fadob azonban fennmarad a vízen. A fiatalabb testvér feleségül veszi a hűgát, és a leszármazottaik ismét benépesítik a földet.⁶⁰ A *hmong* népmesében a két fivér az Ikrek korszak (Kr. e. 6430 – Kr. e. 4320) szimbóluma, az egyik dob elsüllyedése pedig az Ikrek korszak végét jelképezi.

Az özönvítörténetek időbeli rétegeit tovább árnyalja, hogy a kozmikus embert megjelenítő személy mellett olykor más kozmogóniai (antropogonikus) mítoszok sémái is fellelhetők. A görög özönvítörténetben Deukalión az emberiség ősatya feleségével, Pürrhával együtt vészeli át a természeti katasztrófát. Zeusz parancsára újra benépesíti a világot: az „anya csontjait” kellett a hátuk mögé dobálniuk.⁶¹ Deukalion, miután rájött, hogy az istenség az „anya csontjain” a Földanya (Gaia) csontjait, azaz a köveket érti, teljesítette a parancsot. Deukalión köveiből férfiak, a Pürrha által hátradobottakból nők keltek életre. Emellett azonban Deukalióznak és Pürrháknak is születtek ivadécai: Amphiktüón, Prótogeneia és Hellén, a görög törzsek névadó ősatya.⁶²

A vízözöntörténetek csillagszimbólumai a ciklikus időszámítási rendszer részeként az idő múlását szemléltetik. Mivel az archaikus korok csillagászai már tudatában voltak annak, hogy a kozmosz állandó mozgásban van, egy-egy korszakváltás alkalmával szűkségessé vált a világmodell megújítása, a csillagszimbólumok cseréje is. Ez a jelképekben gazdag időmérési eljárás mód segítette őket az időbeli folyamatok behatárolásában, értelmezésében.

(*A Sas és Skorpió állatövi jegy*) A négy lelkes állat szimbólumai közül a Bika és az Oroszlán csillagkép a jelenkori zodiákusnak is része. Sas és Ember állatövi jegyet azonban ma már nem tartanak számon. A két csillagkép – égi helyét és elnevezését tekintve – átalakuláson ment keresztül az évezredek folyamán. A napjainkban is használatban lévő, „nyugati típusú” zodiákus a Krisztus előtti második évezredben nyerte el végleges formáját,⁶³ s azóta változatlan maradt. Az éggömböt körülölelő ekliptikát nagyjából négyezer éve ugyanazok a csillagképek (Vízöntő, Halak, Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Szűz, Mérleg, Skorpió, Nyilas, Bak) alkotják. Felmerül a kérdés: Létezett-e valaha Sas állatövi jegy?

A témával foglalkozó kutatók egy része úgy véli, hogy a Sas (*Aquila*) csillagkép a Skorpió helyettesítője.⁶⁴ Megállapításaikat egyrészt azzal igazolják, hogy a Sas a Skorpióval együtt kelő csillagkép,⁶⁵ másrészt amikor a Skorpió már eltűnik a horizontról, akkor a Sas foglalja el a helyét az égbolton, és még hosszú ideig látható marad.⁶⁶ Ez utóbbi megfigyelésből ered az az elképzelés, hogy az alvilágba zuhant skorpió a hátsó fullánkját saját testébe szúrja, sássá változik és visszazáll az ég magasára.⁶⁷ A skorpió átváltozása az ókori egyiptomiak és más ősi műveltségű népek kultuszaiban a spirituális újjászületés szimbólumává vált.⁶⁸

A Sas csillagkép azonban a Skorpiótól 45 fokkal magasabban, az égi egyenlítőn helyezkedik el, és nem érinti az ekliptikát, tehát nem alkot négyességet az év sarokpontjait képviselő Bika, Oroszlán, Vízöntő állatövi jegyekkel sem, amelyek 90 fok távolságra találhatók egymástól.

Ezenfelül a sas és skorpió szimbólum jelentésbeli eltéréseket is mutat, ami miatt nem tekinthetők azonosaknak, egymás helyettesítőinek sem.⁶⁹ Míg a sas a madarak királyaként az ég, a Nap, a fény, a megvilágosodás szimbóluma,⁷⁰ addig a skorpió ragadozó volta, életmódja, viselkedése, mérgező fullánkja miatt a pusztító erő, a katasztrófa, a sötétség és a halál megjelenítője.⁷¹ A skorpióhoz Ezékiel próféta könyvében is negatív tartalom társul: *Te pedig embernek fia, ne félj tőlök, és az ő beszédöktől se félj; ha bogácsok és tövisek vannak is veled, és ha skorpiókkal lakol is együtt; beszédöktől ne félj, orcájoktól ne rettegj, mert ők pártos ház.*⁷² A sas és skorpió szimbólumot eszerint Ezékiel is elkülöníti egymástól.

További különbség a két szimbólum között, hogy a sas mitológiai szerepköre gazdagabb, mint a skorpióé, amiből az következik, hogy csillagászati értelmezése is tágabb keretek között mozog. A Skorpió csillagkép a Tejút alsó végénél található.⁷³ Ez az égi hely a mitológiában az alvilág bejáratát jelöli.⁷⁴ A Gilgames-eposzban két skorpióember őrzi az alvilág kapuját: *arcuk kínzó rettenetesség, szörnyethalás szemük nézése, tekintetükből rémítő fény esik a hegyek oldalára.*⁷⁵ A sas azonban nemcsak az alsó, hanem a felső világot is képviseli, és összekötő kapocs a kozmosz különböző térségei között.⁷⁶

Számos nép mitológiai hagyományából ismert a világfa tetején fészkelő sas motívuma.⁷⁷ A születendő gyerekek lelkei is itt, a „mindenkori” nyári napforduló pontján érkeznek a földi világba.⁷⁸ Nem véletlen, hogy a sast lélekvivő madárként is számon tartják a különböző népek hiedelemvilágában. A jakutoknál, burjátoknál, tunguzoknál és más népeknél úgy vélték, hogy a lelkek kis madarak képében az életfa ágain tanyáznak, és a sámán segítőtársa, a sas hozza a földre az emberek lelkeit.⁷⁹ A Sas ily módon precessziós szimbólumnak is felfogható, és az Oroszlán korszak (kb. Kr. e. 10 750 – Kr. e. 8640) nyári napfordulás helyeként is értelmezhető.

A Sas állatövi jegy feltételezhetően régebb, mint a Skorpió. Az eddig feltárt adatok alapján a skorpió szimbólum legkorábbi előfordulása Göbekli Tepe⁸⁰ újkőkori körtemplomaihoz (kb. Kr. e. 9600 – Kr. e. 7300) köthető. A 43-as Oszlopon, az ún. Keselyű Kövön a skorpió mint csillagszimbólum szerepel.⁸¹

Az egyiptomi mitológiában a skorpió Szelket istennő szent állata volt,⁸² akit a predinasztikus korban (kb. Kr. e. 6000 – Kr. e. 3150) anyaistennőként tiszteltek.⁸³ Szelket a királyok védelmezője is, neve később összefonódott I. és II. Skorpió királlyal.⁸⁴

Mivel a skorpió az alsó világhoz tartozik, és nem képviseli a felső világot, precessziós útja során valószínűleg nem érintette a nyári napfordulót sem. Mindemellett a Skorpió csillagképet Egyiptomban is egy ideig kígyónak látták.⁸⁵ A Kígyó a keleti zodiákusban a Skorpió megfelelője.

A nyugati típusú zodiákus egyes elemei összhangban vannak a keleti zodiákus összetevőivel (Bak a Kecskével, Nyilas a Lóval, Skorpió a Kígyóval, Oroszlán a Tigrissel) és részben azokból vezethetők le. A Kígyó és a Ló csillagkép tehát feltehetően ősbibb, mint a Skorpió és a Nyilas. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a jelenkori zodiákus kialakulása előtt több zodiákus típus is használatban volt. Az egyik ilyen típusnál a Sas, a másiknál a Kígyó, a harmadiknál a Skorpió is jelölhette a Bika korszaknak megfelelő őszi nap-éj egyenlőségi pontot.

A Sas állatövi jegy létezését támasztja alá a nyári napforduló és őszi nap-éj egyenlőség szimbólumaiból álló keverék lény, a griffmadár is, amelyet oroszlán

testtel, sas szárnyal és fejfel képzeltek el.⁸⁶ Ábrázolásai már a Krisztus előtti negyedik évezredből is ismertek.⁸⁷

Oroszlántestű, emberfejű szárnyas lények a szfinxek között is előfordulnak. A görög szfinxnek asszonyfeje, oroszlánteste és sasszárnya van.⁸⁸ Nyilvánvaló, hogy ezek a csilgagszimbólumok összetartoznak, és ugyanazt a kozmikus időegységet, a Bika korszakot képviselik. Ez akkor is igaz, ha a Bika korszak szimbólumai egy Kos korszakban keletkezett műalkotáson jelennek meg. A mitológiai szimbólumokat feltehetően a hagyományörzés, az időbeli kötődés miatt örökítették át. Erre lehet gondolni például a Kr. e. 530 és 520 között keletkezett, szfinx ábrázolású görög amfóra esetében is.⁸⁹

A sumer-akkád mitológia Anzú madarát oroszlánfejű sasként képelték el.⁹⁰ Alakja kb. a Kr. e. 14. századtól leegyszerűsödött, csupán sasként jelenítették meg.⁹¹ Az oroszlán valószínűleg azért maradt el az ábrázolásból, mert a korszakváltással szerepét veszítette, a nyári napforduló ekkor már nem az Oroszlán csillagképbe esett. A sas viszont valami oknál fogva továbbra is megtartotta mitológiai jelentőségét.

Az óind mitológiából ismert Visnu hátasállata, Garuda, akit emberi törzssel, sasfejjel, karmokkal és csőrrel ábrázoltak.⁹² Figyelemre méltó, hogy Garudát a késő védikus irodalom Tárksjával, a napisten lovával vagy madarával azonosítja.⁹³ A hátasállat átalakulása Lóból Sassá felfogható egy újabb precessziós szimbólumnak is. Ha a nyugati zodiákus Skorpió és Nyilas csillagképét behelyettesítjük a Sással, illetve a keleti zodiákus Ló csillagképével, akkor azok éppen egymás mellett találhatók. A kis napév sorrendjében a Sas után következik a Ló, a nagy napév felosztásában pedig a Lovat követi a Sas. A Ló az Ikrek korszak, a Sas a Bika korszak őszi nap-éj egyenlőségi pontja. Ha az időbeli kereteket kitágítjuk, elképzelhető, hogy lehetett egykor Ló és Sas korszak is. A tavaszpont elméletileg kb. Kr. e. 18 000 és 16 000 között a Ló, kb. Kr. e. 16 000 és 14 000 között a Sas csillagképben tartózkodott. A Ló és Sas szimbólumok, hasonlóan a négy lelkes állat, a griffmadár, a szfinx és más mitológiai lények szimbólumaihoz, szervesen illeszkednek egymáshoz és csillagászatilag értelmezhető ismereteket közvetítenek. A Sas állatövi jegy létezésének tehát van valóságalapja.

(*A Sas állatövi jegy égi helye*) Felmerül a kérdés: Ha létezett egykor a Sas állatövi jegy, akkor hol helyezkedett el az égbolton?

A Skorpió közelében található a Kígyótartó (*Ophiuchus*) csillagkép, amely ugyan nem állatövi jegy, mégis az ekliptikának háromszor akkora íve szeli át, mint a vele szomszédos Skorpiót. A Nap látszólagos égi útja során december első felében halad át a Kígyótartón, míg a Skorpión november végén, csupán hat nap alatt.

Timothy Stephany az észak-amerikai indiánok sasszerű mennydörgésmadarát, a folkloralkotások ábrázolásai és a mítoszok alapján a Kígyótartó (*Ophiuchus*), Kígyó Feje és Farka (*Serpens Caput és Cauda*) csillagképek együttesével azonosította.⁹⁴ A Sast alkotó három csillagkép olyan érzést kelt, mintha egy hatalmas madár épp berepülni készülne a Tejút-hasadékba. Nem kétséges tehát, hogy volt egykor Sas állatövi jegy, ami semmi esetre sem azonos a Sas (*Aquila*) csillagképpel, a kettőt külön kell egymástól választani.⁹⁵

Ha a több ezer éves műalkotások, bibliai történetek, mítoszok, népmesék, egyéb folklorműfajok nem maradtak volna fenn, és nem örökítették volna át a sas szimbólumot, a ma használatban lévő csillagképek kevésnek bizonyultak volna a Sas állatövi jegy beazonosításához, eredeti rendeltetésének megfelelő helyreállításához.

További kérdés az, hogy az archaikus korok csillagásza a Sas csillagképet tizenharmadik állatövi jegyként tartották-e számon. Ha ennek a feltevésnek van igazságalapja, akkor a luniszoláris naptári rendszerek nem az ókori babiloni gyakorlatból (Kr. e. 21. század) eredeztethetők, gyökereik időben jóval messzebbre nyúlnak vissza.

(*Geocentrikus, heliocentrikus világkép*) A négy lelkes állat szimbólumainak sorrendisége Ezékiel próféta és János apostol látomásában, valamint Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjén csillagászatilag értelmezhető ismeretet közvetít. Ezékiel a napfordulók és nap-éj egyenlőségek szerint csoportosítja a szimbólumokat: *És orczájok formája vala emberi orcza, továbbá oroszlánorcza mind a négynek jobbfelől, és bikaorcza mind a négynek balfelől, és sasorcza mind a négynek hátul.*⁹⁶ Párba állítja az ember és az oroszlán (téli és nyári napforduló), valamint a bika és sas (tavaszi és őszi nap-éj egyenlőség) szimbólumot.

A Jelenések könyvében a négy szimbólum a nagy napév⁹⁷ felépítését követi: *És az első lelkes állat hasonló vala az oroszlánhoz, és a második lelkes állat hasonló a borjúhoz, és a harmadik lelkes állatnak olyan arca vala, mint egy embernek, és a negyedik lelkes állat hasonló vala a repülő sashoz.*⁹⁸ János elsőként a nyári napforduló szimbólumát említi meg, majd visszafelé, az óramutató járásával ellentétes irányban haladva a tavaszi nap-éj egyenlőség, a téli napforduló és az őszi nap-éj egyenlőség jelképeit veszi sorba.

Ha a jelenések csillagszimbólumait elhelyezzük egy zodiákuson, akkor a denderai zodiákus⁹⁹ elrendezéséhez hasonló ábrázolást kapunk. Az állatövi jegyek a nagy napév sorrendjét követve (Kos, Halak, Vízöntő, Bak, Nyilas, Skorpió, Mérleg, Szűz, Oroszlán, Rák, Ikrek, Bika) az óramutató járásával ellentétesen haladnak. A denderai zodiákus értelmezhető a kis napév¹⁰⁰ irányában is, de a csillagszimbólumok többségének iránya (a Kos és a Rák fejének kivételével) az óramutató járásával ellentétes (nyugatról keletre tart), így feltételezhető, hogy a zodiákussal a tavaszpont precesszióját, a korszakváltást kívánták érzékeltetni.

Az éggömböt tartó nyolc párban lévő, sólyomfejű férfialak a négy sarokpontot jelzi: a tavaszi nap-éj egyenlőség a Halak és a Kos közé esik, a nyári napforduló az Ikrek, az őszi nap-éj egyenlőség a Szűz, a téli napforduló a Nyilas állatövi jegyet jelöli. A zodiákus készítői feltehetően már az új világkorszakra, a Halak korszakra készültek akkor, amikor létrehozták alkotásukat.¹⁰¹ Ez az elrendezés a geocentrikus világmodell azon típusát képviseli, amely a Nap égi mozgásához igazodik, s a napóra (gnómón) működési elvével azonos. A Nap az északi félgömbről figyelve keleten kel és nyugaton nyugszik, az árnyék mozgása pedig az óramutató járásával egyező irányú. A Nap égi útja a különböző időegységek (nap, év, világév) vonatkozásában az időmérés alapjává vált. A gnómónt az antik világban – és feltehetően már korábban Egyiptomban, Mezopotámiában, Indiában és Kínában is – nemcsak a napszakok mérésére, hanem az évszakok, napfordulók és nap-éj egyenlőségi pontok megállapítására is alkalmazták.¹⁰²

Ha tehát egy tárgyon vagy egy bibliai történet, mítosz, népmese stb. részeként az állatövi jegyek a kis napév sorrendjét követik és az óramutató járásával egyező irányúak, akkor azok az esztendő 365 napos időegységét jelzik, és jelenre, jövőre utaló ismereteket közvetítenek.

Ha az állatövi jegyek a nagy napév sorrendjének megfelelően és az óramutató járásával ellentétesen következnek egymás után, akkor az azt mutatja, hogy az adott alkotás mondanivalója elsősorban a tavaszpont precessziós mozgására korlátozódik, és a világkorszakokban való gondolkodás, a múlt felé fordulás vagy a korszakváltás érzékeltetése jut hangsúlyosabb szerephez.

Figyelemre méltó, hogy Lorántffy Zsuzsanna a négy lelkes állatot a kis napév sorrendjének megfelelően helyezte el ugyan terítőjén, de az óramutató járásával ellentétes irányban (a terítő jobb alsó sarka: ember, jobb felső sarka: bika, bal felső sarka: oroszlán, bal alsó sarka: sas). Ezt tehát a geocentrikus világmodell azon típusától, amely a napóra működési elvének felel meg, s amely a Nap égi útját szemlélteti. Ezen ábrázolásmód – az állatövi jegyek sorrendjét és irányát illetően – értelmezhető geocentrikus és heliocentrikus világmodellnek is.

A 17. században a geocentrikus világmodellt kétféleképpen is ábrázolták. Andreas Cellarius (1596 körül – 1665) *Harmonia Macrocosmica* című művében az egyik változatnál a Föld áll a középpontban, körülötte a bolygók (Hold, Merkúr, Vénusz, Nap, Mars, Jupiter, Szaturnusz), és az állatöv a denderai zodiákushoz hasonló felépítést mutat (az állatövi jegyek a kis napév sorrendjében az óramutató járásával egyező irányban következnek egymás után).¹⁰³ Ez a típus a Klaudiosz Ptolemaiosz (kb. Kr. u. 75–160) fellépését megelőző geocentrikus világgép öröksége.¹⁰⁴ Comenius Ámos János (1592–1670) is ily módon szemléltette a geocentrikus világgépet *Orbis pictus* című pedagógiai művében.¹⁰⁵ Comenius annak ellenére, hogy ismerte Nikolausz Kopernikusz (1473–1543) heliocentrikus világgépről megfogalmazott elméleti munkáját, a *Commentariolus-t*,¹⁰⁶ a geocentrikus világgép híve volt, s a heliocentrikus világgépfogásról nem tesz említést tankönyvében: *Az égnek golyóbissa, megfordul a tengelyen, a földnek golyóbissa körül, huszonnégy óra alatt.*¹⁰⁷ *Az Orbis pictus* közel háromszáz kiadásban jelent meg az első 1658-as nürnbergi és az utolsó 1910-es lipcei kiadás kötött.¹⁰⁸ A geocentrikus világgép korrekciójára az 1798-as kiadástól kezdve került sor: *az ég, úgy látszik, hogy forog, és körülül veszi a középben álló földet, de valósággal a föld forog a nap körül.*¹⁰⁹

A geocentrikus világmodell másik ábrázolásmódjánál a középpontban álló Földet a bolygók ugyanabban a sorrendben veszik körül, mint az első típusnál, az állatövi jegyek azonban az óramutató járásával ellentétes irányúak (a kis napév sorrendjében következnek, de nyugatról keletre tartanak).¹¹⁰ Ebben az ábrázolásmódban a bolygók mozgási iránya is érvényesül. *Klaudiosz Ptolemaiosz* (kb. Kr. u. 75–160) feltevése szerint a bolygók a deferenskörön nyugatról kelet felé haladnak.¹¹¹ Az állatövi jegyek óramutató járásával ellentétes iránya a Nap látszólagos keringési irányát modellezi az ekliptikán.

A geocentrikus világmodell két típusát hosszú időn keresztül párhuzamosan alkalmazták, s az óramutató járásával egyező zodiákus-ábrázolás a jelenkori asztrológia gyakorlatában is megtalálható. Már a Mithras-kultusz reliefjein is fellelhető a kettősség. A vercoviumi (borcoveciumi) Mithras ábrázoláson például az állatövi jegyek az óramutató járásával egyező irányúak.¹¹² A mutinai (modenai) Mithras reliefen viszont a tojásból kiemelkedő Mithrast egy ovális keret övezi körbe, amelyen a kis napév sorrendjét követő állatövi jegyek láthatók az óramutató járásával ellentétes irányban.¹¹³

Ugyanez figyelhető meg a középkori zodiákus-ábrázolások esetében is. Rabanus Maurus (780 körül – 856) *De rerum naturis* című enciklopédiájának 11. századi másolatában például fellelhető egy óramutató járásával egyező¹¹⁴ és egy óramutató járásával ellentétes irányú¹¹⁵ zodiákus típus is.

Az állatövi jegyek sorrendje a heliocentrikus világmodellnél is az óramutató járásával ellentétes irányt mutat. E modellnél azonban az ekliptikát (12 állatövi jegy) nem a Nap látszólagos mozgása, hanem a Föld nyugatról kelet felé tartó Nap körüli keringése alapján értelmezik. Az ekliptika a Nap körül keringő Földnek az éggömbre vetített pályasíkja, amely mentén a Nap mozogni látszik, azonban ebben a mozgásban is a Föld keringése tükröződik vissza.¹¹⁶

Felmerül a kérdés, hogy Lorántffy Zsuzsanna a heliocentrikus vagy a geocentrikus világgépet pártolta-e. Ha a geocentrikus világlátást képviselője lett volna, akkor feltehetően a Comenius által közölt ábrázolást vette volna alapul, s a négy lelkes állat szimbólumait a kis napév sorrendjének megfelelően, de az óramutató járásával egyező irányban hímezte volna. Lorántffy Zsuzsanna messzemenően támogatta ugyan Comenius pedagógiai munkásságát, nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a református vallás puritán irányzatát képviselte. Pártfogói között volt Apáczai Csere János (1625–1659) is, aki *Magyar Encyclopaedia* című művében egyértelműen

a Kopernikusz-féle heliocentrikus rendszer mellett tett tanúságot: *A Föld örvényében először annak forgását (motus telluris), (melytől az üdönök mindenféle külömbsege származik) lássuk meg... 2. Az ő forgása kétféle, egyik napi, a másik esztendőtszakai. 3. A napi (diurnus) az, az mellyel ő az ő tengelye körül forog napnyugóról napkeletre. És természeti napnak (dies naturalis) mondatik. 4. Evvel az ő forgásával csinál nekünk nappalt és éjjelt. Nappalt (dies artificialis), amely felől a Naphoz fordulván az őfényével megvilágosíttatik; éjjelt (nox), amely felől a Naptól elfordult és meg nem világosíttathatik. 5. Minden természet szerint való nap 24 részekre osztatott, mellyek óráknak (horae) mondatnak; egy óra peniglen áll 60 cikkelyekből (minuta, scrupula). 6. Esztendőtszakai forgása (motus telluris annuus) a Föld örvényének az, amellyel ő az ég részeitől minduntalan, de lassan-lassan úgymint minden nap egy-egy darabig (gradusig) tolatatván elébb, a Napot éppen megkerüli. Ebben ha 365 nap s 6 óra vagyon, Julius esztendejének mondatik.*¹¹⁷ Alister McGrath kutatásai rávilágítottak arra, hogy Kálvin Jánosnak sem voltak rosszalló megnyilatkozásai Kopernikusz heliocentrikus világgépével kapcsolatban.¹¹⁸ A 17. század folyamán Kálvin követői vezető szerepet játszottak a tudomány fejlődésében. Kopernikusz egyik szószólója, a holland származású református lelkész és ismert csillagász, Philip van Lansberge (1561–1632) is a heliocentrikus világgép mellett érvelt.

(Összegzés) Mindezek alapján elmondható, hogy Lorántffy Zsuzsanna nagy valószínűséggel a heliocentrikus világgép egyik képviselője volt, s amikor meghímezte úrasztali terítőjét, tudatosan törekedett arra, hogy ezt a csillagszimbólumok elhelyezésével is kifejezésre juttassa. Alkotása egyidejűleg biblikus és tudományosan hiteles. Amellett, hogy Ezékiel proféta és János apostol látomását csillagászatilag értelmezte, felhasználta korának tudományos ismereteit is. Úríhímzéses úrasztali terítője olyan egyszerűsített zodiákusnak értelmezhető, amely főként az év sarokpontjait ábrázolja. A 16–17. századi magyar hízművészetben kimutatható ugyan a török hatás: megjelennek a török textílianyagok, hízműfonalak, öltéstechnikák, díszítőelemek,¹¹⁹ a „zodiákus-terítő” ábrázolásmódja azonban arra mutat rá, hogy a fejedelemasszony a terítő felületének kitöltésekor nem török mintát vett alapul. A szunnita muszlimoknál ugyanis az ember és állatábrázolás tilos. Ahol mégis előfordul ilyen, az iráni síita befolyást tükröz. A négyzet pedig, mint geometriai és asztronómiai alakzat a pogány és keresztény hitvilág szimbolikájának is meghatározó elemévé vált. Lorántffy Zsuzsanna úríhímzéses úrasztali terítője különleges alkotás, azonkívül, hogy egyházművészeti érték, jelentős csillagásztörténeti adalék is. Elgondolkodtat, elmélyülésre készítet,¹²⁰ hidat képez múlt, jelent és jövő között, megnyitja az idő kapuit...

IRODALOM

- Anderson, Karl
1892 *The Astrology of the Old Testament or the lost word regained*. Boston: Karl Anderson Publisher
- Baktay Ervin
1989 *A csillagfejtés könyve*. Debrecen: Szépirodalmi Könyvkiadó
- Bartha Lajos
2010 *A csillagképek története és látivalói*. Szentendre: Geobook Hungary Kiadó
- Borges, Jorge Luis
1988 *Képzelt lények könyve*. Budapest: Helikon Kiadó
- Cey-Bert Róbert Gyula
2011 *Megszólalnak a jelképek: Az ókori keleti és nyugati civilizációk jelképeitől a lovaskultúrájú hunok és magyarok jelképvilágáig*. Budapest: Püski Kiadó

- Cohen, Simona
2014 Transformations of Time and Temporality in Medieval and Renaissance Art. Boston: Brill Academic Pub
- Collins, Andrew
2016 Az istenek eredete: Göbekli Tepe: [a figyelők temploma és az Éden felfedezése, az emberiség 12.000 éves szentélye] Budapest: Angyali Menedék Kiadó
- Comenius Amos Johannes
1669/2012 Orbis Sensualium Pictus – A' Látható Világ, háromféle nyelven. Budapest: Kossuth Kiadó
- Comelius, Geoffrey
2010 Csillagképek kézikönyve. Budapest: Saxum Kiadó Kft.
- Cruttenden, Walter
2006 Lost star of myth and time. Pittsburgh: St. Lynn's Press
- Cuvier, Georges
1831 A Discourse on the Revolutions of the Surface of the Globe. Philadelphia: Carey and Lea
- Eliade, Mircea
1987 A szent és a profán. Budapest: Európa Könyvkiadó
2006a Vallási hiedelmek és eszmék története. Budapest: Osiris Kiadó
2006b Az örök visszatérés mítosza. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Fodor István
1999 A sas szerepe a honfoglaló magyarság hitvilágában. In Fülöp Éva Mária, Kissné Cseh Julianna (szerk.): Magyarok térben és időben. Tudományos Füzetek 11. Tata: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága
- Gaál Botond
2009 Kálvin és az európai természettudományos gondolkodás. Debreceni Szemle, XIV. évf. 3–4. 391–399.
- Gábris Gyula – Marik Miklós – Szabó József
1998 Csillagászati földrajz. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Genthon István – Zádor Anna
1967 Művészeti lexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Grey, Safari
2012 Astrotheological Origins of the Mithraic Mysteries, Judaism and Christianity. USA: Lulu Press
- Gribbin, John
2007 Kozmikus körforgás. Budapest: Akkord Kiadó
- Gundel, Hans Georg
1992 Zodiakos: Tierkreisbilder im Altertum. Mainz: Verlag Philipp von Zabern
- Hawks, Francis Lister
1850 The Monuments of Egypt: Or, Egypt a Witness for the Bible. New York: Geo. P. Putnam
- Heesterman, Johannes Cornelius
1993 The Broken World of Sacrifice: An Essay in Ancient Indian Ritual. Chicago: University of Chicago Press
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György
1997 Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó
- Huszárik László
2012 Gilgames és a Zodiákus. A csillagképek nevének eredete. In Csihák György (szerk.): Acta Historica Hungarica Turiciensia XVII. 1. Zürichi Történelmi Magyar Egyesület kiadványa
- Jankovics Marcell
1996 A Nap könyve. Debrecen: Csokonai Kiadó
- Jeremias, Alfred
1911 The Old Testament in the light of the ancient East: manual of Biblical archaeology. New York: G. P. Putnam's sons, London: Williams and Norgate
- Kocsis Elemér
1998 János jelenéseinek magyarázata. In A Szentírás magyarázata: jubileumi kommentár. III. kötet: Az Újszövetség könyveinek magyarázata. Budapest: Kálvin Kiadó
- Károli Gáspár
1990 Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Budapest: Magyar Biblia-Társaság
- László Levente – Nagy Levente – Szabó Ádám
2005 Mithras és misztériumai I–II. In László Levente (szerk.): Kultusz és logosz. Vallástörténeti és vallásfilozófiai szövegek 4. Budapest: Kairosz Kiadó

- Mallowan, Max Edgar Lucien
1964 Noah's Flood Reconsidered. Iraq. Volume 26. 62–82.
- McGrath Alister E.
1995 Bevezetés a keresztyén teológiába. Budapest: Osiris Kiadó
1996 Kálvin – A nyugati kultúra formálódása. Budapest: Osiris Kiadó
- Nagy Károly Zsolt
2002 Orbis Sensualium Pictus – A Látható Világ lefestve. Joh. Amos Comenius művének s különböző kiadásainak összehasonlításából nyert néhány tanulság. Egyháztörténeti Szemle, 3/1.
- Orosz Lajos
1976 Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Budapest: Tankönyvkiadó
- Pál József – Újvári Edit
2001 Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Budapest: Balassi Kiadó
- Palotay Gertrúd
1940 Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bibliotheca Humanitatis Historica, 6. Budapest
- Pleins, David J.
2009 When the Great Abyss Opened: Classic and Contemporary Readings of Noah's Flood. New York: Oxford University Press
- Pocsainé Eperjesi Eszter
2000 A Lorántffy hímzőműhely úrihímzéses úrasztali terítői a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában. In Tamás Edit (szerk.) Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum
- Pocsainé Eperjesi Eszter – Rádainé Bodnár Katalin
2014 „Legyen kedves az Úr előtt ez ajándék...”: a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihímzéses úrasztali terítői. Sárospatak: Hernád Kiadó
2016 Török hímzésű úrasztali terítők a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában: a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának török hímzésű úrasztali terítői. Sárospatak: Hernád Kiadó
- P. Szalay Emőke
2009 Úrihímzéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület
- Rákos Sándor
1985 Gilgames: Agyagtáblák üzenete. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- Róheim Géza
1984 Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Budapest: Gondolat Kiadó
- Sápy Szilvia
2015 A halotti búcsúztató: a műfaj eredete és történeti rétegei. Debrecen: Ethnica Kiadó
2016 Csillagászati ismeretek a népmesékben: a kutyakölykökre cserélt aranyhajú ikrek. Valóság, LIX. évf. 5. 15–26.
- Schmidt, Erich
1931 „Excavations at Fara, 1931”. Museum Journal of the Museum of the University of Pennsylvania. XXII. 3–4.
- Simonyi Károly
2011 A fizika kultúrtörténete a kezdetektől a huszadik század végéig. Budapest: Akadémiai Kiadó
- S. Lackovits Emőke
2005 Török hatások a bakonyi és Balaton-felvidéki hímzett református liturgikus textileken, valamint a paraszti hímzéseken. In: Keszeg Vilmos – Tótszegi Tekla (szerk.) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13. Kolozsvár, 253–271.
- Stephany, Timothy J.
2014 The Zodiac Mysteries. Paleoastronomy Series Book 4. United States: CreateSpace Independent Publishing Platform
- Sweatman, Martin B. – Tsiktitsis, Dimitrios
2017 Decoding Göbekli Tepe with archaeoastronomy: What does the fox say? In Prof. Ioannis Liritzis (szerk.) Mediterranean Archaeology and Archaeometry 17/1. Görögország
- Szabó Árpád
1998 Antik csillagászati világnépek: Árnyék–naptár–földrajz–geometria. Budapest: Typotex Kiadó
- Székelly László
2004 A kopernikuszi fordulat és a kopernikuszi fordulat nyomán kialakuló új fizikai világnépek Magyarországon. In Palló Gábor (szerk.) A honi Kopernikusz-recepciótól a magyar Nobel-díjakig. Budapest: Áron Kiadó

- Szűcs Ferenc
2009 Kálvin és a humanista emberkép. In Collegium Doctorum. V. 1. 73–79.
- Takács Béla
1983 Református templomaink úrasztali terítői. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya
1986 Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. Budapest: Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya
- Teres Agoston
2005 Biblia és asztronómia. Kecskemét: Korda Kiadó
- Tokarev, Szergej Alekszandrovics
1988 Mitológiai enciklopédia I–II. Budapest: Gondolat Kiadó
- Tóth István
2003 Mithras, a misztériumok istene? Ókor II. 1. 26–30.
- Watelín, Louis-Charles
1934 Excavations at Kish. Volume IV. Paris: P. Geuthner
- White, Gavin
2008 Babilonian Star-lore: An Illustrated Guide to the Star-lore and Constellations of Ancient Babylonia. London: Solaria Publications
- Woolley, Sir Charles Leonard
1954 Excavations at Ur: a Record of Twelve Years' Work. London: Ernest Benn Ltd.
- Zeilik, Michael
2002 Astronomy: The Evolving Universe. Cambridge University Press

JEGYZETEK

- 1 Lásd Pocsainé dr. Eperjesi Eszter munkáit: Pocsainé Eperjesi – Rádainé Bodnár 2014. Pocsainé Eperjesi – Rádainé Bodnár 2016.
- 2 Pocsainé Eperjesi 2000: 141–145.
- 3 Uo. 142.
- 4 Leltári szám: F. 1882.2.
- 5 Takács 1983: 26. Takács 1986: 170. Pocsainé Eperjesi – Rádainé Bodnár 2014: 23.
- 6 Takács 1986: 172–179. Pocsainé Eperjesi 2000: 142–143. Pocsainé Eperjesi – Rádainé Bodnár 2014: 23.
- 7 Uo. Takács 1983: 26–30.
- 8 Károli 1990: 778. Ez 1:4–6, 10
- 9 Károli 1990: 287. Jel 1:9.
- 10 Uo. 290. Jel 4:5–7.
- 11 Uo. Jel 5:6.
- 12 Kocsis 1998: 429–430. Lásd még: <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-kereszyen-bibliai-lexikon-C97B2/a-a-C97B4/apokaliptika-C98BE/>.
- 13 Jeremias 1911: 27–28. Teres 2005: 261–272. Jankovics 1996: 119. Grey 2012: 28.
- 14 Kocsis Elemér magyarázata a téli napforduló és az őszi nap-éj egyenlőség vonatkozásában eltér ettől a megállapítástól: *A négy „élőlény” tele szemekkel Isten trónja előtt négy hatalmas angyali lény. [...] Az egyházi atyák tévesen az evangélistákkal azonosították ezeket a lényeket. A kép mögött a babiloni asztrális vallás négy állatköre áll, amely a négy évszaktot vezeti be: a bika a tavaszt, az oroszlán a nyarat, a skorpióember az őszt, a sas közelében álló vízöntő a telet.* Kocsis: 1998: 440.
- 15 Gábris–Marik–Szabó 1998: 104–105. Teres 2005: 272–287. Baktay 1989: 295–319.
- 16 Baktay 1989: 301.
- 17 Tóth 2003: 27.
- 18 László–Nagy–Szabó 2005: II. 9–10.
- 19 Uo.
- 20 Tóth 2003: 26. László–Nagy–Szabó 2005: I. 91–122.
- 21 Uo. 21–22. 120.
- 22 Uo. 19.
- 23 Pál–Újvári 2001: 285.
- 24 Ezen ősi tapasztalatokat fejlesztették tovább az ókori filozófusok (Anaximénész, Hérakleitosz, Platón, Démokritosz, Arisztotelész, Aelius Galenus) és a középkori tudósok (Nicolaus Cusanus, Paracelsus, Giordano Bruno, Leonardo da Vinci, Pietro Pomponazzi, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola) is. A mikro- és makrokozmosz azonosságának tudata az egységérzetből vezethető le, amely az emberi érzékelés, gondolkodás sajátos vonása. A külvilág alkotó-elemeivel (fákka, virágokkal, állatokkal, égitestekkel stb.) való eggyé válás elemi szinten is információforrássá válhat. Az ember – függetlenül attól, hogy melyik korszakban él, milyen kulturális szintet képvisel, olvassa-e a görög filozófusok műveit, vannak-e mitológiai ismeretei, végez-e tudományos kutatásokat a témában – beleérezhet a világ működési elvébe. (Az egységérzetről lásd még: Sápy 2015: 210–217.) Az így szerzett ismeretből azonban még nem lesz világkép (legfeljebb személyes világkép). Ennek kiteljesedéséhez a

- társadalom egészét érintő kulturális folyamatok szükségesegek.
- 25 Tokarev 1988: I. 59–62.
- 26 Pál–Újvári 2001: 286. Tokarev 1988: II. 124.
- 27 Uo. Tokarev 1988: I. 60–61.
- 28 Tokarev 1988: II. 79.
- 29 Uo. 433.
- 30 Pál–Újvári 2001: 286. Tokarev 1988: I. 565.
- 31 Károli 1990: 6. Ter 1:26.
- 32 Az ember földből, agyagból való teremtése az antropogonikus mítoszok egyik sajátos motívuma. Lásd Tokarev 1988: I. 33–35. Az emberi test és világegyetem alkotóelemeinek kapcsolatára a modern tudomány is rávilágított. Ma már tudományosan igazolt tény, hogy az ember testében lévő összes kémiai elem minden egyes atomja – a hidrogén kivételével – a csillagok belsejében keletkezett, majd hatalmas csillagrobbanások által szétszóródott a világegyetemben, hogy újrahasznosulva az emberi test alkotórészévé válhasson. Az ember lényegében csillagporból épül fel. Griibin 2007: 9. A föld porából való teremtés tehát a kozmoszban lejátszóó folyamatok szimbolikus megfogalmazása.
- 33 Uo. Ter 2:7.
- 34 Uo. (Ter 2:21–23.)
- 35 Tokarev 1988: I. 60. Pál–Újvári 2001: 286.
- 36 Tokarev 1988: II. 259. Pál–Újvári 2001: 355–356.
- 37 Tokarev 1988: I. 210–211.
- 38 Uo. 525.
- 39 Uo. 494.
- 40 White 2008: 121–123. Bartha 2010: 19.
- 41 Uo.
- 42 Huszárik 2012: 15.
- 43 Rákos 1985: 157.
- 44 Károli 1985: 10. Pál–Újvári 2001: 355.
- 45 Bartha 2010: 99.
- 46 Pleins 2009: 102.
- 47 Rákos 1985: 156.
- 48 Tokarev 1988: II. 55. Heesterman 1993: 127.
- 49 A pleisztocén–holocén becsapódási esemény (angolszász nyelvterületen fiatalabb Dryas-periódus néven is ismert) elmélete Allen West és Ken Tankersley nevéhez fűződik. Ezen elméletet támasztja alá Martin B. Sweatman és Dimitrios Tsiktitsis a *Mediterranean Archeology and Archaeometry* című szaklapban publikált tanulmánya is. Sweatman–Tsiktitsis 2017: 233–250.
- 50 <http://www.origo.hu/tudomany/vilagur/20080708-becsapodas-es-kihalas-kanadaban-a-jegkorszakvegen.html>; http://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/06/21/regeszeti_bizonyitekot_talaltak_a_tomeges_kihalasra/.
- 51 Leonard Woolley (1880–1960) angol régész a mezopotámiai Ur városának feltárása során két és fél méter vastag agyagréteget talált, amely Kr. e. 4000 tájáról származott. Úgy vélte, hogy egy hatalmas árvízkatasztrófa nyomaira bukkant, amit a bibliai vízözönnel azonosított. Woolley 1954.
- Valamivel Woolley felfedezése előtt Stephen Langdon (1876–1937) amerikai születésű angol assziriológus és Louis Watelin (1874–1934) francia régész három árvíz bizonyítékait tárta fel Kish városában. Kettő időben Kr. e. 3000 és Kr. e. 2900 közé helyezhető, a harmadik Kr. e. 2600 tájára. Watelin 1934. Néhány évvel később egy másik mezopotámiai város, Shuruppak ásátásai során is árvízréteget találtak, melyet Kish legkorábbi árvizének időpontjával (Kr. 3000 körül) azonosítottak. A feltárást Erich Schmidt (1897–1964) német-amerikai régész vezette. *Schmidt 1931: 193–217.* A sumer királylista (Kr. e. 2100 – Kr. e. 2000 körül) szintén tartalmaz árvízzel kapcsolatos utalást, amely a királyokat özönvíz előttiekre és utániakra tagolja. A lista utolsó vízözön előtti mítikus suruppaki királyát, Ubartut a későbbi mítoszok (Ziuszudra és a vízözön) Ziuszudra apjaként említik meg. Mallowan 1964: 67–69. David P. Livingstone (1862–1981) is egyetértett a régészeti leleteken alapuló áradások időpontjával, és *The Date of Noah's Flood: Literary and Archaeological Evidence* című tanulmányában a vízözönt Kr. e. 3000 környékére helyezte. Lásd bővebben: <http://davelivingston.com/flooddate.htm>, <http://davelivingston.com/flood.htm>.
- 52 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 72–73. Pál–Újvári 2001: 169. Cey-Bert 2011: 182.
- 53 A korszakolás Swami Sri Yukteswar Giri (1855–1936) számításain alapul, aki szakított a hagyományos hindu időfelosztással és a Szatja-juga (aranykor) időtartamát Kr. e. 11501 és Kr. e. 6701 közé, a Tréta-jugát (ezüstkor) Kr. e. 6701 és Kr. e. 3101 közé, a Dvápára-jugát (rézkor) Kr. e. 3101 és Kr. e. 701 közé, a Kali-jugát (vaskor) Kr. e. 700 és Kr. u. 1699 közé helyezte. Összehasonlításképpen a nagy napév időbeli felosztása a következő: Oroszlán korszak kb. Kr. e. 10800 – Kr. e. 8640, Rák korszak Kr. e. 8640 – Kr. e. 6430, Ikrek korszak Kr. e. 6430 – Kr. e. 4320, Bika korszak Kr. e. 4320 – Kr. e. 2160, Kos korszak Kr. e. 2160 – Kr. u. 1. Grey 2012: 4. A ciklikusan ismétlődő négy világekorszakról alkotott mitológiai elképzelés számos kultúrában nyomot hagyott. Lásd aranykor című alatt: Tokarev 1988: I. 35–36. A mítoszok, népmesék korszakszimbólumai (a négy világekorszak és a tavaszpont precessziójának időbeli megfelelése alapján) Swami Sri Yukteswar számításaival mutatnak egyezéseket. Cruttenden 2006: 32–69.
- 54 Sápy 2016: 17.
- 55 A kuduru Mezopotámia kassú kori (Kr. e. 18. század – Kr. e. 12. század) művészetének sajátos műfaja: domborművekkel és feliratokkal ellátott kötömb, általában fekete dioritból készítették. Határákő, birtokadományozási okirat szerepét töltötte be. Genthon–Zádor 1967: 319. Teres 2005: 239–240. A Nap-Hold-Vénusz ábrázolás az egyik

- Kr. e. 1125 és 1100 körül keletkezett kasszita kudurru felső sávjában is megtalálható. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=32434001&objectId=369354&partId=1
- 56 Pál–Újvári 2001: 47. 227.
- 57 Az archaikus társadalmak az idő múlását saját kezdeteihez visszatérő és önmagát ismétlő jelenségként fogták fel. A ciklikus időfelfogás az időt visszatérő, újrakezdődő egységekre osztja. Eliade 1987: 61–106. Eliade 2006a.
- 58 Eliade 2006b: 68.
- 59 Tokarev 1988: I. 210.
- 60 A hmong vízözönmitosz lásd: <http://englmoob.wixsite.com/hmong-presentation/culture>.
- 61 Tokarev 1988: I. 663.
- 62 Uo.
- 63 Bartha 2010: 15.
- 64 Anderson 1892: 36. Jankovics 1996: 119. Teres 2005: 263.
- 65 Jankovics 1996: 119.
- 66 Teres 2005: 263.
- 67 Uo.
- 68 Uo. Baktay 1989: 299–300.
- 69 Richard Henning német tudós a János evangélistát jelképező sast kezdetben a Skorpió csillaggéppel azonosította, de ezt később elvetette, mert a skorpió szimbólumot baljós előjelűnek ítélte. Borges 1988: 51.
- 70 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 187–188. Pál–Újvári 2001: 416–418. Cey-Bert 2011: 90–92.
- 71 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 191–192. Pál–Újvári 2001: 423–424.
- 72 Károli 1990: 779. Ez 2:6.
- 73 Bartha 2010: 270–277. Cornelius 2010: 104–105.
- 74 Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 191.
- 75 Rákos 1985: 141.
- 76 Tokarev 1988: I. 228. Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 188. Pál–Újvári 2001: 416. Cey-Bert 2011: 91.
- 77 Tokarev 1988: I. 227.
- 78 Macrobius túlvilág-topográfiaja szerint a lelkek a nyári napfordulót képviselő égi kapun jönnek az égből a földre, a téli napforduló kapuján pedig visszatérnek a halhatatlanság helyére. Kákosy 1978: 171.
- 79 Fodor 1999: 149. Róheim 1984: 127–129. Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 187.
- 80 Göbekli Tepe régészeti lelőhely a mai Törökország délkeleti részén.
- 81 Collins 2016: 145–148. A kutatók egyetértettek abban, hogy a szimbólum csillagképet jelöl. A Skorpió égi helyét tekintve azonban megoszlanak a vélemények. Martin B. Sweatman és Dimitrios Tsikritsis értelmezése alapján Göbekli Tepe skorpió szimbóluma a jelenkorban is használatban lévő Skorpió csillagképnek felel meg, és égi helye is azzal azonos. A két kutató a skorpió felett lévő keselyű szimbólumot a Nyilas (*Sagittarius*), a hajló madár figurát a Halak (*Pisces*), a skorpió alatti kacsát (liba) a Mérleg (*Libra*), a kutyát (farkas) a Farkas (*Lupus*), a madarat a hallal a Kígyótartó (*Ophiuchus*), a lefelé haladó békát a Szűz (*Virgo*) a köszáli kecskét az Ikrek (*Gemini*) és Oszoszlán (*Leo*) csillagképpel azonosította. Sweatman–Tsikritsis 2017: 239. 246. A skorpió szimbólumot Timothy Stephany a Vízöntő csillagkép (*Aquarius*) egyes csillagaival állította párhuzamba. A három madár figurát a Nagy Nyári Háromszög alakzatát alkotó csillagokkal: *Deneb* (Hattyú, *Cygnus*), *Vega* (Lant, *Lyra*), *Altair* (Sas, *Aquila*), a keselyűt a Pegazus (*Pegasus*), a hajlító madár figurát a Perszeusz (*Perseus*) a skorpió alatti kacsát a Déli Hal (*Piscis Austrinus*), a békát a Herkules (*Hercules*), a kecskét a Kassziopéia (*Cassiopeia*) csillagképpel, végül a kutyát a Vízöntő (*Aquarius*) és Szobrász (*Sculptor*) csillagaival hozta kapcsolatba. Stephany 2014: 105. Lásd bővebben: <http://www.timothystephany.com/gobekli.html>.
- 82 Tokarev 1988: I. 463.
- 83 Ancient History Encyclopedia: <https://www.ancient.eu/Serket/>.
- 84 Uo. I. Skorpió kb. Kr. e. 4. évezred végén, II. Skorpió Kr. e. 30–1 31. században uralkodott Felső-Egyiptomban.
- 85 Cornelius 2010: 105.
- 86 Borges 1988: 45.
- 87 Griff ábrázolás látható a Két kutya palettán (Hierakonpolis, Felső-Egyiptom Kr. e. 3300 – Kr. e. 3100). Ashmolean Museum of Art and Archaeology University of Oxford: <https://www.ashmolean.org/two-dog-palette>.
- 88 Borges 1988: 116.
- 89 Tampa Museum of Art: <http://www.theoi.com/Gallery/M18.6.html>.
- 90 Tokarev 1988: I. 491. Ur-Nanse, Lagas királyának fogadalmi domborműve (Kr. e. 2550 – Kr. e. 2500). Paris, Musée du Louvre: <http://ressources.louvre-lens.fr/EXPLOITATION/oeuvre-ao-2783.aspx>.
- 91 Tokarev 1988: I. 491.
- 92 Tokarev 1988: II. 52.
- 93 Uo. 93.
- 94 Lásd az alábbi honlapon: <http://www.timothystephany.com/thunderbird.html>.
- 95 A Sas (*Aquila*) mezopotámiai eredetű csillagkép. Ábrázolása egy Kr. e. 1200-ból származó domborművön is fellelhető. Cornelius 1999: 42–43. A madár a mezopotámiai sumer Kis városállamban Zababa megfelelőjének, a kezdetben termékenységi, majd később harciassá váló babiloni Nergal istennek a megtestesítője volt. A Kr. e. 8. századbeli Akkád csillagászati táblázatban már sasnak nevezik. Bartha 2010: 63.

- 96 Károli 1990: 778.
- 97 A nagy napév rendszere a tavaszpont precesszióján alapszik. A Nap a tavaszpont precessziós útján 72 év alatt tesz meg egy fokot, 2160 év alatt halad át egy állatövi szakaszon (30°), 25920 év alatt pedig bejárja az ekliptika körét (360°). Ez utóbbit nevezik nagy napévnek. Baktay 1989: 295.
- 98 Uo. 290. Jel 4:7.
- 99 Az eredeti zodiákus a denderai Hathor templom egyik kápolnájának mennyezetéről került át a párizsi Louvre-ba (lásd: <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/zodiac-dendera>), helyén ugyanis egy másolat található.
- 100 A kis napév az az időtartam (365 nap 5 óra 48 perc és 46 másodperc), amely alatt a Föld a tavaszponthoz képest egyszer körüljárja a Napot. Ezékiel látomásában és a denderai zodiákus esetében természetesen a geocentrikus világkép, a Nap éves Föld körüli útja az irányadó.
- 101 A denderai zodiákus keletkezési idejével kapcsolatban megoszlanak a vélemények: Joseph Fourier (1768–1830) matematikus és fizikus Kr. e. 2500 körülre becsülte eredetét, Jean-François Champollion (1790–1832) tudós, filológus, orientalista a Krisztus utáni 4. századra, Georges Cuvier (1769–1832) természettudós Kr. u. 123–147 közé helyezte, Sylvie Cauville egyiptológus és Éric Aubourg asztrofizikus Kr. 50. körülre. Hawks 1850: 158. Cuvier 1831: 170. 172. Sylvie Cauville tudományos eredményeiről lásd bővebben az alábbi cikket: <https://www.newscientist.com/blogs/culturelab/2010/07/decoding-the-ancient-egyptians-stone-sky-map.html>.
- 102 Szabó 1998: 40. 184–197. 199.
- 103 Andreas Cellarius *Harmonia Macrocosmica című művéből lásd a ptolemaioszi világkép ábrázolást*: https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/cellarius/images/hm/hm_02.jpg.
- 104 Szabó 1998: 207.
- 105 Comenius 1669/2012: 210.
- 106 Lásd Farkas Gábor Farkas tanulmányát: <https://www.csillagaszat.hu/csilltort/egyetemes-csillagaszattortenet/egyetemes-kesokozepkor-csillagazata/a-magyar-kopernikusz>.
- 107 Comenius 1669/2012: 210. Nagy 2002: 69–82.
- 108 Lásd Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára honlapján: <http://pkk.piarista.hu/h%C3%B3napk%C3%B6nyv/az-orbis-pictus-egy-siker-tank%C3%B6nyv-bemutat%C3%A1sa>.
- 109 Uo.
- 110 Andreas Cellarius *Harmonia Macrocosmica című művéből lásd a ptolemaioszi világkép ábrázolást*: https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/cellarius/images/hm/hm_01.jpg; https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/cellarius/images/hm/hm_03.jpg.
- 111 Simonyi 100–102. Lásd még Bartha Lajos tanulmányát: <https://www.csillagaszat.hu/csilltort/egyetemes-csillagaszattortenet/egyetemes-okor-csillagazata/a-nagy-osszegezo-ptolemaiosz/>.
- 112 Gundel 1992: 227. 229. <http://www.tertullian.org/rpearse/mithras/display.php?page=cimrm860>
- 113 László–Nagy–Szabó 2005: II. 180. 113.
- 114 Cohen 2014: 102–103.
- 115 Uo. 104.
- 116 A heliocentrikus modell állatövi jegyeinek ábrázolási mechanizmusáról lásd részletesen: Zeilik 2002: 44–45. Andreas Cellarius *Harmonia Macrocosmica című művéből lásd a kopernikuszi világkép modelljét*: https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/cellarius/images/hm/hm_05.jpg.
- 117 Orosz 1976: 23–24. Székely 2004: 32.
- 118 McGrath 1995: 141. Uő 1996: 12. Szűcs 2009: 74. Gaál 2009: 392.
- 119 Palotay 1940. S. Lackovits 2005: 253–271. P. Szalay 2009: 28–36. Pocsainé Eperjesi 2016.
- 120 Ezúton mondok köszönetet a közös beszélgetésekért Sápy Józsefnek, a szakirodalom-ajánlásért Mihucz Péternek (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár munkatársa) és Mester Tamásnak (Debreceni Egyetem Tájévédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató), a lektori munkálatokért Köteles Györgynek (Bersényi Dániel Tanárképző Főiskola Szombathely, Zenei Tanszék nyugalmazott főiskolai docens).

Marx 200

„Az emberiségnek mindig voltak látomásai egy jobb, igazságosabb társadalomról, mint Platón Köztársasága, Morus Utópiája, Campanella Napállama és Marx proletárdiktatúrája.”

Paul Samuelson

(*A British Royal Society szavazása 2000-ben*) 200 éve, 1818. május 5-én született Karl Marx, egy tízgyermekes család másodszülött fiaként. Neki magának hét gyermeke volt, de csak három érte meg a felnőtt kort. „Családi” betegség volt náluk a gümőkór. A kis Karl hároméves születésnapját ünnepli a család éppen, amikor 1821. május 5-én meghal Bonaparte Napóleon. Mindkét történelmi személy életműve, hatása az utókorra a mai napig heves viták tárgyát képezi. Ma a fő dilemma az, hogy Marx munkássága miként viszonyul a Gulaghoz, ha kicsit leegyszerűsítjük a kérdést. De rögtön föl lehet tenni a következő párhuzamos kérdést is: vajon Jézusnak mi a viszonya az inkvizícióhoz? Marxból levezethető a lenini–sztálini diktatúra, a terror? Avagy mit is fejteget ő 1875-ben A gothai program kritikájában, a proletárdiktatúra és az állam *elhalása* kapcsán? Az általa elképzelt proletárforradalom után az állam rögtön, pár év alatt elhal, mert megszűnnek elnyomó funkciói. Hogyan következik ebből a lenini–sztálini pártállami gölem, amely csak burjánzott, növekedett, és az élet minden területére rátelepült? Úgy vélem, sehogy.

A Brit Királyi Akadémia 2000-ben megszavaztatta tagjait arról, hogy melyik három embert tartják az elmúlt évezred legnagyobb gondolkodóinak. A szavazás titkos volt, és sorrendet is föl kellett állítani. Az eredmény: 1. Karl Marx, 2. Isaac Newton, 3. Albert Einstein. Ne feledjük el, hogy az ember általános emancipációjának kérdését Krisztus óta, tehát 1800 év óta először éppen Karl Marx veti föl! Éspedig újra elementáris erővel, de természetesen nem vallási köntösbe öltöztetve, hanem már valamiféle tudományos alátámasztás igényével, amikor kidolgozza a közgazdaságtan paradigmarendszerén belül kizsákmányoláselméletét.

(*A kizsákmányoláselmélet, mint Marx legnagyobb tévedése*) Már középiskolás koromban olvastam Marxot, Engelst, de még Lenint is. Ez a fajta érdeklődésem később is elkísért, és ahogy haladtam előre ezen életművek megismerésében, egyre többször éreztem az antinómiát Marx és Engels eredeti fejtegetései, valamint a „létező szocializmus” gyakorlata között. Ugyancsak kezdtem érzékelni Marx és Engels gondolati mélysége, valamint Lenin vulgáris-sekélyes interpretációja között az ellentmondást. Például Marx sokszor hangsúlyozza, hogy nem a tőkés *személyével* van problémája, hanem a tőkés–bérmunkás *viszonnyal*, amely szerinte a tőkést is lealacsonyítja. A tőkés nála nem gonosz kizsákmányoló, hanem csupán a tőke megszemélyesítője, aki ha nem úgy viselkedne, például nem akarná növelni a kizsákmányolás fokát, akkor tönkre menne, és maga is proletár sorba süllyedne. Tehát a tőkést eleve kényszeríti saját osztályhelyezete, a „nem tudják, de teszik” elv alapján. Leninnél viszont a tőkés kifejezetten *gonosz*, reakciós lény, akit meg kell semmisíteni. Marx úgy gondolja, hogy az általa elképzelt proletárforradalom után a tőkéjétől, tehát a termelőeszköz vagyontól fosztják meg a tőkést, társadalmosítás (és nem államosítás!) útján, de semmiképpen nem személyi tulajdonától, tehát lakásától, életfeltételeitől, és főként nem az életétől. Sőt, úgy gondolja, hogy a tőkéseket majd meg

kell bízni volt vállalatuk vezetésével, mégpedig jó fizetésért, hiszen ők értenek egy vállalkozás irányításához. Az úgynevezett *proletárdiktatúra* sem valamiféle véres, brutális erőszak lesz majd, hanem egy rövid, átmeneti, pár évig tartó szakasz, amelynek során a társadalom 95 százalékát kitevő proletariátus féken tartja a törpe kisebbségben levő tőkésosztályt, ha azok restaurációra törekednének. Majd Karl Kautsky figyelmezteti Lenint arra egy brosúrájában 1918 őszén, hogy az általa alkalmazott terror éppenséggel szembemegy Marx szellemiségével, és értelmetlen öncélú erőszak csupán. Kautsky ebből kifolyólag *ellenforradalom*má nyilvánítja 1917. november 7-ét, illetve egészen pontosan az 1918. január 18-i fordulatot, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés szétkergetését a bolsevikok által. De erről majd később részletesen.

Ne feledjük – és ennek majd, mint látni fogjuk, lesz nagy jelentősége –, hogy ebben a korban még nem létezik *középosztály*, a társadalom végletekig polarizált: a kapitalisták egy-két százalékot kitevő szűk csoportjával áll szemben a nincstelen, dickensi nyomorban élő proletárok tömege. Azt se feledjük, hogy ama kor high-techje a gőzgép, és eme pőfűgő masinának csupán a tartozéka az analfabéta, szénporos, lapátos hórukkember, aki napi 14-16 órán keresztül robotol, embertelen körülmények között, éhbérért, a hét minden napján.

Az 1990-es évek közepén a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán bevezettem egy választható tantárgyat negyed-ötödévesek részére, ami hamarosan nagyon népszerű lett, Marx, marxizmus, szocializmus címen. Jó tíz évig ment ez a tantárgy, aztán áldozatul esett a „bolognának”. A kurzust mindig a British Royal Society említett szavazásával kezdtem, ami meglepetést váltott ki, de meg is adta az alaphangot. Majd folytattam rögtön, in medias res, még az életút ismertetése előtt a *kizsákmányoláselmélettel*, és annak bírálatával, mint Marx legnagyobb tévedésével. Támazkodhattam e téren Zinhaber Ferenc professzor 1973 szeptemberében elmondott második előadására a kapitalizmus politikai gazdaságtana tantárgyból, amely számomra a reveláció erejével hatott, és sok tekintetben meghatározta szemléletemet. Ez az előadás foglalkozott a kizsákmányoláselmélettel. Rousseau még a kizsákmányolást az erőszakra vezeti vissza, ahogy egyébként már Hérakleitosz is¹, Marx viszont a társadalmi munkamegosztás fejlődésére. Az eredetileg reálfunkciókat ellátó vezető réteg (törzsfőnök és kísérete) egyre inkább ellenszolgáltatás nélkül saját el javakat, vagyis egyre inkább kizsákmányolóvá válik, míg a reálfunkciók háttérbe szorulnak. Emlékezzünk csak arra, hogy a korai társadalmakban a közösséget sújtó csapásokért a vezetőnek kellett fizetnie. Anonymustól tudjuk, hogy a magyarok 894-ben Erdőelvében (Erdélyben) feláldozták Álmost. A zsidóknál ez a gyakorlat annyiban szelídült, hogy Mózes a Nébó hegyről megtekintheti az ígért földjét, de már nem léphet be oda. Azonban itt rögtön a kérdés a reálfunkció értelmezése. Az ókorban az uralkodó osztály olyasfajta luxusa, mint a piramisok építése, a cicoma, valójában reálfunkciókkal bírt: a társadalom erejét, dicsőségét szimbolizálta. Ez adta egyben a legitimitást, közbiztonságot teremtett, és így jött létre a kultúra! Ma már tudjuk, hogy a piramisokat, a kínai Nagy Falat nem rabszolgák építették, hanem a köznép, mesteremberek irányításával, a saját dicsőségére. A nagy középítkezések képezték a kohéziót, segítették elő a „nemzet” születését a kora-ókori első nagy birodalmakban Krisztus előtt 3000–1500 között.

A másik probléma a kizsákmányoláselmélettel az, hogy az elosztás megváltoztatásával nem lehet javítani a dolgozó osztályok helyzetén, hiszen az akkor még csak egy-két százalékot kitevő tőkésosztály luxusfogyasztása a társadalmi összefogyasztás ezrelékeit tette ki csupán. Ne feledjük, hogy Marx szerint a tőkéseket nem fosztják meg létfeltételeiktől, csak a luxusfogyasztástól. Másrészt a termelő tőkét nem lehet felosztani, és pláne nem lehet fogyasztásra átkonvertálni, azt az új társadalom tovább működteti.

De miért is helyezi Marx az elosztásra a hangsúlyt? Már csak azért is fontos kérdés, mert az elosztás drasztikus megváltoztatása eleve feltételezi az erőszakos megoldást, tehát a forradalmat, még ha Marxnál ez nem is azonos a terrorral. Nála a társadalom döntő többségét, 90-95 százalékát kitevő proletariátus egyfajta gyengéd erőszakot alkalmaz a törpe kisebbségben levő kizsákmányoló osztály tagjaival szemben, amely erőszak csupán arra irányul, hogy megakadályozza a hatalmától megfosztott uralkodó osztályt egy esetleges restaurációs kísérletben. Szó sincs itt Gulagról, terrorról.

Tantárgyam utóélete az lett, hogy egykori diákjaim unszolására végül megírtam a kurzus anyagát könyv alakban Marx, marxizmus, szocializmus címmel, amely megjelent a Scolar Kiadónál 2016-ban, mégpedig az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával, amelyet ez úton köszönök. Egyben ez a tény önmagában is nyilván meglepheti az olvasót...

(*A bérek „engelsi apálya”*) Thomas Piketty A tőke a XXI. században c. művében (Kossuth Kiadó, 2015) idézi Robert Allen történész fejtegetését, amely szerint 1800–1860 között nem nőtt a brit munkásosztály reálbére. Ezt nevezi ő a bérek „engelsi apályának”, utalva Friedrich Engels 1846-ban megjelent A munkásosztály helyzete Angliában c. alapvető szociológiai művére. Én úgy gondolom, hogy ezt az időszakot nyugodtan meg lehet hosszabbítani a gőzgépkorszak végéig, tehát kb. 1880-ig, vagyis Marx haláláig (1883). Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy Vlagyimir Iljics Lenin 1917-ben a cári Oroszországban még mindig a bérek engelsi apályával szembesül, és persze a cári önkénnyel, az orosz társadalom végletes elmaradottságával, a faekével szántó muzsik világával. Pedig a fejlett nyugati világban 1880–1917 között drámai változások zajlottak le, amelyek érintették már a munkásosztály helyzetét is, illetve a legfontosabb szociológiai fejlemény ekkorra a középosztály kialakulása. Ez a középosztály hiányzik még mindig 1917-ben a bojárrok Oroszországában!

Marx tehát azt látja egész életében, hogy a kapitalizmus az uralma alá hajtja a földgolyót, mindenhová beteszi a lábát, ám (a gőzgép technikai korlátai miatt!) nem emelkedik hét-nyolc évtizeden keresztül a termelékenység és a technika színvonal, és ebből következően nem javul a munkásosztály helyzete sem. Ebből a statikus képből következik tehát az elosztás megváltoztatásának igénye, illetve az e változáshoz fűződő illúzió. Ez még a szabadversenyes kapitalizmus kora, ahol a tulajdonos és a menedzser személye egybeesik, és legfőképpen még nincs részvényforma. Ez utóbbi már kifejezetten a *középosztály* terméke lesz, hiszen éppen a kis- és középrészvény teszi középosztállyá ezt a csoportot. De milyen érdekes: fennmaradt egy levél, amelyet Marx Engelsnek írt, és amelyben jelzi szándékát A tőke újabb kötetének megírására, amely a részvényformával foglalkozik majd, amely „már a kapitalizmust meghaladó forma”! Ne feledjük, hogy később viszont Leninél a részvényforma a szelvényvagdosók, a henyék, herék borzasztó reakciós világa.

(*Alapvető változások Marx után*) Marx halála (1883) a gőzgép korszak alkonya is egyben, a gőzgépet felváltja hamarosan a belsőégésű motor, az elektromos áram, végbemegegy a távközlés forradalma (telefon, rádió), összezsugorodik a földgolyó. Ezzel párhuzamosan a szénporos, lapátos hórúkmunkást föl váltja az olajos gépész, a villanyszerelő, vagyis a „szaki”. Gyorsan kiszélesedik az általános népoktatás, arra épülve a középfokú oktatás, a szakképzés, és végül a felsőoktatás. Ez már nem az analfabéta, alkoholista munkások kora, ez már az egyre műveltebb és öntudatosabb szakembereké, akiknek felső rétege megkezdte beemelkedését az alsó középosztályba. E beemelkedés nagyon fontos részmozzanata a megtakarítások növekedése, amire majd John Maynard Keynes figyel föl. Ő elfogadja Marx válságelméletét, a tőkés gazdaság fejlődésének

ciklikusságát, sőt, azt is, hogy a termelés és a fogyasztás elszakadása a válságok oka, de rámutat arra, hogy a *profitrés* a költség (közte a bér) és az árbevétel között túl kevés lenne a túltermelési válság magyarázatára, ő a növekvő *megetakarási résre* helyezi már a hangsúlyt. Ekkor, az 1890-es években lép színre Eduard Bernstein és Karl Kautsky, akik kifejtik, hogy *revízió* alá kell venni Marx forradalomelméletét, mert a munkásosztály egy forradalomban már nemcsak láncait veszítheti el, de elért életszínvonalát, kivívott jogait is. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy Leninnél majd micsoda szitokszó lesz a *revizionizmus* kifejezés!) És itt jön Bernsteinnek, Engels jó barátjának megjegyzése: „Ha Marx ma élne, ő is így gondolkodna, ő is elvetné a forradalmat, mint megoldást!” Most akkor ki is az igazi „marxista”? Bernstein, aki a megváltozott viszonyokat követi, éppen Marx szellemében, vagy a doktriner Lenin, aki képtelen erre a dialektikus gondolkodásra, teljességgel dogmává merevíti mindazt, amit Marxnál olvasott? Lenin Bernstein szemléletét *opportunistának* bélyegzi. Emlékeztetnék arra, hogy az előző rendszerben az opportunist, revizionista jelző gyakran életveszélyesnek bizonyult, és rengeteg hithű kommunista fizetett is ezért az életével!

Bernsteinnel és Kautskyval megszületik a modern szociáldemokrácia, vagyis *revolúció* helyett *evolúció* a követendő út. A baloldal útja kettéválik: nyugaton az osztályharc békés formája, alkotmányos útja, keleten viszont a militáns megoldás erőltetése, amely aztán a győzelem után törvényszerűen megy át permanens erőszakba, akár évtizedeken keresztül is.

(*Kautsky: a NOSZF ellenforradalom volt!*) Karl Kautsky 1918 őszén Bécsben egy 63 oldalas brosrúrát tett közzé A proletariátus diktatúrája címmel², amelyben az 1917. november hetedikéi úgynevezett Nagy Októberi Szocialista Forradalmat (NOSZF) nemes egyszerűséggel *ellenforradalomnak* nyilvánította, mert az lezárta a demokratikus kibontakozás előtt az utat, és – ami itt a legérdekesebb – ellentmondott Marx humanizmusának. Ehhez tudni kell még, hogy 1917. november hetedikén a hatalomátvétel még többpárti koalíciós vállalkozás volt, részt vettek benne az eszerek és a baloldali mensevikek is. A szovjetekben, vagyis a helyi hatalmi szervezetekben még nem volt ekkor bolsevik többség. Az Auróra cirkáló legendás ágyúlövését (egyébként vaklőszerezellel) egy eszer matróz adta le a Néván. A november hetedikén hajnalban kiadott három dekrétum közül az első előírta az Alkotmányozó Nemzetgyűlés előkészítését és megtartását. Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat meg is tartották 1917–1918 fordulóján Oroszországban, ezek valóban demokratikus, többpárti választások voltak, ám a bolsevikok kisebbségbe kerültek, ami meglepte őket. A győztes párt a paraszti szocializmust hirdető ESZER Párt³ lett, és ekkor, 1918. január 18-án, az aznap összeülő Alkotmányozó Nemzetgyűlést erőszakkal szétkergették a bolsevikok, bevezetve a totális diktatúrát. 1918 februárjában pedig Lenin, mint a kormány feje, rendeletet hozott az élelmiszerrejtegetők helyszínén történő fölbélyesítéséről. Ezzel kezdődött el a terror végeláthatatlan korszaka. 1918. július hatodikán kirobbant egy eszer felkelés a bolsevik diktatúra ellen, és ekkor egy Dóra Kaplan nevű eszer nő mérgezett golyóval megsebesítette Lenint. Ez további lökést adott a terror eszkalációjához.

Lenin dühödten reagált Kautsky elítélő brosrúrájára, és novemberben megírta, az előző rendszerben, a marxista szemináriumokon oly gyakran idézett művét: A proletárforradalom és a renegát Kautsky címmel. Íme Kautsky legdöntőbb érve: „A forradalmi osztálynak a demokrácia *védelmében* szabad csak erőszakot alkalmaznia, és nem annak *megsemmisítésére*, ahogy ez utóbbi végül megvalósult a szovjet típusú diktatúrákban.” Fölteszi a kérdést: „A kizsákmányoló mindig csak a népesség elenyésző kisebbségét alkotják. [...] Mi okból öltene a proletariátus uralma olyan formát, amely a demokráciával

összeférhetetlen, és mi tenné ezt szükségessé? [...] Olyan rendszernek, amelynek ilyen mély gyökerei vannak a tömegek között, a legkisebb oka sincs arra, hogy kezét emeljen a demokráciára.” Szerinte a többpártrendszeren alapuló általános szabad választójog hatalmas erkölcsi tekintélyt, legitimációt biztosítana az új, forradalmi rendszernek, és Leninék diktatúrája éppen ettől a legitimációtól és erkölcsi nagyságtól fosztotta meg ezt az új rendszert.

(*Marx történetfilozófiája*) Marx tulajdonképpen Darwinnak a biológiában alkalmazott evolúcióelméletét alkalmazza a társadalomra és a történelemre, kimutatva, hogy a történelem nem csupán csaták, uralkodók, hadvezérek, birodalmak históriája – ez csak a „fecsegő felszín” – a mélyben, mégpedig a gazdaságban, a társadalom eme alrendszerében megy végbe a *fejlődési* folyamat. Ez akkor teljesen új gondolat volt! Marxnál a történelem nem más, mint az egyén lassú, kínkeserves hármass leválása a természet, a föld és a közösség köldökzsinórjáról, ezáltal önálló individuummá válása. Az általa elképzelt osztály nélküli társadalom, a kommunizmus megvalósítja majd a szabad önálló individuumok szabad, önkéntes egyesülését, mindenfajta államszervezet, erőszakszervezet nélkül. Utopia? Az! De nem tudjuk, mit hoz a távolabbi jövő!

Érdekes még itt megemlíteni Marx viszonyát a valláshoz. Soha nem tartotta a vallást holmi *reakciós* jelenségnek, ahogy majd Lenin, ő elidegenedésként kezelte, amely majd elhal magától, mindenféle ellene indítandó harc nélkül. Ez egy materialista filozófus logikája, de ne feledjük, hogy a XIX. század a materialista (tudományos?) szemléletmód nagy előretörésének évszázada egyben. Manfred Kliem Marx élete dokumentumokban c. könyve (Kossuth Kiadó, 1978) 25. oldalán található egy fénykép, amelyen Marx, a legidősebb lánya, Laura mellett áll. A lány nyakában egy nagy kereszt látható láncon. Lipcsében a Tamás-templomban (ahol Johann Sebastian Bach volt a karnagy valamikor) látható egy tábla, amely szerint itt keresztelték meg Wilhelm Liebknecht fiát, Karl Liebknechtet, ahol is a két keresztszülő Marx és Engels voltak. Nos, az előző rendszerben mekkora erkölcsi dilemmát jelentett az, hogy egy párttag megkeresztelheti-e a gyereket, vagy sem, illetve lehet-e keresztszülő!

(*Fasizmus (nácizmus) és kommunista diktatúra*) Van abban valami érthető, hogy a rendszerváltás után a két történelmi „kisiklás” azonosságait, közös jellemzőit hangsúlyozzák inkább, elfeledkezve a nagyon is lényeges különbségekről. Mindkettőben közös vonás – és pedig hangsúlyozom, hogy még Marx paradigmarendszerében maradván is – ezeknek a formáknak társadalmi atavizmus jellege, tehát a maguk totalitásában atavisztikus társadalmak voltak. Gondoljunk csak a „hármass leválásra”, mint a történelmi folyamat immanens meghatározottságára, illetve végső teleológiai tételezettségére is egyben, Marxnál! A fasizmus (nácizmus) és a lenini–sztálini bolsevizmus az egyénnek a közösség köldökzsinórjáról való leválását állítja meg, fordítja vissza egy prekapitalista forma felé, miután aláveti azt a mindenható államgölemnek, a nagy, elvont közösségnek tehát. Atavizmus, mert már rég letűnt, túlhaladott, prekapitalista hatalmi mechanizmusokat újít föl egy modern társadalom testén. Tőkei Ferenc és a kínai Kuo Mo Zso mutatott rá az ózsiái állami földtulajdonra alapozott despotizmus és a XX. századi szocializmus totális állami tulajdonának kézenfekvő párhuzamára!

Azonban lényeges kérdés az eltérések számbavétele is, mint mindjárt látni fogjuk! A különbségek számbavételekor maradjunk kifejezetten a nácizmusnál és a sztálini rendszernél, tehát a két szélsőségnél! A hitleri rendszer explicite is emberellenes ideológiát vallott, antihumánus célokat hirdetett: az erőszak kultusza, agresszió, hódítás,

fajelmélet, népek alávetése, sőt kiirtása. Ezzel szemben a sztálini terrorállam legsötétebb időszakában, az 1930-as években is a meghirdetett célok tulajdonképpen humánusak voltak: a munkásosztály felszabadítása, népek testvérisége (internacionalizmus), a ki-zsákmányolás megszüntetése. Ebből a különbségből, tehát a hirdetett ideológia gyökeres eltéréseiből következett a kettőhöz való viszonyulás törvényszerű eltérése például a II. világháború alatt. A churchilli választásra gondolok! A náci rendszer megreformálhatatlan, humanizálhatatlan volt, csakis egy háborúval lehetett, és kellett megsemmisíteni. Soha semmi maradandó értéket nem hozott létre például a művészetben, az irodalomban. Ezzel szemben a kommunista diktatúra megreformálható, humanizálható volt, nem is kis mértékben! Gondoljunk csak arra, hogy mekkora különbség volt például Kádár gulyáskommunizmusa és Ceaușescu egyidejű diktatúrája között! A kommunista rendszerekben születtek, mert születhettek maradandó művészeti, irodalmi alkotások. Ezeket két csoportra osztom. Az egyik a rendszerközömbös művek, amelyek megkerülik a rendszerproblémát, és általános emberi értékeket jelenítenek meg. Ilyen például Mihail Solohov Nobel-díjas regénye (1937) *A csendes Don*, vagy az *Emberi sors*. A másik része hordoz rendszerkritikát, gyakran váltakozva hol megjelenhetett, hol nem, vagy a szerencsésebb esetben sohasem került indexre. Az előbbire példa Mihail Bulgakov, az utóbbira Csingiz Ajmatov egész életműve.

John Lukács *A történelmi Hitler* c. művében (Európa Kiadó, 1998) kifejti, hogy szívesen a náci rendszer volt a kisebbik rossz, mert hogy ott megmaradt a magántulajdon, és „szabadabban lehetett utazni”. Ezt én elképesztő aránytévésztésnek tartom, de elég, ha ennek a könyvnek az egyik fejezetcímére utalok: Hitler, az államférfi. E műfajban egészen primitív munkák is születtek, ide sorolom például Konrad Löw művét: *A kommunista ideológia vörös könyve* (Kairosz Kiadó, 1999). Viszont a Szovjetunióknak a II. világháborúban játszott szerepét objektív módon ábrázoló történelmi munka Alexander Werth⁴: *Oroszország nagy háborúja* (Kossuth Kiadó, 1971).

Cikkemet lezárva azt tudom ajánlani, hogy Karl Marxot helyezzük el a korszakalkotó gondolkodók panteonjában, olyanok mellé, mint amilyen Platón, Arisztotelész, Kant, vagy Adam Smith volt, de ne lobogtassuk zászlóként! „Isten a filozófust nem bottal veri, hanem a tanítványok következetességével!” Egyben tisztítsuk meg emléket a rá hivatkozó, de őt alapjaiban meghamisító politikai gyakorlattól! Most két magyar politikus is megszólalt a Trier-ben (ejtsd: trír, és nem tri-er, ahogy a médiában hallom) felállított öt és fél méter magas bronzszobor kapcsán. Hofi Géza jut eszembe: „Így kell vájární, úgy kell vájární, író, költő tudja, hogy kell vájární!” Az más kérdés persze, hogy az adományozó kínai (párt)állam mennyiben tekinthető Marx életműve bármiféle örökösének...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Attila: *A marxí történefilozófia kialakulása*. Akadémiai Kiadó, 1975.
 Borodaj, J. – Kelle, V. – Plimak, J.: *A társadalmi formák marxí elméletéhez*. Kossuth Kiadó, 1976.
 Gazdag László: *A fejlődés természete*. Szamárful Kiadó, 2011.
 Gazdag László: *Marx, marxizmus, szocializmus*. Scolar Kiadó, 2016.
 Gemkov, Heinrich: *Kettős életrajz*. Kossuth Kiadó, 1986.
 Hruscov, Nyikita Szergejevics: *A személyi kultuszról és következményeiről*. Kossuth Kiadó, 1988.
 Keynes, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965.
 Kershaw, Ian – Levin, Moshe: *Sztálinizmus, nácizmus*. Szukits Kiadó, 2005.
 Klim, Manfred: *Marx élete dokumentumokban*. Kossuth Kiadó, 1978.

- Krausz Tamás: *A cártól a komisszárokig*. Kossuth Kiadó, 1987.
 Lenin, Vlagyimir Iljics: *Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*. Szikra Kiadó, 1948.
 Lenin, Vlagyimir Iljics: *LÓM, 17*. Kossuth Kiadó, 1968.
 Löw, Konrad: *A kommunista ideológia vörös könyve*. Kairosz Kiadó, 1999.
 Lukacs, John: *A történelmi Hitler*. Európa Kiadó, 1998.
 Marx, Karl: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth Kiadó, 1970.
 Marx, Karl: *A gothai program kritikája*. Kossuth Kiadó, 1975.
 Marx, Karl: *A tőkés termelést megelőző formák*. Kossuth Kiadó, 1975.
Marx-Engels Válogatott Művei, I–III. Kossuth Kiadó, 1975–1977.
 Ormos Mária: *Hitler*. Polgár Kiadó, 1977.
 Petschnig Mária Zita: *A pénz értékvesztése a szocializmusban*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1983.
 Piketty, Thomas: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, 2015.
 Tőkei Ferenc: *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez*. Kossuth Kiadó, 1960.
 Tőkei Ferenc: *A társadalmi formák marxi elméletéhez*. Kossuth Kiadó, 1968.
 Werth, Alexander: *Oroszország nagy háborúja*. Kossuth Kiadó, 1971.

JEGYZETEK

1 Hérakleitosz: „A háború tesz egyeseket királyokká, másokat rabszolgává.” 2 Gazdag László: Marx, marxizmus, szocializmus. Scolar Kiadó, 2016. 124–131. o. 3 Szociálrevolúcionyeri Party= Szociálforradalmárok	Párt. Narodnyik szellemiségű, az ipari kapitalizmust elvető parasztpárt volt tulajdonképpen. 4 Alexander Werth a BBC tudósítója volt Moszkvában a háború alatt.

A kecskeméti rajzfilmstúdió – a nemzeti rajzfilmkészítés műhelye

Cikkemben a magyar rajzfilmgyártás ikonikus műhelye, a kecskeméti rajzfilmstúdió működését és műfaji törekvéseit vizsgálom, a kezdetektől (1971) napjainkig. A filmstúdió életébe 1986-ban kapcsolódtam be, és kisebb nagyobb megszakításokkal dolgozom ott, több mint 30 éve. Attekintve a stúdió 47 éves történetét, szembeötlő az elkészült filmek címeinek tanulmányozása során, hogy a menedzsment és a filmstúdióhoz szerződött rendezők az animációs filmek sajátosságos „nemzeti” panteonját építik, amelyek a magyar kultúrtörténet kiemelkedő alkotásait jelenítik meg.

Az animációs film fogalmi meghatározása és technikai lehetőségeinek bemutatása során érzékeltetni szeretném a filmkészítés ezen területének műfaji lehetőségeit, a vizuális kifejezőmód sajátosságait.

A filmtermés összetételének okait a stúdió rövid történeték bemutatásával is elemzem, mely történet Magyarország politikai és gazdasági átalakulásával párhuzamosan zajlott 1971 óta, meghatározva a mai tulajdonosi szerkezetet, a kialakított művészeti koncepciót, a gazdasági érdekeknek sokszor ellentmondó, szinte a végletekig az értékörzés és értékteremtés elsődleges szempontjait figyelembe vevő tevékeny akaratot.

Bemutatom azokat az alkotásokat, amelyek véleményem szerint nemzeti filmkészítő műhellyé teszik a kecskeméti filmes alkotó bázist, ha a valóságban ez a jelző hivatalosan nem is jelenik meg a kecskeméti rajzfilmstúdióval kapcsolatos írásokban, marketing anyagokban.

Kitérek arra is, hogy a szakmát érintő szabályozások, a magyar közszolgálati média mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy napjainkban Magyarországon kulturális misszió maradjon ez a fajta témaválasztás a filmgyártás területén.

Munkám alapját a stúdió történelme során, a különböző témákban írott könyv- és sajtótermékekben megjelent interjúk, elemző írások adják, valamint a stúdióban végzett sokrétű munkám során szerzett tapasztalatom.

(Az animációs film fogalma, technológiai fejlődés adta lehetőségei, felhasználásának területei) „Az animációs film a kockánként történő képalkotás technikájával létrehozható mozgásillúzió alapuló sajátos filmformák (pl. rajz-, báb-, gyurmafilm stb.) gyűjtőkategóriája.” (Varga 2016, 24)

Magát az *animációt*, mint kifejezést a latin *anima* (lélek) és az *animare* (életre kelteni) szavakból származtatják, a magyar nyelvben a '60-as, '70-es években az angol *animation* szóból honosodott meg a Pannónia Filmstúdió filmjeinek nemzetközi szereplése és sikerei révén. (Dizseri 2006, 7–9)

A filmtörténet első animációs filmjeinek keletkezését Emile Reynaud francia feltaláló nevéhez köti az emlékezet, aki Theatre Optique nevű találmányával Párizsban a Musee Grevinben szórakoztatta a nagyrődeműt. A praxinoscope – ami tükrök és perforált celluloidszalagokra rajzolt mozdulatsorok segítségével először jelenített meg animációs filmnek nevezhető jeleneteket (Dizseri 2006, 7) – azonban a mozgófilm feltalálása után (XIX. század vége) feledésbe merült. Az animált (rajzolt) film története szinte egyidős az élszereplős filmek történetével, készítésének sajátosságai miatt azonban hosszú ide-

ig alapvetően rövid filmek készültek ezzel a technikával, és csak a XX. század harmincas, negyvenes éveiben jelentek meg az első egész estés rajzfilmek.

Az animációs filmek készítésénél szinte a XXI. századig meghatározó volt az az alapvető eljárási mód, hogy a filmfelvételt készítő kamera állványon rögzítve, filmkockáról filmkockára (frame by frame) vette fel a jeleneteket, és ez a technika eleve meghatározott egy szemléletmódot, amivel a filmek képi világát megtervezték az alkotók. A film hosszadalmas felvételi eljárása arra készítette (és készíteti) a filmeseket, hogy átgondoltabban komponálják meg az animációs filmek képi világát, a művészi fotózás és a képzőművészeti beállítások igényességével tervezték (tervezik) meg a jelenetek beállításait, és a mozgásokat. Ezt a technika rendkívül költséges mivolta is indokolta, az animációs filmek készítésénél sokkal kevesebb a túlforgatás, mint egy élőszereplős filmnél. A forgatókönyvek elkészítésénél szinte másodperc pontossággal megtervezésre kerül a filmben megjelenő vizuális világ és cselekmény időtartama.

A forgatás kötöttségei mellett azonban olyan alkotói szabadságot enged meg ez a filmkészítési mód, amivel a filmben bármi megjeleníthető, ennek csak a rendező, tervezők fantáziája, közügyessége, vagy az adott technikai lehetőségei szabnak határt. Ez a szabadság pedig korlátlanná válhatott a CGI (Computer Generated Images) létrejöttével. A számítógéppel készített filmeknél már nincsen szükség kamerára, sem a hagyományos filmkészítés bármilyen eszközére, a film egy virtuális közegben, a számítógép memóriájában jön létre. A technológia fejlesztésével, a folytonosan megújuló szoftverekkel ez a virtuális világ egyre tökéletesebben imitálhat valóságosnak tűnő „filmvilágokat”, és egyre inkább összemosza az élőszereplős és animációs filmek közötti határt. Ez a folyamat szorosan nyomon követhető a kétezres évek fantasy filmjei (*Gyűrűk ura* 1999–2003) készítésétől a 3D-vel készült animációs filmekig (*Avatar* 2009), vagy pl. a 2017-ben készült *Loving Vincent* című filmben, amelyben élőszereplős filmet festettek át kézzel és számítógépes animációval Vincent Van Gogh stílusában.

Az animációs filmek megjelenési formáik alapján többféleképpen csoportosíthatók, de a legalapvetőbb rendszerezési elv az, hogy az animált képelemeknek van-e tényleges térbeli kiterjedése, vagy nincsen, illetve ezek a térbeli elemek érintés által mozgogottak-e, vagy a síkban (kézzel vagy számítógéppel) megalkotott önálló képek vizuális információ együtteséből állnak össze. Az előbbi képfelvételi módot nevezi a szaknyelv stop-motion animációnak (báb, gyurma-, tárgyanimáció, pixilláció), az utóbbit pedig grafikus animációnak (rajz-, festmény, számítógépes animáció, illetve közvetlenül filmzalagra karcolt vagy festett animáció). (Varga 2016, 19)

A technikák sokfélesége lehetőséget ad az animációs filmek számára is, hogy az élőszereplős (angolul: live-action) filmek műfaji palettáját megvalósítsák, tehát készülhet játékfilm, dokumentumfilm, sorozat, oktatófilm, természetfilm stb.

A műfaji sokféleség és a digitalizáció megjelenésével az animációs filmek szinte korlátlan ábrázolási és alkalmazási lehetőségek tárházát nyitják meg, mivel úgyszólván bármit képesek bemutatni, és emiatt a szórakoztatás mellett oktatási, ismeretterjesztő és propaganda célokra is használhatóak, erős vizualitással akár narráció nélkül is. (Fülöp 2016, 24–25)

(*Vidéki műteremből önálló filmstúdió*) A magyar animációs film 2014-ben ünnepelte megszületésének 100. évfordulóját, melyet Kató-Kiszly István 1914-ben készült trükkfilmjeinek elkészítéséhez köt a honi filmtörténet.

A több mint százéves folyamat meghatározó korszaka volt az a 30 év, ami az 1957-től Pannónia Filmstúdió néven szereplő Szinkron Filmgyártó Vállalatban 1959-ben megal-

kult Rajz- és Bábfilm Főosztály megteremtésétől kezdődően a rendszerváltozásig tartott, és amely időszak a jelenkori magyar animációs filmkészítés aranykorának tekinthető.

Id. dr. Matolcsy H. György jogász-közgazdász vezetésével a főosztály 1968-ban stúdió rangra emelkedett, művészeti és gazdasági önállósága megnőtt. A filmfinanszírozás területén is alapvető változások következtek be, a Magyar Televízió megrendelőként jelent meg, a megrendelések hatására jelentősen emelkedett a munkavállalói létszám, és a stúdió szervezeti struktúrája is megváltozott a megnövekedett iparszerű termelés igényeinek kielégítéséhez. A televízió sorozatokat rendelt, és a hetvenes évek elején elkezdődött az egészestés animációsfilm-készítés is (*János vitéz* 1971–73). Szükségessé vált a műtermi rendszer bevezetése, amiben megosztották az előkészítési és kivitelezési munkákat, illetve a televíziós, az egész estés, és a rendelt filmek gyártását. (Varga 2015) Az animációs film előállításának akkori technológiája a megnövekedett gyártási igények miatt hatalmas mennyiségű kézi munkát igényelt (fázisrajzolás, kihúzás, cellek kifestése), többek között ez is indokolta az első vidéki műterem megalapítását 1971-ben Kecskeméten, majd 1979-ben Pécsen.

Kecskemétet, mint lehetséges helyszínt id. dr. Matolcsy György javasolta, lévén kecskeméti származású, és a Bács Megyei Filmstúdiót akkor sűrűn látogató, geodéta foglalkozású Mikulás Ferenc¹, aki értesült az alapítás tervéről, jelentkezett a műteremvezetői feladatok ellátására.

Az 1970-es évek vidéki Magyarországon Kecskemét kulturális élete üdítő sokoldalúságot öltött magára, köszönhetően a város és Bács-Kiskun megye akkori vezetőinek: dr. Romány Pál a Bács-Kiskun megyei pártbizottság első titkára szorosan együttműködött Gajdócsi Istvánnal, aki a Bács-Kiskun Megyei Tanács elnöke volt abban az időszakban. Együttműködésüknek köszönhetően jött létre Kecskeméten a Közép-Magyarországi Képzőművészeti Szövetség, a Magyar Naiv Művészet Múzeuma, a Kodály Intézet, a Kiskunsági Nemzeti Park (ezt megelőzően az Alföldön még csak a Hortobágyi Nemzeti Park létezett), a Gyógyszerészeti Múzeum, a Nemzetközi Kerámia Stúdió, a Szókraténusz Játékmúzeum és Műhely. Feltámadt a régi művésztelep, a Magyar Tudományos Akadémia egyik kutatóintézete meglepedett a városban, ahol a tanyák és az alföldi települések helyzetével foglalkoztak. Ebben a környezetben és kulturális fellendülésben jelent meg a rajzfilmstúdió.

A kezdeti éveket megnehezítette az eszközök és a megfelelő munkakörülmények hiánya, és tulajdonképpen már ebben az időben nyilvánvalóvá vált a belső konkurenciaharc is a nagytestvérrel, a Pannóniával. Az önálló műhelyként induló, majd bedolgozásra kényszerített vidéki műterem fiatal tehetségei törekedtek arra, hogy művészi feladatkörökben is bizonyíthassák rátermettségüket, és rövid időn belül alkotói minőségben is szerepelhettek a filmek készítésében.

A műterem vezetője a munkaellátás folytonosságának biztosításához reklámfilm megbízásokat keresett, majd a televíziós sorozatok gyártásának fellendülésével a magyar népmesék feldolgozásának ötletével jelentkezett a televíziónál.

Folyamatossá vált a gyártás, egyre több egyedi művészfilm is készült, de ez a látszólagos önállóság inkább csak a filmtervekre és ezek kivitelezésére vonatkozott, a gazdasági függés megmaradt az anyavállalattól.

A filmstúdió önálló épületet kapott Pozsgay Imre² közbenjárására: 1979-ben költöztek Kecskemét Hunyadi-város nevű városrészébe, egy régi villaépületbe, amihez Kerényi József³ építész tervezett új épületszárnyat, ezt 1982-ben adták át.

A szakmai sikerek és a társadalmi változások hatására a kecskeméti rajzfilmstúdió vezetése véghez vitte régi tervét, és levált az anyavállalatról. 1991. január 1-jén megalakult a Kecskeméti Animációs Filmvállalat, majd 1993. január 1-jén a Kecskemétfilm

Kft. A privatizálással és a stúdió tulajdonosi szerkezetváltásával egy speciális helyzet állt elő, a Kft. 66 százalékban magántulajdon, 34 százalékban állami, és ez a megoszlás egyelőre megoldatlan problémát jelent, ugyanis a vállalat nem minősül kkv-nak⁴, és nem szerepelhet kis- és középvállalkozásoknak kiírt pályázatokon.

(Műfaji törekvések a Kecskemétfilmnél. A kecskeméti rajzfilmstúdióban készült filmek tartalmi struktúrája, gyártáspolitikája. Mitől lesz „nemzeti” egy rajzfilmes műhely?) Mikulás Ferenc nyilatkozataiban és a stúdió alapítás körülményeit elbeszélő írásokban szembetűnő az a kezdetektől fogva tudatosan felvállalt misszió, ami – annak ellenére, hogy a műterem a budapesti Pannónia vidéki leányvállalataként jött létre – működése kezdetétől egy önálló célt határozott meg, és ez legmarkánsabban a vezető személyiségéből, világlátásából teremtődött meg. Ezt a missziót (a stúdióban létrejövő filmalkotások kiket és milyen módon kívánnak szolgálni, milyen társadalmi értékeket képviselnek és mutatnak meg filmalkotásokon) következetesen megtartotta, az idők során toborzott munkatársak közreműködésével töretlenül alkalmazta a filmes műhely, és arculatában, már a leányvállalat időszakban is karakteresen megjelent. (Dizseri 2009, 15–21)

„Ebben a páratlan sikertörténetben egymásra épült és összefonódott a folytonos művészi és menedzseri innováció s az egyre igényesebbé vált közönség várakozása.” (Keserü 2011)

Mikulás a vele készült interjúkban többször hivatkozik puritán gyermekkorára, a református polgári neveltetésére és az ’56-os cselekedetei miatti kényszerpályára állítására, melynek során a szocializmus „deklasszált elemeivel” járt ki egy újabb életiskolát. Elképzeléseit és hitét abban, hogy a magyar paraszti világ kultúrája és hagyományai megőrzésre és bemutatásra érdemesek mindvégig szem előtt tartotta, következetesen végigvitte a stúdió menedzselésében és a filmes profil kialakításában. Ő tett javaslatot a *Magyar népmesék*, a *Mesék Mátyás királyról*, a *Mondák a magyar történelemből*, a *100 éve történt* és az Árpád-házi királyokat bemutató filmsorozatokra.

„Tény, hogy Dunapataj polgárai minden korban függetlenségpártiak voltak. Olyan közegben voltam, amely a szabadságszeretetet, a bátorságot, a tisztességet tekintette magától értetődőnek, s ezt nevelte a felnövekvő ifjakba, így belém is. Ezek az élmények nyilván a későbbiekben meghatározták az értékválasztásaimat.” (Kriskó 2015, 77–96)

Ezt az érték- és témaválasztást csak megerősítette a 70-es évek Magyarországon lezajló változás, ami a folklór reneszánszával is fémjelezhető. A szocializmus szigorú internacionalista filozófiája lazulni kezdett, a magyar népi kultúra bizonyos területei újra beférköztek a köztudatba, divatosá váltak (táncházmozgalom, Röpülj páva, népi kézművesség tárgyainak gyűjtése, a lakberendezésben parasztház enteriőrök kialakítása). Ahogyan Voigt Vilmos fogalmaz:

A folklór a népi kultúra három összetevője (anyagi kultúra, szellemi kultúra, népi társadalom) közül az, amely magába foglalja a társadalmi tudat egészét. Ide tartozik (a ma is használatos, egymással is szoros összefüggésben lévő megnevezésekkel) a népköltészet, népzene, néptánc, népművészet, néphit és népszokások egésze... [...] A 20. században különösen a magyar népzene kutatás, néptánc-kutatás, népmesekutatás, strukturalista és szemitikai folklorisztika vált világhírűvé. (Voigt 1996–2000, 545–565)

Az utóbbi néhány évben a magyarországi cigány folklór elbeszélői és díszítőművészi hagyományainak felhasználásával is elindult egy tizenhárom részesre tervezett filmsorozat, Horváth Mária rendező kezdeményezésére.

A népi hagyományok felelevenítése mellett a magyar történelem mondavilágának feldolgozását és ismeretterjesztő céllal készült történelmi témájú filmek készítését is felvállalta a stúdió, olykor saját, olykor külsős rendezők ötlete alapján, de mindvégig az értékörzés, értékteremtés elvei mentén.

A magyar irodalmi művek, különösen a gyermekeknek írt mesék, történetek, verses mesék kiváló alapanyagot szolgáltatottak az animációs filmes feldolgozásokhoz, és kortárs magyar szerzők művei is adtak ihletet egy-egy film elkészültéhez.

Ezekkel a témaválasztásokkal, tudatosan kialakított profillal teremtődött meg az a filmes portfólió, ami egyetlen magyarországi animációsfilm-stúdióra sem jellemző. Egy filmtermésbe zárt időkapzsula, ami a magyar kultúrtörténet értékeit őrzi az eredetitől eltérő műfajú alkotásokban (adaptációkban). (Melléklet, l. 82. o.)⁶

A magyar nyelv értelmező szótárából a „nemzeti” melléknév jelentései közül az alábbiakat emelem ki a Kecskeméti Rajzfilmstúdió filmterméséhez illesztett jelző alátámasztásaként.

NEMZETI [e-e] melléknév -bb

- 1. Az egész nemzethez (1) tartozó, az egész nemzetre vonatkozó, az egész nemzetet (meg)illető <dolog>...
- Valamely nemzet történelmi életében kialakult, valamely nemzetre (1) jellemző <dolog>. Nemzeti élet; nemzeti eposz ←; a nemzeti hagyományok, irodalom, jelleg; magyar nemzeti klasszicizmus; nemzeti kultúra, művészet; ... (Bárczy, Ország 1959–1962)

A következőkben a magyar nemzeti és népi hagyományok, néprajz, történelem, irodalom és képzőművészet animációs filmekben történő feldolgozását mutatom be, kiemelve a legismertebb alkotásokat.

(A folklór és néprajzi témák feldolgozása mesesorozatokban, ismeretterjesztő művekben és szerzői filmekben) A kecskeméti műhely emblematikus, egész eddigi munkásságát végig kísérő, s egyben első önálló televíziós sorozata is a száz epizódból álló *Magyar népmesék* rajzfilmsorozat, amelynek első részei 1977-ben készültek el. A Pannónia bábasága mellett, a Magyar Televízió megrendelésére készülő mesesorozat a megnövekedett adásidő kitöltését szolgálta.

A meséket a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának gyűjtéséből Kovács Ágnes és Nagy Ilona néprajzkutatók válogatták. A képi világ megteremtéséhez több stíluskísérlet után Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete* (Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1907–1922), öt kötetből álló munkáját használták fel a történelmi Magyarország különböző tájegységeiről származó mesék illusztrálására. A zenei aláfestés népdal motívumok átírásával készült, a Kaláka együttes munkája, az elhangzó szövegeket népi mesemondók és színművészek tolmácsolták. A filmek komplexen igyekeztek megjeleníteni egy-egy tájegység vizuális jellegzetességeit (beleértve a népi építézet, a viselet, a tárgyi és díszítő hagyományok felhasználását), a mesék elmondásakor a tájegységre jellemző dialektus bemutatását elősegítette a gyűjtéskor fonetikus lejegyzett szövegek elhangzása. Ez az egységesség Jankovics Marcell rendezői munkásságát jellemezte leginkább, és azokat a későbbi sorozatokat, amelyeket a stúdió fiatal rendező aspiránsai készítettek Jankovics irányításával. A későbbiekben azonban ez a szemlélet változott: „Ma már a sorozat rendezői szuverén alkotók, a meséket is maguk választják ki... [...] Nem fontos számára a tájegység népművészetének

grafikai alkalmazása, az a szemléletmód, amely – ahogyan a nyelve is – jellemző arra a vidékre, ahonnan a mese származik.” (Dizseri 2009, 59) A filmsorozat összes epizódja megnézhető a YouTube online videocsatornán, és jellemző a közönség reakciója a mesék stílusváltozásaira: a korai sorozatok autentikusabb díszítőművészetét felhasználó epizódjai magasabb nézettségűek, mint a legutolsó 20 epizód.

A *Mesék Mátyás királyról* sorozat ötlete a népmesék széria készítése közben vetődött fel, mivel a magyar népmesék között szép számmal található az igazságosnak, okosnak, felforgatósnak tartott királyról szóló tanulságos anekdota. A forgatókönyveket Kőszegi Ábel és Újváry László írták, Újváry László egyben rendezője is volt a filmeknek. A televíziós sugárzás sikerén felbuzdulva egész estés filmet (65 perc) állítottak össze tizenegy epizód felhasználásával, az eredetileg különálló részeket a Kaláka együttes szereplésével készült élőszereplős jelenetek és narrátor kapcsolják össze. A film mozi forgalmazása a nyolcvanas években szép sikereket ért el, több mint 460 ezren látták.

A népmesék mellett, és után is készültek a magyar népi hagyományokat feldolgozó munkák. Nem tipikus néprajzi dokumentumfilmek ezek, hanem a rendezők egyéni ötletein alapuló megoldások egy-egy téma filmes megfogalmazására, az animáció adta technikai lehetőségek felhasználásával.

Film és antropológia sokszálú kapcsolatának immár egy évszázados története van. Ennek folyamán a filmkészítő/antropológus társadalmi kontextusától, hatalmi helyzetétől, valamint a filmnyelvi fejlődés pillanatnyi állapotától s a vászonra vitt kultúra jellegétől sosem független filmtípusok és felhasználási módok alakultak ki. (Heltai 2002, 145–161)

Néprajzi filmtanulmány *A sámán Euráziában*, Hoppál Mihály és Jankovics Marcell filmje. A szibériai (eurázsiai) sámánizmus kutatásának több irányzata van: vallástörténeti, etnográfiai és vallás fenomenológiai kutatások vizsgálják ezt a területet. (Voigt 2009, 15–25). A film az etnográfusok sámánizmussal történő megismerkedését követi nyomon a XVII. századtól a XX. század végéig. Értékes grafikai-, fotó-, hang- és filmdokumentumok segítségével ismerteti meg a nézőket a sámánizmus lényegével, a sámán tennivalóival, öltözetével, eszköztárával és ezek szimbolikájával, valamint a sámánizmusnak – magyarul táltos hitnek – a magyar nép hiedelemvilágában még ma is fellelhető nyomaival.

A *Regölés* Hegyi Füstös László filmje – három regös bőségvarázsló énekének illusztrálása a Muzsikás együttes zenéjére. A Dunántúlon, István napjától, december 26-tól újévig jártak a regösök házról házra, köszöntve a házak gazdáit, bőséget kívánva nekik. A regösök eredetileg nem közönséges köszöntők voltak, hanem táltosok, akiknek hatalmukban állt a szavakkal kifejezett jókívánságok valóságáá varázslása.

A *Virágnak virága* a palóc tájegységhez tartozó Galga-menti Turán, egy menyasszony felöltöztetésének rítusát jeleníti meg élőszereplős film jeleneteiben, az animáció segítségével. A filmet Neuberger Gizella rendezte.

Világnak virága, virágnak világa – az előző filmcímhez megtévesztésig hasonló cím két különböző témájú, technikájú filmet takar. Keresztes Dóra filmje az Erdélyi Zsuzsanna⁶ néprajzkutató által összegyűjtött archaikus népi imádságok animációs filmbe foglalt illusztrációja.

Cigánymesék – a stúdió 2013-ban indult vállalkozása, a Magyarországon élő romák meséinek feldolgozása a 3D animáció eszközeivel. A sorozat ötletét az adta, hogy a Magyarországon élő legnagyobb számú etnikai kisebbség mese- és mondavilágának feldolgozásával ismertebbé és megérthetőbbé váljon az a kulturális háttér, ami a mindennapjaikat, cselekedeteiket befolyásolja. A meséket cigány írók, költők (Daróczi Ágnes, Szécsi Magda, Bari Károly) gyűjtötték, fordították, és dramaturg (Czipott Géza) dolgozta át a megfilmesítéshez.

A sorozat rendezője, Horváth Mária a kezdetektől figyelt arra, hogy a roma kortárs művészet alkotóit bevonja a képi és hangvi világot kialakításába. Orsós Teréz⁷ naiv festő képei adtak ihletet a figurák és a háterek elkészítéséhez, a viseletek megrajzolásához szaktanácsokat adott Varga Erika, a Romani Design Stúdió vezetője. A főcím dallam megkomponálására kiírt pályázatot a Parno Graszt együttes nyerte, és ezzel az összes epizód zenei világának megteremtésében is részt vesznek. Mindaddig hat epizód készült el, három nyilvánosan és ingyenesen megtekinthető a YouTube-on. A KönyvtárMozi⁸ hálózat segítségével jutott el kistelepülésekre közönségtalálkozók és workshopok keretében, ezen kívül filmfesztiválokon és vidéki közösségekben szervezett tematikus vetítésekben szerepelnek az epizódok.

A *Cigánymesék* egyik korai előzményeként készült a Csenki Imre és Csenki János cigányballada gyűjteményének egyik darabját feldolgozó *Mujkalo Zlotari* című film. Hegedűs 2 László nyomasztó hangvétele cigányballadájában lényegében hagyományos animációs és elbeszélő technikát alkalmaz, a film vizualitása jelképekre és szimbolikus megoldásokra támaszkodik, animációs ábrázolásának módja a rajzi metamorfózis. (M Tóth, Kiss 2004)

Történelmi témájú filmek

A kecskeméti rajzfilmstúdióban készült történelmi témájú filmek nem dokumentumfilmes hűséggel jelenítenek meg egy-egy témát, hanem rajzfilmes eszközökkel színesebben és érzelmedúsabban világítanak rá eseményekre, vagy történelmi személyiségek cselekedeteire. Ezek a filmek legtöbbször a mondák világába kalauzolják a nézőket, emiatt a történetek képi világa és szövege nem mindenben teljesen hiteles. A filmek célja az ismeretterjesztésen túl a képzelőerő felkeltése és az az érzelmi többlet, amit egy-egy magyar történelmi eseményt feldolgozó, a figyelmet felkeltő grafikai világgal megalkotott animációs film indukál a nézőiben. A forgatókönyvekre és a filmek látványvilágára jellemző a rendező szubjektív képi világa, ugyanakkor a filmes szemléltetés segít a korhű képzetek kialakításában és a történelmi környezetet is szemléltetik. (Varga 2013)

Az *Avarok*⁹ a komáromi hajógyár kollégiumának építéskor feltárt avar-kori falu régészeti leletanyagának, és a falu elképzelt életének rajzfilmes bemutatása, Deák Péter rendezésében.

A *Mondák a magyar történelemből* sorozat rajzolása 1987-ben indult a stúdióban, rendezője Jankovics Marcell volt. A magyarság korai történelme mondákon keresztül elevenedik meg. A forgatókönyvek készítésének alapját a *Gesta Hungarorum*¹⁰ és a *Képes Krónika*¹¹ történetei és képi illusztrációi adták, de a történelmi hitelességet mindvégig vitatja az epizódokban szereplő „történész”, aki a *Képes Krónika* iniciáléjáról ismert krónikás szereplőt is kijavítja a különböző események elbeszélése közben.

Az Árpádok emlékezete az Árpád-házi királyok emlékének szentelt rajzfilmsorozat lesz, egyelőre III. Béla király életét és tetteit feldolgozó két epizód készült el (*III. Béla király, A keresztetek Magyarországon*), Jankovics Marcell rendezésében. Stílusa nagyon hasonlít a *Mondák a magyar történelemből* képi világára.

A *100 éve történt* sorozat epizódjai azt az időszakot idézik fel, ami építésben és alkotásban is jeles korszaka volt a magyar történelem előző századfordulós millenniumi lázának, amikor a honfoglalás ezeréves évfordulóját ünnepelték soha nem látott szellemi és anyagi erők mozgósításával. A szövegeket korabeli írásokból, szakácskönyvekből, újságokból, hirdetésekben, levelekből gyűjtötte össze Szoboszlay Péter rendező. Elsődleges célja szokatlan asszociációk keltése volt a filmek képi világának és akusztikai-hangulati hátterének a megteremtésével. (Dizseri 2001, 51)

Magyarország modernkori történelme egyik megrázó eseményének, az 1956-os forradalomnak állít emléket a *Jegyzőkönyv – Mansfeld* Péter emlékére, Szilágyi Varga Zoltán filmje. Mansfeld kivégzési jegyzőkönyve szóról szóra elhangzik a filmetűd¹² alatt, és a száraz, írógépkopogással aláfestett szöveg kíséri végig a halálraítélt utolsó útját.

Évek óta lapul egy grandiózusz filmsorozat-ötlet a stúdió tarsolyában, megrendelőre várva. Kossuth Lajos életét dolgozza fel, humoros, anekdotikus formában. Katona Tamás történész írta az irodalmi forgatókönyveket, a figuraterveket Somogyi Győző grafikus készítette. Ha megvalósul egyszer, színes ismeretterjesztő sorozat készülhet Kossuth koráról.

Magyar irodalmi művek animációs adaptációi

Az adaptáció, mint átdolgozás a latin ad-apto (hozzáilleszt, valamire alkalmaz) szóból ered, és ilyen értelemben jelenti irodalmi művek filmre alkalmazását, filmre való átdolgozását. (Korcsoq 2011: 114–116) A klasszikus adaptáció a megfilmesítés, egyfajta képi illusztrációja az írott szövegnek, ez a *transzpozíció*, ami hűen követi az eredeti mű cselekményét. A *szabad adaptáció* során a rendező hű marad az eredeti szöveg intenciójához, bizonyos elemeket, motívumokat akár teljesen újjal is helyettesíthet, ha azzal hasonló hatást ér el. Az *egyéni interpretáció* során tudatosan eltér a szerző az eredeti műtől, de amit felhasznál belőle a film rendezője, az adja a film fő vonulatát. A *kölcsönzés* során az eredeti mű csak ötletet, ürügyet szolgáltat a filmhez, semmilyen mozzanata nem jelenik meg az adaptációban. (Vajdovich 2006, 678–692)

A kecskeméti rajzfilmstúdióban készült, gyermek nézőknek szánt irodalmi adaptációk elsősorban a transzpozíció, az illusztrálás eszközével élnek. Az illusztratív megvalósítások azonban mindvégig magukon hordozzák a rendezők alkotói stílus jegyeit, s ettől válnak egyedivé is a legtöbbször sorozatoknak készülő feldolgozások.

Lázár Ervin¹³ jellegzetes hangvételű, egyéni és játékos nyelvezetű meséinek hangulatát több filmben is próbálták megragadni a kecskeméti rendezők. *A két reggel* Hegedűs 2 László filmje 1985-ben, *A hazudós egér* Kiss Andrea filmje 2008-ban készült el francia–magyar koprodukcióban, és a világ számos jelentős fesztiválján díjazták Ausztriától Dél-Koreáig. A *Négyzórgótló Kerek Erdő* önálló meséiből álló mesefüzérének feldolgozását 2009-ben kezdte meg Horváth Mária rendező, és a meseregény négy történetéből készített filmet: a *Vacs kamati virágja*, a *Maminti a kicsi zöld tündér*, a *Szörnyeteg Lajos, jaj de álmos*, és a *Tilos a bukfenc* epizódjainak megvalósításakor a stúdió 3D-s technológiai újításait is felhasználta.

Kányádi Sándor¹⁴ *Világlátott egérke* meseregényéből hét epizód készült el eddig, Nagy Lajos és Szilágyi Varga Zoltán rendezésében. Ez a megkezdett filmsorozat a stúdió saját finanszírozású projektje, de anyagi források híján elakadt a megvalósítása.

Kormos István¹⁵ verses állatmeséiből készített filmeket Richly Zsolt: *A hetvenkedő süni*, *A kevély kiskakas*, *A fecske meg a szalmaszál*, *Egy fazék méz*, *A nyulacska csengője*, *Fázó rókaftak* az óvodás korosztály kedvencei.

Mosonyi Aliz¹⁶ *Mesék Budapestről* könyvének két történetét (*A Gellért-hegyi óriások*, *A Duna és a hajó*), és a *Boltosmeséket* Szoboszlay Eszter filmesítette meg a stop-motion technikát és a rajzolt animációt ötvözve. A folytatást itt is a finanszírozás megteremtésének nehézsége akadályozza.

A felnőtteknek szánt animációs irodalmi feldolgozásokban az illusztratív megjelenítésen túl készültek egyedi interpretációval feldolgozott művek, különösen a kortárs szerzők írásainak felhasználása során.

Azonban a klasszikusok, mint például Arany János művei: a *Rege a csodaszarvasról* (rendezte: Neuberger Gizella), vagy *A walesi bárdok* (rendezte: Gémes József) megmaradtak a versek filmen történő képi ábrázolásánál. A *Rege a csodaszarvasról* László

Gyula¹⁷ illusztrációit használja fel minimális animációval kiegészítve, *A walesi bárdok* pedig Gémes József korábbi *Toldi* adaptációjának festményfilmes hangulatát idézi. Hunyady Sándor¹⁸ *A jókedvű örmény temetése* novellájának szigorúan megrajzolt története Szilágyi Varga Zoltán rendező munkája.

A stúdió önállósulási törekvései során sikeresnek bizonyult az az egyperces filmekből álló kvázi sorozat, ami egy-egy ajtóval kapcsolatos gag¹⁹-re épült. Az epizódokat a stúdió rendezői egyedi filmként készítették, melyekhez az ötleteket, filmnovellákat kortárs íróktól rendelt a műterem vezetése. Így született meg az *Ajtó 3*, aminek irodalmi forgatókönyvét Esterházy Péter²⁰ írta.

A kecskeméti alkotóbázis első nemzetközi sikereinek letéteményese volt Horváth Mária *Az éjszaka csodái* filmje, ami Weöres Sándor²¹ megzenésített versére komponált, animációs eszközökkel megvalósított szürreális víziók filmes illusztrációja.

A továbbiakban felsorolt egyedi filmek is, mint adaptációk tudatosan keresik az elvontabb képi megfogalmazást. Örkény István²² novellái a *Gondolatok a pincében* és a *Tulipán* (eredeti címe: *Egy meghasonlott tulipán*) két különböző stílusban megvalósított elgondolás. A *Gondolatok a pincében* (rendezte: Tóth Roland) hűen a teljes szöveghez groteszk, míg a *Tulipán* (rendezte: Ulrich Gábor) inkább abszurd hangvételű. (Varga 2017)

Ulrich Gábor, a stúdió középgenerációs filmrendezője több alkalommal választott kortárs irodalmi művet forgatókönyveinek elkészítéséhez, melyek az irodalmi szövegek interpretációi. Hajas Tibor²³ verse, a *Mit kell tudni a kutyaidomításhoz?*, Podmaniczky Szilárd²⁴ novellája, *A hentes zsebrádiója*, Balázs Béla²⁵ szövegkönyve, a *Fából faragott királyfi* szürreális világokat jelenítenek meg.

Riedl Katalin rendező víziója a Csáth Géza²⁶, *Egy elmebeteg nő naplója* írásából készült Örökre való című film, egy paranoiás nő naplójának rövidfilmes átirata.

Az irodalmi adaptációk felsorolásánál említésre méltó az a filmsorozat, ami a közeljövőben a teljes magyar animációs szakma összefogásával valósul meg. Ez a vállalás Arany János *Toldi* elbeszélő költeményének megfilmesítését tűzte ki célul, Jankovics Marcell grafikai, képi világával és rendezésében.

Film és képzőművészet: művészeti alkotások animációs filmen

A magyar animációban hagyományosan erős a jelenléte azoknak az alkotásoknak, amelyek elsősorban megmozgatott képzőművészetként gondolnak magukra. Ezek a markáns stílusvilággal rendelkező filozofikus, látomásos, illetve bölcséleti jellegű animációk a művészet, az alkotás, a gondolkodás, a létezés alapkérdéseit, örök dilemmáit feszegetik. (Orosz 2011)

A hatvanas évektől több képzőművész is dolgozott animációs filmekben a Pannónia Filmstúdióban, hiszen ez a terület a hivatalos művészeti élet szürke zónája volt, azok a művészek, akiket más területeken nem tűrtek meg, itt készíthettek avantgárd filmeket. (Iványi 2007, 4)

Mikulás Ferenc a stúdió megalapításakor tudatosan törekedett a képzőművészet területéről érkező művészek befogadására, és kezdetben a támogatási rendszer megkerülésével saját finanszírozásban készítették olyan, kísérleti filmnek tekinthető filmalkotásokat, amelyek a képzőművészet igényességével alakították ki képi világukat, narratívájuk nem történet, vagy mese, hanem vizuális kalandozás, élmény, az animációs film adta technikai lehetőségekkel. Mivel a Kecskemétfilmnél készült egyedi filmeknek egyébként is jellegzetessége ez a minőségi szemlélet, ebben a fejezetben csak azokat a műveket említem meg, amelyek tartalmi, formai, technikai és filozófiai szempontból

komplexen kapcsolódnak a képzőművészethez vagy a fotográfiához. Ezen a területen belül pedig külön csoportot képeznek azok a filmek, amelyek képzőművészeket vagy művészeti alkotásokat mutatnak be filmes eszközökkel.

Hegedűs 2 László *Vázlatok* című munkája a kísérleti animáció azon alkotása, ami inkább áll közel a kortárs avantgárd videó-művészet repetitív, asszociatív képi világához és zenéjéhez (zeneszerző: Vidovszky László). (M Tóth, Kiss 2004) *Moholy 1917* filmje a háború-halál és a művészet-élet vizuális megjelenítése Moholy²⁷ első világháborúból küldött képeslapjainak feldolgozásán keresztül.

Molnár Péter *Majd a tisztáson* filmje folytonosan visszatérő képeivel a keletkezés és elmúlás, az állandóság és a változás állóképeiből összeállított ismétlődő motívum sor.

Orosz István Haris Lászlóval készített filmje az *Apokrif* Pilinszky János²⁸ emlékére készült fotó-animáció, és a magyar animáció történet egyik legmegrendítőbb alkotásaként tartják számon. (M Tóth, Kiss 2004) Orosz *A rajzoló* filmjében a szépen megrajzolt grafikák korrektségébe az anamorfózis „csalásait” csempészi bele, mindig meglepve a nézőket. Filmjeiben és képzőművészeti munkásságában gyakran visszatér a labirintus motívum, ahogyan ebben a filmben is. Horkay Istvánnal készített filmje, az *Albrecht Dürer rinocérosza* pedig különös egyvelege a digitalizált képzőművészetnek és a fikciós elemeket felvonultató animációs dokumentumfilmnek.

Szoboszlay Péter *Szent Mihály napi játékok* című filmjében az akkor hetvenéves Schéner Mihály²⁹ kalapgyűjtő festőművész idézte meg képeit, szobrait, tárgyait, játékait, jelmezeit, díszleteit, beöltöztetett és feldíszített figuráit, barátait és ismerőseit, életének élő és tárgyiasult szereplőit a békéscsabai Meseházban. A film élőszereplős, stop-motion technikával készült, a megidézett figurák festett animációjával kiegészítve.

Neuberger Gizella elektrografikai³⁰ eljárással készült filmje az *Arcra Arc*. Kísérletező technikai újdonságnak számított a keletkezésekor, az emberi arc sokféleségét, formai teljességét fénymásolt portréfotókkal és animációs effektekkel jelenítette meg. *Fotolife* című filmjében a kecskeméti Magyar Fotográfiai Múzeum kép- és eszköztárának anyagát felhasználva készített tárgymozgató filmet, rajzolt animációs betétekkel. M.S. Mester³¹ *Vizitáció* (Mária látogatása Erzsébetnél) festményének elemző feldolgozása, a bibliai történet bemutatása egy újabb animációs játékra adott lehetőséget, a mű születésének körülményeit és történetét bemutatva.

(Összegzés: a filmstúdió munkássága a magyar animációsfilm-gyártás tükrében) „Egy hajdani szakkönyvben olvastam (Martin: *Azok a csodálatos egerek*), hogy minden stúdióknak egy nemzedéke van... [...] A Pannóniának is tulajdonképpen egy nemzedéke volt... [...] Kecskemétnek is feltehetően egy nemzedéke lesz.” (Jankovics Marcell) (Dizseri 2009, 60)

Az egykori Pannóniából kinövő filmstúdiók közül ma már csak a kecskeméti rajzfilmstúdió működik. A rendszerváltozás óta főleg a rendezők köré csoportosulnak és képződnek új stúdiók, amelyek létrejönnek, átalakulnak, megszűnnek. Mindemellát a kecskeméti felvállalt missziója, a nemzeti értékek bemutatása és továbbörökítése animációs filmen, és a kísérletező egyedi filmek megvalósításának a támogatása, a stúdió fesztiválszervező tevékenysége (KAFF)³² a stúdió 47 éves történelmének során széles társadalmi támogatottságot feltételez.

A Magyar Örökség díj, a stúdióvezető producer, és a rendezők szakmai és társadalmi elismerései, díjai, Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzatának folyamatos fesztiváltámogatása, a filmek díjazása különböző fesztiválokon bizonyítja, hogy nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi viszonylatban is jó híre van az alkotóközösségnek.

Az önálló stúdióépület, az összeszokott menedzsment, a folyamatos technikai újítások megfelelő alapot biztosítanak arra, hogy nemzetközi produkciókban, magas minőségű, kézzel rajzolt karakter animációt igénylő egész estés filmek gyártásában is részt tudjanak vállalni – ezek a külföldi bérmunkák jelentik ma a stúdió infrastrukturális fenntartásának alapját, a fejlesztések forrását.

A rendszerváltás után a Magyar Televízió (ma: Duna Médiaszolgáltató Nonprofit Zrt.) folyamatos szervezeti és műsorpolitikai átalakításával az egyedi filmek nem, vagy csak ritkán juthatnak el a nézőkhöz, a legtöbbször fesztiválokon, vagy tematikus vetítéseken szerepelnek. A televíziós sorozatokat azonban évente több alkalommal is műsorára tűzi valamelyik közszolgálati vagy kereskedelmi csatorna (M2, Minimax).

Magyarországon az állami intézmények támogatásainak sora segíti (Magyar Nemzeti Filmalap, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa, Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Művészeti Akadémia és az Emberi Erőforrások Minisztériuma), és a Filmtörvény³³ szabályozza a filmkészítést (Kollarik–Vincze 2016, 197–226). Az egyedi filmek gyártását a Magyar Média Mecenatúra program támogatja³⁴, feltétele egy országos sugárzású televíziós csatorna szándéknyilatkozata a film vetítéséhez – ennek megszerzése kiszámíthatatlan és nehézkes. A sorozatok folyamatos gyártását nehezíti az epizódonkénti pályáztatás³⁵, évek telnek el egy-egy széria első és utolsó részének készítése közben. A rendezők emiatt nem gondolkodnak a teljes sorozat fejlesztésében, a folyamatos technikai újítások miatt a kezdő részek megvalósításához viszonyítva egészen máshogy tervezik meg a további epizódokat, az egységes stílus elveszhet.

A filmeknek társadalmi küldetésük van – és ezt a küldetést Kecskemétfilm közvetlenül felvállalja. A nemzeti kulturális értékek megismertetéséhez, népszerűsítéséhez az ország határain túl is hozzájárul. A Magyar népmesék sorozat jogait pl. 42 külföldi forgalmazó vásárolta meg, és 44 országban sugározták a különböző évadokat, vagy a teljes sorozatot. A VOD³⁶, SVOD³⁷, AVOD³⁸ szolgáltatások révén pedig 216 országban több mint 50 millió alkalommal nézték meg a stúdió filmjeit. A külföldi Magyar Intézeteken keresztül rendszeresen szerepelnek a filmek országunkat bemutató vetítéseken, nevezések révén nemzetközi fesztiválok versenyprogramjaiban.

A filmkészítés mindennapi feladatai mellett a filmes műhelynek gondoskodnia kell missziója továbbörökítéséről, ellenkező esetben belesimul a nemzetközi animációs trendekbe, és végleg elveszíti értékőrző szerepét.

A digitális kor kihívásai újabb és újabb feladatokat teremtenek a meglévő filmvagyon állagmegóvásával, a digitalizálással, a filmek hordozóinak a megújuló vetítési technikához alakításával kapcsolatban.

A mindenkori filmgyártási támogatási rendszerek változásaival és a tulajdonosi viszonyok szabta lehetőségek mellett reménykedünk abban, hogy a stúdió története nem Jankovics Marcell 2009-es jóslatával zárul, így írásomat Keserü Katalin szavaival fejezem be:

„Mi, a közönség csak reméljük, hogy az alkotás eszméjét és tényét a teremtett világ, az ember és a kép hármasságával éltető és továbbadó közösség rajtunk keresztül a jövőben is fenntartója lesz a kultúra évezredek, észrevétlen folyamának.” (Keserü 2011)

IRODALOMJEGYZÉK

- Bárczy Géza, Országh László (1959–1962, szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest. 2018. március 2-i megtekintés. Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=NEMZETI&offset=0&ereses>
- Dizseri Eszter (2001): Klösz bácsi kamerája (Beszélgetés Szoboszlai Péterrel). *Filmvilág*, 44. 8. sz. 51. 2018. február 28-i megtekintés. Filmvilág [on-line] <http://www.c3.hu/scripta/filmvilag/0108/dizseri.htm>
- Dizseri Eszter (2006): És mégis mozog... Az animáció magyar mesterei. Balassi Kiadó, Budapest. 7–9.
- Dizseri Eszter (2009): *A kecskeméti rajzfilmstúdió, Az animáció magyar műhelyei*. Balassi Kiadó, Budapest. 15–21., 59–60.
- Fülöp József (2016): Az animáció fejlődéstörténete és oktatása. Animációs filmművészet és filmipar. In: Fülöp József, Kollarik Tamás (szerk.): *Animációs körkép – A magyar animáció oktatási, intézményi, forgalmazási és pályázati lehetőségei*. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest. 24–25.
- Iványi Brigitta (2007.): Filmszakadás? Képzőművészeti igényű animáció Magyarországon. *Műértő*, 10. 5. sz. 4.
- Keserü Katalin (2011): Mikulás Ferenc és a Kecskeméti Animációs Filmstúdió. Laudáció: Magyar Örökség-díj átadás, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2011. december 17.
- Kollarik Tamás, Vincze Zsuzsanna (2016): A magyar állam szerepvállalása az animáció támogatásában. In: Fülöp József, Kollarik Tamás (szerk.): *Animációs körkép – A magyar animáció oktatási, intézményi, forgalmazási és pályázati lehetőségei*. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest. 197–226.
- Korcsog Balázs (2011): A/O (Gács Anna, Gerencsér Gábor [szerk.] *Adoptációk – film és irodalom egymásra hatása*) Kritika. 2018. február 28-i megtekintés, *Iskolakultúra*. Elektronikus periodika, 2001. 3. sz. 114–116. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00047/pdf/Iskolakultura_EPA00011_2001_03_114-116.pdf
- Kriskó János (2015): Engem a folyamatos stressz éltet (A 75 éves Mikulás Ferencsel Kriskó János beszélgetett. *Forrás*, 47. 9. sz. 77–96.
- M Tóth Éva, Kiss Melinda (2004): *Animációs mozgóképtörténet II*. Typotex Kiadó, Budapest. 2018. március 5-i megtekintés, Digitális Tankönyvtár. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2011-0010_m_toth_eva_mozgokeptortenet_2/ch07s02.html http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0010_m_toth_eva_mozgokeptortenet_2/ch11s02.html
- Orosz Anna Ida (2011): Magyar animáció: Képzőművészet és/vagy film? *Prizma*, 2. 2018. február 27-i megtekintés, Prizma [on-line] <http://prizmafolyoirat.com/2011/05/10/orosz-anna-ida-magyar-animacio-kepzomuveszet-esvagy-film-animacio-k-a-szemle-versenyprogramjaban/>
- Vajdovich Györgyi (2006): Irodalomból film. A filmes adaptációk néhány kérdése. *Nagyvilág*, 51. 8. sz. 678–692.
- Varga Emese (2013): Történelmi játékfilmek a történelem tanításban. *Történelemtanítás*, XLVIII. Újfolyam IV. 2. 2018. február 2-i megtekintés, Történelemtanítás [on-line] http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_07_Varga.pdf
- Varga Zoltán (2015): Vázlat a Pannónia Filmstúdió animációs filmgyártásáról 1959–1989 között. 2018. március 2-i megtekintés, *Filmzett*, erdélyi filmes portál, <http://www.filmzett.ro/cikk/3963/vazlat-a-pannonia-filmstudio-animacios-filmgyartasarol-1959-1989-kozott>
- Varga Zoltán (2016): *A magyar animációs film: intézmény és formátörténeti megközelítések*. Pompeji Kiadó, Szeged. 19., 24.
- Varga Zoltán (2017): *A kecskeméti animációs film*. Kézirat. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest.
- Voigt Vilmos (1996–2000): Folklor. In: Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században III. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Babits Kiadó, Szekszárd. 545–565.

A KECSKEMÉTFILM KFT. ÉS JOGELŐDJEI ÁLTAL GYÁRTOTT FILMEK (1976–2017)

TV-SOROZATOK

1976

Vízipók-Csodapók I. 13 × 5'30" R: Szabó Szabolcs, Szombati Szabó Csaba. Gyerekeknek, dialóggal.

1977 – 1978

Magyar népmesék I. 13 × 7' R: Hauli József, Horváth Mária, Jankovics Marcell, Lisziák Elek, Lőrincz László, Tóth Pál, Szilágyi Ildikó, Ujváry László. Gyerekeknek, dialóggal.

1979

Magyar népmesék II. 13 × 9' R: Hauli József, Hegyi Füstös László, Horváth Mária, Jankovics Marcell, Lőrincz László, Molnár Péter, Szilágyi Ildikó, Tóth Pál, Ujváry László. Gyerekeknek, dialóggal.

1980

Vízipók-Csodapók II. 13 × 7'30" R: Szabó Szabolcs, Hauli József. Gyerekeknek, dialóggal.

1982 – 1983

Mesék Mátyás királyról. 13 × 7'30" R: Ujváry László. Gyerekeknek, dialóggal.

1984 – 1985

Magyar népmesék III. 13 × 9' R: Hauli József, Hegyi Füstös László, Horváth Mária, Jankovics Marcell, Krícskóvics Zsuzsa, Lőrincz László, Madarász Zoltán, Tóth Pál, Ujváry László. Gyerekeknek, dialóggal.

1984 – 1986

Leo és Fred I. 13 × 7'30" R: Tóth Pál. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

1985 – 1986

Vízipók-Csodapók III. 13 × 7'30" Szabó Szabolcs, HAUI József, magyar nyelvű dialóggal.

1987 – 1988

Mondák a magyar történelemből. 13 × 10' R: Jankovics Marcell. Felnőtteknek, dialóggal.

1987 – 1989

Tinti kalandjai. 13 × 5'30 R: Balajthy László, Gyulai Líviusz, Hernádi Tibor, Király László, Szoboszlai Péter, Toró Annamária. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

1989 – 1990

Magyar népmesék IV. 13 × 7' R: Balajthy László, Gyapai Tamás, Horváth Mária, Hajdu Marianna, Jankovics Marcell, Király László, Krícskóvics Zsuzsanna, Nagy Lajos, Pál Nagy Balázs, Toró Annamária, Vágó Sándor. Gyerekeknek, dialóggal.

1993

Leo és Fred II. 13 × 8' R: Weisz Béla. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

1994

100 éve történt I. 13 × 5' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóggal.

1995

Magyar népmesék V. 13 × 7'30" R: Hajdu Marianna, Horváth Mária, Jankovics Marcell, Nagy Lajos, Toró Annamária, Pál Nagy Balázs. Gyerekeknek, dialóggal.

2002

Magyar népmesék VI. 13 × 7' R: Horváth Mária, Nagy Lajos. Gyerekeknek, dialóggal.

2004 – 2009

Koan. 2 × 2' R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóggal.

2004 – 2016

Kormos István verses meséi. 6 × 6' R: Richly Zsolt. Gyerekeknek, dialóggal.

2005

Magyar népmesék VII. 13 × 7' R: Horváth Mária, Nagy Lajos. Gyerekeknek, dialóggal.

2005 – 2011

100 éve történt II. 9 × 5' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóggal.

2005 – 2011

A világlátott egérke. 7 × 7' R: Nagy Lajos, Szilágyi Varga Zoltán. Gyerekeknek, dialóggal.

2007 – 2011

Fejtlakók. 4 × 2'30" R: Szoboszlai Eszter. Gyerekeknek, dialóggal.

2010 – 2011

Magyar népmesék VIII. 11 × 7' Horváth Mária, Nagy Lajos, magyar nyelvű dialóggal.

2010 – 2017

A Négyoszögletű Kerek Erdő. 4 × 7' R: Horváth Mária. Gyerekeknek, dialóggal.

2012

Ismeretlen földlakók. 1 × 3' R: Szoboszlai Eszter. Gyerekeknek, dialóggal.

2012 – 2014*Mesék Budapestről.* 2 × 3' R: Szoboszlai Eszter. Gyerekeknek, dialóggal.**2014 – 2017***Cigánymesék.* 6 × 7'30" R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóggal.**2015 – 2017***Az Árpádok emlékezete.* 2 × 8' R: Jankovics Marcell. Felnőtteknek, dialóggal.**2015***Bokorugró mesetár.* 1 × 7' R: László Marcell. Gyerekeknek, dialóggal.**2015 – 2016***Városi legendák I.* 13 × 3' R: Glaser Kati. Felnőtteknek, dialóggal.**ANIMÁCIÓS JÁTÉKFILMEK****1982***Vízipók-csodapók.* 1h12' R: Haui József, Szabó Szabolcs, Szombati Szabó Csaba. Gyerekeknek, dialóggal.**1985***Mátyás, az igazságos.* 1h10' R: Ujváry László. Gyerekeknek, dialóggal.**1987***Leo és Fred, a két jó barát.* 1h5' R: Tóth Pál. Gyerekeknek, dialóg nélkül.**RÖVIDFILMEK****1977***Hé, Te!* 8' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1978***Regölés.* 5' R: Hegyi Füstös László. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.**1979***Vázlatok.* 8' R: Hegedűs 2 László. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1980***Hogyan lehet megijeszteni egy oroszánt?* 7' R: Tóth Pál. Gyerekeknek, dialóg nélkül.**1982***Az éjszaka csodái.* 9' R: Horváth Mária. Gyerekeknek, magyar nyelvű dialóggal.*Majd a tisztáson.* 8'40" R: Molnár Péter. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1983***Cigányballada.* 8' R: Hegedűs 2 László. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.*Ajtó 8.* 1' R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Ajtó 9.* 1' R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1984***Apokrif.* 2' R: Haris László, Orosz István. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Egeresfilm.* 4'30" R: Hegyi Füstös László. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Hu-morzák (A jegesmedve nyáron).* 1' R: Kricskovics Zsuzsa. Gyerekeknek, dialóg nélkül.*Szóló.* 4' R: Léger, Francine. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1985***Süti.* 9' R: Nagy Gyula. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.*Souvenir.* 10' R: Luc Degryse. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Két reggel.* 7' R: Hegedűs 2 László. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.**1986***Hogyan kerül Eszter az asztalra?* 10'34" R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóg nélkül.**1987***Ajtó 1.* 1'40" R: Weisz Béla. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Ajtó 2.* 1' R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Ajtó 3.* 1'30" R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Csiribi.* 11' R: Toró Annamária gyerekeknek. Dialóg nélkül.*A harmadik.* 7'17" R: Homolya Gábor. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.*Avarok.* 10' R: Deák Péter. Magyar nyelvű dialóggal.*Bucó, Szetti, Tacsí (Az ékszerlovajok)* 7' R: Haui József. Gyerekeknek, magyar nyelvű dialóggal.**1988***A sámán Euráziában.* 34' R: Hoppál Mihály, Jankovics Marcell. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.*Aspektus.* 1'20" R: Varga Márta. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Húsvéti anzix.* 1'30" R: Weisz Béla. Felnőtteknek, dialóg nélkül.*Tiszta kép.* 3' R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1989

Ajtó 6. 1'30" R: Gyapai Tamás. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Ajtó 13. 1'30" R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Origó. 1'10" R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Western. 2' R: Homolya Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1990

Locsolkodás. 3' R: Weisz Béla. Magyar nyelvű dialóggal.

Változó világunk. 3' R: Weisz Béla. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Játékklip. 5' R: Szoboszlai Péter. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

Oscar. 2' R: Luc Degryse. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

Mennyben és Földön. 2'30" R: Sigurdur Örn Brynjolfsson. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Oscar születésnapja. 2' R: Luc Degryse. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

Ekhó. 5' R: Miklós Árpád. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1991

A mi karácsonyfánk. 8' R: Sigurdur Örn Brynjolfsson. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

Az út. 3' R: Nikolai Ivanov Neikov. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Éjszakai kultúrtörténeti hadgyakorlat. 7' R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1992

Zöldfa u. 66. 7'30" R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Szent Mihály napi játékok. 13' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Szikra. 2' R: Miklós Árpád. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1994

Arcra Arc. 5' R: Neuberger Gizella. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Apropó. 3'43" R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

1995

A másik part. 3'6" R: Miklós Árpád. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Na...bummm! 15' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.

1996

Kapricius. 4'30" R: Nikolai Ivanov Neikov. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

A nyár szemei. 3'30" R: Nikolai Ivanov Neikov. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Moholy 1917. 3'10" R: Hegedüs 2 László. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

12 Haiku. 7' R: Hegyi Füstös László. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Rege a csodaszarvasról. 9'30" R: Neuberger Gizella. Magyar nyelvű dialóggal.

1999

Leltár. 6' R: Szoboszlai Péter. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2000

Állóképek – „Rajzok egy élet tájairól”. 6' R: Horváth Mária. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Pillangó. 1' R: Miklós Árpád. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Fotolife. 14:20' R: Neuberger Gizella. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Bagaitell, avagy miként kezdik s végzik a napot a dámák. 6' R: Vincze Éva. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2001

Homokon nőtt város. 21' R: Buglya Sándor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Szent István Bazilikája. 26' R: Deák Péter. Felnőtteknek, magyar nyelvű dialóggal.

2002

Idegen test. 2'40" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2003

Hommage. 5' R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2004

Mesél a kő. 8'30" R: Horváth Mária. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

...Füled érjen bokáig! 11' R: Szoboszlai Péter. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

Koan / Ne beszélj! 1'57" R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóggal.

Mandala. 5'32" R: Neuberger Gizella. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Ida néni meséi / A hét pötty. 5'37" R: Richly Zsolt. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

A hetvenkedő süni. 5' R: Richly Zsolt. Gyerekeknek, dialóggal.

2005

Mielőtt. 3'30" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2006

Virágnak virága. 9' R: Neuberger Gizella, felnőtteknek, dialóg nélkül.

Jegyzőkönyv – Mansfeld Péter emlékére. 7' R: Szilágyi Varga Zoltán, felnőtteknek, dialóggal.

2007

Ssshott! 2'30" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Desdemona Break. 4'30" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

A kékruhás kislány története. 28' R: Horváth Mária. Gyerekeknek, dialóg nélkül.

A kevély kiskakas. 5'30" R: Richly Zsolt. Gyerekeknek, dialóggal.

Szelíd szálakon. 35' R: Pócs Judit, Rittgasser István. Felnőtteknek, dialóggal.

2008

Panopticum. 6'50" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

A hazudós égér. 19'25" R: Kiss Andrea. Gyerekeknek, dialóggal.

2009

Lebegés, avagy tíz bagatell. 6'30" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

Kőműves Kelemen. 6' R: Richly Zsolt. Felnőtteknek, dialóggal.

Vízitáció. 5' R: Neuberger Gizella. Felnőtteknek, dialóggal.

Ára 2,70 Ft. 6'30" R: Ballai Tóth Roland. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Gondolatok a pincében. 4'10" R: Tóth Roland, felnőtteknek, dialóggal.

2010

A hentes zsebrádiója. 7'R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

Memoir. 1'20" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Sakk! 6' R: Orosz István. Felnőtteknek, dialóggal.

Boltosmesék. 7'13" R: Szoboszlai Eszter. Gyerekeknek, dialóggal.

Még mire jó a hullámsat? 2'34" R: Tóth-Pócs Roland. Felnőtteknek, dialóggal.

Örökre való. 10'42", R: Riedl Katalin. Felnőtteknek, dialóggal.

A fecske meg a szalmaszál. 6'30" R: Richly Zsolt. Gyerekeknek, dialóggal.

A walesi bárdok. 8' R: Gémes József. Felnőtteknek, magyar dialóggal.

2011

Bíborcsiga. 8' R: Tóth-Pócs Judit, Tóth-Pócs Roland. Felnőtteknek, dialóggal.

Zöldségleves. 6' R: Neuberger Gizella. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2012

Tulipán. 3'10" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

Mit kell tudni a kutyaidomításhoz? 5' R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

2013

Gyerekek vörös tájban. 5' R: Szoboszlai Péter. Gyerekeknek, dialóggal.

A jókedvű örmény temetése. 28' R: Szilágyi Varga Zoltán. Felnőtteknek, dialóggal.

Fából faragott királyfi. 6'40" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóggal.

2014

A rajzoló. 6' R: Orosz István. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Eszterlanc. 4'51" R: Keresztes Dóra. Gyerekeknek, dialóggal.

2015

Balansz. 5'19" R: Ulrich Gábor. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

2017

Világnak virága, virágnak világa. 4'30" R: Keresztes Dóra. Felnőtteknek, dialóggal.

Virágnyelv. 10' R: Glaser Kati. Felnőtteknek, dialóg nélkül.

Albrecht Dürer rinocérosza. 25' R: Orosz István, Horkay István. Felnőtteknek, dialóggal.

JEGYZETEK

1 Mikulás Ferenc (1940–) Balázs Béla-, Magyar Örökség, Prima Primissima díjas stúdióalapító, a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Műtermének műteremvezetője (1971–1991), a Kecskeméti Animációs Filmvállalat igazgatója (1991–1993), a Kecskemétfilm Kft. ügyvezetője (1993-tól napjainkig). 2 Pozsgay Imre (1933–2016) A késői Kádár-korszak politikus. 1976 és 1980 között kulturális, majd 1982-ig művelődési miniszter.	3 Kerényi József Péter (1939–2016) Kossuth-díjas magyar építész, tanár, a Magyar Művészeti Akadémia néhai tagja. 4 Kkv: Az a vállalkozás, amelyben az állam vagy az önkormányzat (magyar vagy külföldi) közvetlen vagy közvetett tulajdoni részesedése nem haladja meg a 25 százalékot. Ebben az esetben a vállalat akkor sem minősülhet kkv-nak, ha a gazdasági mutatók alapján felállított kritériumoknak eleget tesz.

- 5 Melléklet. A kecskeméti rajzfilmstúdióban készült filmalkotások jegyzéke kronológiai sorrendben.
- 6 Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas magyar néprajztudós, folklorista, a Magyar Művészeti Akadémia néhai tagja.
- 7 Orsós Teréz (1956–) roma származású grafikus és festőművész.
- 8 A KönyvtárMozi program Mikulás Ferenc kezdeményezése alapján, az Informatikai és Könyvtári Szövetség szervezésében, a kisteleplülések könyvtárainak NAVA pontjain keresztül megvalósuló nyilvános vetítések közösségi programjai, kiegészítve közönségtalálkozókkal.
- 9 Avarok – a Kárpát-medencében, a Kr. u. VI–VIII. században élt nomád nép.
- 10 *Gesta Hungarorum* két magyar történeti mű, jelentése: *A magyarok viselt dolgai*. Az első mű szerzője Anonymus (P. mester), aki a magyar őshazából való kivonulástól Szent István koráig tartó időszakról ír, a második mű címe *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, Kézai Simon munkája a honfoglalástól IV. László király uralkodásáig ír a magyarok első évszázadairól.
- 11 *Képes Krónika* Nagy Lajos király udvarában íródott, a magyarok történetének legteljesebb, leggazdagabb középkori összefoglalása. Szerzője valószínűleg Kálti Márk.
- 12 A zenei etűdhöz hasonló nyelvezetű és felépítésű filmműfaj; intím, költői kisfilm, amely elsősorban az emberi bensőben lezajló folyamatok képi ábrázolására vállalkozik.
- 13 Lázár Ervin (1936–2006) Kossuth-díjas író, meseíró, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja, a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteleti tagja.
- 14 Kányádi Sándor (1929–2018) Kossuth-díjas, Nemzet Művésze díjjal kitüntetett erdélyi magyar költő, a Magyar Művészeti Akadémia néhai tagja.
- 15 Kormos István (1923–1977) író, műfordító, dramaturg.
- 16 Mosonyi Aliz (1944–) Déry-díjas író, újságíró, dramaturg.
- 17 László Gyula (1910–1998) Széchenyi-díjas történész, régész, képzőművész, tanár, a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteleti tagja.
- 18 Hunyady Sándor (1890–1942) regény- és drámaíró.
- 19 Gag – színjáték és film cselekményének meglepő, többnyire helyzetkomikumon alapuló fordulata.
- 20 Esterházy Péter (1950–2016) Kossuth-díjas író, publicista, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja.
- 21 Weöres Sándor (1913–1989) Kossuth- és Baumgarten-díjas költő, író, műfordító, irodalomtudós.
- 22 Örkény István (1912–1979) Kossuth-díjas író, a magyar groteszk próza megteremtője.
- 23 Hajas Tibor (1946–1980) képzőművész, performer, költő, filmrendező.
- 24 Podmaniczky Szilárd (1963–) író, költő, újságíró, tanár, forgatókönyvíró.
- 25 Balázs Béla, eredeti nevén Bauer Herbert Béla (1913–1949) író, költő, színész, filmesztéta, filmrendező, tanár.
- 26 Csáth Géza, eredeti nevén Brenner József (1887–1919), író, orvos, pszichiáter, pszichoanalitikus.
- 27 Moholy-Nagy László, eredeti nevén Weisz László (1896–1946) fotográfus, festőművész, ipari formatervező.
- 28 Pilinszky János (1921–1981) Kossuth-, József Attila-, és Baumgarten-díjas költő.
- 29 Schéner Mihály (1923–2009) festő, grafikus, szobrász, keramikus és bábtervező művész, a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteleti tagja.
- 30 Elektrografika – a '90-es évek elején kialakult művészeti irányzat, fénymásoló-géppel, telefaxszal, számítógéppel, más elektromos berendezéssel készült grafika.
- 31 M.S. mester a középkori (XVI. század) magyarországi festéset máig azonosítatlan alkotója.
- 32 A Kecskeméti Animációsfilm-Fesztivál (1985 óta) a magyar animációs filmek és az európai egészestés filmek, televíziós sorozatok és TV specialok versenye.
- 33 2004. évi II. törvény a mozgóképről.
- 34 Macskássy Gyula-pályázat.
- 35 Dargay Attila-pályázat.
- 36 Video on Demand – kábeltelevíziók szolgáltatása, filmtárból korlátlan alkalommal megtekinthető filmek.
- 37 Subscription Video on Demand – műsorszolgáltató átalánydíj fejében tesz elérhetővé tartalmakat.
- 38 Ad based Video on Demand – A videók ingyenes lejátszását teszi lehetővé, reklámok elhelyezésével.

Az onto-teológia részleges rehabilitációja Egy Heidegger-korrektció

(*Modernitás versus poszt-posztmodernitás*) E kétoldalú szembeállítás lehetne háromoldalú is, hiszen az ún. poszt-posztmodernitás is szembefordult valamelyest a posztmodernitással,¹ ámde itt elsősorban a jelenkor modernitáshoz való viszonya a lényeg. E viszony meglehetősen ellentmondásos, hiszen a poszt-posztmodernitás nyomokban tartalmazza a korábbi érák ismérveit, ugyanakkor konfrontálódik is a korábbi korszakokkal. A poszt-posztmodernitás mint a modernitás végleges betetőzése ez utóbbinak részben visszajára fordulása is. Ahogy a *posztmodern Heidegger* szembefordult korának, a modernitás korának tudományos-technikai civilizációjával, úgy kérdőjeleződik meg most Heidegger maga – túl a posztmodernitás mint olyan megkérdőjeleződésén általában. A posztmodernitás karakterizálhatóságának kulcsfogalmai a következők: szkepticizmus, irónia, *meganarratíva-ellenesség*, *pluralizmus*. A poszt-posztmodernitás felismerte, hogy a nagy világnézeti-ideológiai narratívákkal szembeforduló posztmodernitás (mint kései modernitás) *pluralizmus* végső soron a modernitáshoz hasonló *értékrelativista nihilizmushoz* vezet – vagyis noha a modernitást illetően igaza volt Heideggernek, a *posztmodernitás sem számol le a metafizikai örökséggel*, a *nihilizmussal*, hanem éppen *totalizálja* azt, s így meglehetősen *ellentmondásos* a társadalmi-politikai kérdésekben általában.

A jelenkor teljesíti ki a modernitást elsősorban mint a tudományos-technikai civilizáció *totalizálódása*, ámde a legújabb kori geopolitikai fejlemények egy, ettől az alapvetően *szellemtelen* alapállástól gyökeresen eltérő spirituális tendenciát is mutatnak.

A civilizációk összezsapása, ill. e történelmi konfliktus létezésének felismerése sokakat arra a meggyőződésre vezetett, hogy civilizációknak szembe kell fordulnia azon, a modernitásnak a posztmodern érában is folytatódó szellemi-ideológiai felfogásával, amely – mint egy, lényegében a tudományos-technikai civilizáció talaján álló általános narratíva – nem más, mint *materialista-ateista nihilizmus*. *Ez utóbbi meggondolás a vallás és a tradíció irányába fordít*. Azt hangsúlyozza, hogy a nyugati civilizáció fennmaradásának az utóbbiakhoz való visszafordulás elengedhetetlen feltétele.

Az iszlám világ támadása a nyugati civilizáció, vagyis *világunk* ellen rá kellett, hogy döbentsen minket, nem a mi világunk az egyetlen világ, más civilizációkkal is osztozunk a planétán.² Sokan persze azt hitték, s hiszik naivan a mai napig is, hogy egyetlen, globális emberi civilizáció létezik a Földön; ám hogy ez mennyire nem igaz, azt napjaink társadalmi-politikai fejleményei világosan bizonyítják. Az iszlám egy gyökeresen más világ, mint a miénk, s *vitalitását* az ellenünk irányuló agresszió révén igyekszik bizonyítani. Ez lenne az *iszlám kérdés* kapcsán a lényeg: *az iszlám civilizáció lelke a kifelé és befelé egyaránt irányuló (hittérítő) agresszió*, ez szüli a „*jogát*” a fennmaradásához hívei szerint. *Az iszlamizmus* ebből a szempontból nem más, mint egyfajta *naív biologizmus* – az *életerő*, a *vitalitás bizonyítéka az elsősorban fizikai erőfelmutatás képessége*, az erőszak, a terror, az *elnyomás*. Az iszlám hívei, a muszlimok bármely ettől eltérő lényegű civilizációt gyengének, vagyis *életképtelennek* látnak. Eléggé nyilvánvaló itt a hasonlóság a *nemzetiszocialisták* felfogásához.³

Ámde mint Rousseau fogalmaz: „*az erő nem szül jogot*”, vagyis a fizikai hatalmat (szellemi) joggá kell konvertálnia az erősnek, ha nem akarja, hogy a gyengék összefogva ellene elpusztítsák. E jog persze *szimbolikus* és nem belső, hanem *interperszonális* jogi

értelemben használom az utóbbi kifejezést – vagyis a konkrét esetben *nem* a *Sariára* gondoltam, hanem a *különböző szereplők ideológiai konszenzusára, amely a jogi legitimitációt létrehozhatja*.⁴

Olyan fanatikus a transzcendencia jelentőségébe vetett hit a fentebb említett civilizációban, hogy el kell gondolkodnunk azon, vajon a *tudomány* által teremtett világunk elméleti valóságának totalitása valóban lefedi-e a számunkra releváns realitás egészét?⁵

Stephen Hawking szerint például Istennek nincs helye az univerzumban.⁶ Ez most azt jelenti, hogy nincs is Isten?

(*Van-e Isten?*) Mint a korábbi fejezetekből már kiderült, nézetem szerint Isten *nem* fizikai, hanem *metafizikai*, vagy *transzfizikai entitás*, aki csak egészen elvont módon fogható fel – mint az *alanyi mindenség*.⁷ *Isten ekképpen úgy áll szemben az univerzumnak, a létezőség totalitásával, mint az alanyiság totalitása a tárgyiság totalitásával.*

A tárgyiság totalitása a létezőség totalitása, és ezzel áll szemben az alanyiság totalitása. Minthogy az abszolútumot az utóbbi kifejezéssel definiáltam – Hegel pedig az előbbivel – érdemes a *konkrét* hegeli *abszolútumdefiníciót* közelebbről is analógiába vonni. A hegeli definíció szerint az abszolútum mint abszolút szubjektum és mint abszolút identitás a *meghatározottság totalitása* – és *nem* a *totalis indifferencia*. A meghatározottság totalitása a létezőség mint tárgyiság (*realitás*) totalitása – vagyis a *mindenség*, ergo az *objektivitás*, s *nem* a *szubjektivitás*. Hegel ugyanakkor végső soron mégis szubjektumként határozza meg az abszolútumot, az abszolútum ebben az értelemben tehát *szubjektív szubjektum-objektum*. A kérdés itt az, hogy *miképpen lehet a feltétlen szubjektum a meghatározottság totalitása?* Hiszen ekképpen objektum is... Ezt persze Hegel sem vitatja – mint a fentebbi hegeli abszolútum-definíció is bizonyítja – ám az abszolútum szerinte *végső soron* mégis csak szubjektum (és nem objektum). Az abszolútum ergo a hegeli értelemben a realitás totalitása, *az abszolút valóság mint az abszolút tudat. Az abszolútum tehát a tudat értelmében szubjektum eszerint. A tudat fogalma ugyanakkor a szellem fogalmával azonos nála (is), s ekképpen metafizikája tökéletesen kompatibilis a platonikus-keresztény tradícióval.*

A heideggeri kritika viszont egyértelműsíti, hogy a *hegeli abszolútumfogalom* – mint amely fogalom a hegeli *létfogalom abszolútsága* – mégis *egyoldalúan a tárgyiságot totalizálja*. Ergo hiába állítja Hegel, hogy a feltétlen szubjektum objektum is – és attól még feltétlen szubjektum marad – ez nem igaz, hiszen *az abszolútum mint realitás relativitás és így nem identikus* (nem abszolútívitás).

Itt is fontos az identitás és differencia problematika persze, hiszen az abszolút szubjektum mint abszolút identitás kapja a fentebbi értelmezést – ekképpen identitása *feltétlen, tautologikus identitás* ($A=A$), szemben a *tárgyiság (realitás)*⁸ identitásával, amely *feltételes*, vagyis *relatív*, viszonylagos azonosság ($A=B$). Az abszolútum azonossága tehát *tartalmatlan, mert unobjektív identitás*.⁹

A fentebbiek szerint tehát nincs *értelme* annak a kérdésnek, hogy létezik-e Isten – hiszen Isten mint a feltétlen lét a tiszta semmi; vagyis nem létezik, ám mégis *van*, noha éppenséggel mint *nem-önmagá*. *Isten realitása (tárgyi lényege) az univerzum*. A spinozai tétel: *Deus sive natura* ebben az értelemben – noha *közvetlenül* nem is igaz, de tartalmaz *részigazságot*. A legközelebb a híres keresztény misztikus, Eckhart Mester áll koncepciómhoz, aki szerint Isten „*lényegfeletti lény*” – vagyis *mint entitás irreális*. Ez utóbbi fogalom ugyanakkor a misztika, a misztikus tradíció istenfogalma is.

„A misztika istenképzete kínálhat esetleg megoldást. A misztikusok már régóta hangoztatják, hogy Isten nem lény; állítják, hogy valójában nem is létezik, és helyesebb volna

Semminek nevezünk. Ez az Isten már összhangba kerülhetne világi társadalmunk ateista tudatával, mely nemigen bízza magát az abszolútum méltatlan ábrázolásaira. A misztika szerint nem tudományos bizonyítékokkal igazolható, objektív tényként kell kezelünk Istent, hanem személyes élményként, létünk alapjaként megélt misztériumként.¹⁰

Heidegger pedig a következőt írja a középkori keresztény misztika legnagyobb alakjával, Eckhart Mesterrel kapcsolatban: „»Ha Istenről úgy beszélénk, ahogy van, akkor ez már hozzátoldás lenne.« (Meister Eckhart: Predigten, Traktate. Hg. Fr. Pfeiffer, Leipzig, 1857, 659. o., 17–18. sor.) Ez a német fordítása annak, hogy ez egyfajta *additio entis* volna, ahogyan Tamás mondaná. »Ily módon Isten ugyanabban az értelemben nincs, ahogy egy teremtett lény fogalma számára sincs.« (Uo. 506. o., 30–31. sor). Így Isten önmaga számára saját nem-je, azaz mint a legáltalánosabb lény, mint minden lehetséges legtisztább és még meghatározatlan lehetősége, a tiszta semmi. Ő a semmi minden teremtett lény fogalmával szemben, minden meghatározott lehetséggel és megvalósulttal szemben. Ismételtelen egy különös hasonlóságra bukkanunk rá a lét hegeli meghatározásával, és azzal, ahogy Hegel a létet a semmivel azonosítja.¹¹

A középkori metafizika, vagyis az abszolút tudomány számára Isten a *summum ens* volt, mint *ens primum* – ahogy Aquinói Tamás definiálta. Az első, vagy legfőbb létező tehát magával a léttel mint olyannal azonos, *Isten tehát az abszolút valóság mint az abszolút valami*. Az eckharti argumentáció ennek bizonyos szempontból kétségkívül ellentmond, hiszen azt állítja, hogy Isten „a tiszta semmi”. Eckhart ugyanakkor azt is állítja, hogy Isten mégis létező (vagyis *valami*) mint *lényeg*.

„A középkori misztika jellemzője az, hogy az ontológiailag autentikus lényként megjelölt létezőt, Istent, lényegiségében próbálja megragadni. [...] Ezért beszél Eckhart Mester legtöbbször „lényegfeletti lényről”, azaz tulajdonképpen nem Isten érdekli – számára Isten még csak egy előzetes tárgy – hanem az Istenség. Amikor Eckhart Mester Istenről beszél, akkor az Istenségre gondol, nem a deusra, hanem a deitasra, nem az ensre, hanem az essentiára, nem a természetre, hanem ami a természet felett van, azaz a lényegre, mégpedig arra a lényegre, amelytől minden egzisztencia meghatározottságát el kell vitatni, minden *additio existentiæ*távol kell tartani.¹²

Eckhart azt is hangsúlyozza – mint Heidegger írja *A fenomenológia alapproblémáiban* –, hogy Isten csak egy „előzetes tárgy”, vagyis *nem Isten létezik, hanem lényege*.¹³

De már Aquinói Tamás is beszámol olyan filozófusokról, akik szerint Isten nem rendelkezik *mi-séggel*: „Ugyanis létezik olyasmi mint Isten, amelynek lényege léte maga; és emiatt fordulnak elő olyan filozófusok, akik kijelentik, hogy Isten nem rendelkezhet *mi-séggel*, vagy lényeggel, mert az ő lényege nem lehet más, mint léte.”¹⁴

E filozófusoknak *részben* igaza van. Viszont nem vették számításba azt, amit később Eckhart igen – nevezetesen, hogy ekképpen *Isten nem lehet realitás (tárgyiség), vagyis a vonatkozás nélküli léttagadást kell jelentse*, hiszen a *lényeg* és a *létezés* (a *meghatározott lét*) azonos, mint *meghatározottság*. Isten *lényege (mi-sége)* ekképpen az *absztrakt negativitás (a mi-ség abszolút tagadása)*. Ám az *affirmatív*, a *létező önmagában* szintén *negatív* – mint Hegel írja –, s ebben tökéletesen igaza is van. Isten azonban túl van jón és rosszon, a *positio* és a *negatio* persze belőle ered, de egyikkel sem jellemezhető. Isten tehát önmagában nem rendelkezik *mi-séggel*, vagyis *realitással* – ám maga a realitás totalitása *fejezi ki* Őt mint negativitás. Ezt azt jelenti, hogy Isten értelme (*mi-sége, jelentése*) a (*negatív*) lét (*a konkrét valóság*). Az Isten és az általában vett lét (*a valóság mint olyan*) közötti azonosság ($A=B$) a különbözők azonossága, tehát éppúgy differencia is. Isten, mint maga az abszolút azonosság ($A=A$) önmagában azonban éppen a relatív azonosság ($A=B$) negációja. *Az abszolútumnak e feltétlen azonossága mint*

léttagadás feltétlen. Itt tehát egy kettős identitásról beszélünk. E kettősség pedig a *jelentés* fogalmában oldható fel. A jelentés a fogalom, és ez utóbbi a szellem lényege Hegel szerint. Ebben igaza van. A valóság a szellem és a szellem a valóság. Ám a szellem mint a valóság tulajdonképpenisége (mi-sége, identitása) pusztán *jelentése (jelensége)* az abszolútumnak, amely önmagában *jelentéstelen*, vagyis *szellem-telen*. Isten tehát nem szellem – hanem annak teremtője (meghatározója).

A keresztény, a hinduista és az iszlám vallás istenképe ellentétes felfogással, amely utóbbi pedig leginkább a zsidó *Kabbala* istenfogalmára hajaz. Kuhnle a következőt írja a *Kabbala* istenfogalmáról: „A *Kabbala* tanítása emanációszerű, a kezdetben a Végtelen áll, az *En-Sof* [עין סוף], a határtalan, tulajdonságnélküli Semmi, azon Ős-Fény, amely kezdetben minden volt.”¹⁵

Az angol nyelvű Wikipédia már kissé bővebben és pontosabban fogalmaz:

„Az *En Szóf* [Ein Sof], vagy [Ayn Sof] (héberül עין סוף), a *Kabbalában* mint valamennyi szellemi tartomány teremtésének ön-manifesztációjánál korábbi Isten van értve, s valószínűleg Ibn Gabirol kifejezéséből, a »Végtelen Egyből« (*she-en lo tiklah*) származik. Az *En Szóf* fordítható »nincs végeként«, »véget nem érőként«, »amelynek nincs végeként«, vagy végtelenként. Az *En Szóf* minden teremtett lét [existence] isteni eredete, szemben az *Énnel* [Ein] (vagy *Ajinnal* [Ayn]), amely a végtelen semmiség [infinite no-thingness] [...] Más szavakkal az »*En Szóf*« a »névtelen létet« jelenti. Egy másik fejezetben a *Zóhár* a kifejezést az »*En*«-re [Ein] (nem-létező) redukálja, mivel Isten úgy meghaladja az emberi felfogást, mint a gyakorlatilag nem-létező.”¹⁶

Mindhárom vallás létező valamiként, létező, egzisztens entitásként fogja fel Istent, méghozzá meglehetősen antropomorf alakban. A *Kabbala* istenfogalma ezzel szemben jóval absztraktabb, s ezáltal jóval kevésbé antropomorf is. Nem beszélve Isten legfontosabb attribútumáról, a végtelenségről, amely utóbbi fogalmat a *kabbalista Zóhár* jóval konzekvensebben kezeli. De ha visszatérünk kicsit az antropomorfizmushoz, megemlíthetném, mi a véleménye a nagy XX. századi fizikus zseninek, Albert Einsteinnek a kérdéssel kapcsolatban:

„A vallás és a tudomány közötti ellentétek jelenlegi legfőbb forrása az emberarcú Istenről alkotott felfogásból ered.”¹⁷

A fentebbiek szerint nem igaz azon általános nézet, miszerint minden vallás ugyanazt az istent imádja, csak más formában. Metafizikailag a keresztény-platonikus Isten az *abszolút valami* – míg szerintem és a *Kabbala* szerint az *abszolút semmi*.¹⁸ Ez utóbbi gondolat persze értelmetlennek tűnik – ám az is igaz, hogy Isten e felfogás szerint csupán *tárgyi*, objektív értelemben *semmi*, azaz a *valami negációja*, *alanyi értelemben viszont a mindenséggel azonos*.¹⁹ *Ezen alanyi mindenség a valóság feltétlen azonossága mint olyan*.²⁰

Ez lenne tehát az abszolútum *pozitív* meghatározása – míg a *negatív definíció* a tiszta, vagy abszolút semmi. A *szubjektív totalitás* (az alanyi teljesség) mint a *realitás identitása* (a valóság, a tárgyiség azonossága, lényege, értelme, jelentése) *informatív* definíció (A=B); hiszen a *realitás*, az *identitás* és az *esszencia* fogalmak lényegében *ekvivalensek*²¹ – vagyis az *identitás mint olyan* (A=B) önmagában pusztán a *tárgyiságot jelenti*, ám a *szubsztancia szubjektum* (a *magánvaló tárgy alany*)²² – mint Hegel írja –, vagyis az előbbi totalitása az utóbbi totalitását jelenti és viszont. Ezen *identitás* megegyezés, összetartozás – a meghatározatlan és a meghatározott lét azonossága. A *meghatározatlan lét* pedig az *alanyi lét*, szemben a *meghatározott, tárgyi léttel*. Itt *látszólag* egyetérték Hegellel, hiszen látszólag elfogadom az alanyiség és a tárgyiség azonosságát. Ám az abszolútum önmagában mint abszolút *identitás* tautologikus *identitás* kell legyen (A=A), vagyis az *informatív*, nem tautologikus *identitás* (A=B) nem

az abszolútum, hanem az abszolútum *megfelelése (mása)*. Az előbbi definíció eszerint redukálható: *a szubjektív totalitás a realitás (az alanyi teljesség a tárgyiság) – azaz Isten a valóság (mint lét)*.

Ez utóbbi tételezés *látszólag* ugyanazt jelenti, mint amit Spinoza tételezett – mint fentebb már felmerült: „Deus sive natura.” Ám itt egy $A=B$ típusú azonosságról van szó, vagyis arról, hogy a valóság és Isten azonossága a lét és a lényeg azonosságát jelenti (vagyis egyszerre identitás és differencia). A *realitás* szó kifejező, hiszen mint ‚dologi-ság’ egyszerre jelent valóságot (létet) és lényeket. Ezt úgy kell érteni, hogy a valóság Istent *jelenti* – vagyis a valóság Istennel mint *jelentés* azonos (a valóság tehát Isten *(ki) jelentése*). A valóság mint az abszolútum *ratio*-ja van tehát, azaz mint *szellem*. Ám a valóság mégsem azonos az abszolútummal, ugyanis mint feltétlen azonosság ($A=A$) a relatív azonosság ($A=B$), vagyis a realitás *fundamentuma*. *A Semmi a lét alapja eszerint*.

A fentebbiek szerint arról van szó tehát, hogy a *szubjektív totalitás* az *identitás*, vagyis az esszencia mint szubsztancia (magánvalóság) *feltétlensége* mint olyan. *Az abszolútum tehát a feltétlen magánvaló*, mint az *objektív realitás abszolút lényege* (abszolút identitása). Ebben az értelemben a *magánvaló lét* (az abszolútum) a *sámunkra-való-lét* (az objektivitás) *meghatározó (teremtő) alanya*.²³

Konklúzió: *Isten számunkra tehát a valóság (a relatív lényeg) abszolút lényege, mint értelem-ész (ratio) – vagyis a lét (a relatív értelem) értelme (mint abszolút értelem – abszolút lét)*.

Mert a *lényeg (a létezés) az értelem (a szellem)*. Az Isten a lét értelme kijelentés konvencionális értelemben a vallási fanatikusok számára persze ismerősen hangozhat – ám itt *tudományos* szándékú a definíció.

A *lényeg* mint *identitás egyszerre identitás és differencia*, amennyiben *létezőre*, vagyis *létezésre* vonatkozik, ám itt nem erről van szó. Itt *nem a létező létre*, hanem az *abszolútumra* vonatkozik a fogalom – aki pedig *kizárja magából a differenciát*, vagyis a *lét meghatározottságát*. Az abszolút lényeg mint abszolút identitás az identitás, vagyis a lényeg *unobjektivitása*, tárgyiatlansága – vagyis a *lényeg feltétlensége egyben lényegtelenséget mint lényegfelettséget is jelent*. A lényeg a *meghatározottság* mint olyan, vagyis a *szellem – az általában vett lét*. Itt viszont a *szellemfelettségről* van szó, s ez utóbbi kifejezés döntő. *A szellem a valóság, a szellem a létező – az ontológiailag differens abszolút lét mint a nem-tárgyiság feltétlensége tehát nem lehet szellem*.

A heideggeri kérdés ekképpen került itt megválaszolásra.

E meglehetősen absztrakt gondolat valójában szükségszerűen következik az abszolútum idealista definíciójából.²⁴ Itt az a lényeg, hogy amennyiben *Isten a nem-tárgyiság feltétlensége mint entitás*,²⁵ akkor a többi vallás istenképe téves.

A fentebbi definíció Isten *metafizikai* fogalmára vonatkozik, ti. azon összehasonlításban, amely fentebb már említésre került, hogy Isten *nem az abszolút valami*, hanem az *abszolút semmi*. Itt tehát egy racionálisan eminens, fogalmi jellegű kifejezésről van szó – nem pedig *irracionalista* miszticizmusról. A heideggeri *létfelejtés* vád a metafizikával szemben ergo ide fut ki: a *létfelejtés*, vagy *lételhagyottság* tehát nem más, mint *istenfelejtés*, vagy *istenelhagyottság*.

Ezen istenfelejtés a fentebbiek szerint általában jellemző a vallásokra. A Kabbalát leszámítva még a buddhizmus istenképe áll legközelebb az igazsághoz, ám ez utóbbi is téves.

Hegel a következőket írja a buddhizmus istenképzetéről „[...] – A létet azután mint az abszolút gazdagságot képzelik, a semmit viszont mint az abszolút szegénységet. De ha az egész világot tekintve, azt mondjuk róla, hogy minden van, és semmi egyebet, akkor elhagyunk minden meghatározottságot, s az abszolút bőség helyett az abszolút üresség

van előttünk. Ugyanez alkalmazható Istennek mint a puszta létnek definíciójára is; *de ezzel a definícióval éppoly jogosultan szemben áll a buddhistáké, amely szerint Isten a semmi, s ennek következményeképp állítják azután azt is, hogy az ember azáltal válik istenné, hogy megsemmisíti magamagát.*²⁶

Hegel az *ürességgel* azonosítja a semmit, s e fogalom mint az *unobjektivitás* gondolata valóban a *tartalmatlanság* fogalma is, vagyis az ürességé. Ámde mégis vigyáznunk kell itt a fogalmi definícióval, hiszen eszerint – vagyis a buddhizmus szerint – *Isten mint a Semmi a tartalom nélküli forma. A forma mint olyan viszont meghatározottság – vagyis létező.* Ez utóbbiak szerint viszont a látszat és a hasonlóság ellenére mégsem azonos a kabbalista istenfogalommal – amely utóbbi a (vonatkozás nélküli, vagy abszolút) semmit mint *feltétlen nem-létezőt* gondolja el. Isten ebben az értelemben a realitás cselekvő (alanyi) tulajdonképpenisége (lényege). A fentebbi buddhista istenképzet viszont – mint forma – lényegében nem különbözik a keresztény és a hinduista istenképzettől, az *abszolút formától*.

Most érkeztünk el a posztmodernitást a poszt-posztmodernitástól elválasztó határmezsgyéhez, nevezetesen a *pluralizmus* libertáriánus dogmája plauzibilitásának kérdéséhez.

(*A pluralizmus dogmájának korlátozott érvényessége és a metafizikai megalapozás problémája*²⁷) A *pluralizmus* a *posztmodernitás* legkarakteresebb fogalma. Ami pedig vele kapcsolatban itt és most érdekes lesz, az éppen a heideggeri *nihilizmus-problematika* összekapcsolása a *pluralizmus dogmája* érvényességének kérdésével.

A párhuzamos igazságok valóságában való hit, vagyis a *szubjektivizált igazságfogalom* együtt jár az átfogó narratívákról való lemondással. A posztmodernitás politikai-társadalomfilozófiai gondolkodásának e karaktere politikai motivációja tekintetében a *globális megbékélést* célozza. A *political correctness* alapvető célja tehát a *konfliktuskerülés*.

Mint fentebb írtam, a posztmodernitás jellemzője, hogy *tagadja az átfogó narratívák érvényességét* – ám ezáltal gondolkodása *érték- és igazságrelativizmushoz* vezetett, amely utóbbi pedig igazolja Heidegger gondját az *Atomzeitalterrel*, már ami a nihilizmust mint olyant illeti.²⁸ A *Ge-stell* egzisztenciáléja valóban karakterizálja korunkat – s, hogy ez mennyire *nem* pusztán egy *elvont és alternatívvaszerű* értelmezése a jelenkor szellemiségének, azt a geopolitika jelenlegi válságos helyzete egyértelműen igazolja.²⁹

A *Ge-stell*, az *áll-vány* létmódja a létfelejtés totalizálódásának következménye, amely utóbbi a *das Man* teljesen elidegenedett egzisztálásában kulminált. Az átlagember napjainkra valóban teljesen elidegenedett módon egzisztál, az *áll-vány* pedig, amibe kapaszkodva éli mindennapjait nem más, mint az átfogóan és összetetten szervezett *intézményiség*, amely utóbbiba vetett *hit* az alapja a *Das Man létmódjának*. Az intézményiség a bürokrácia túlhatalmához vezetett, a bürokrácia viszi a politikát Nyugat-Európában (lásd: Brüsszel), az *akárki* pedig készséggel asszisztál a vezetés *életidegen* intézkedéseivel és annak hasonlóan élet- és valóságidegen ideológiai alapvetését is gondolatlanul legitimálja.

Mint az előző fejezetben kifejtettem, amikor Heidegger a létről, ill. létmódokról beszél, akkor a *meghatározott létről*, vagyis a *létezésről*, tulajdonképpen a *meglétről*, az *egzisztálásról* beszél.³⁰ Az egzisztálás *lételhagyottsága* a létmegértés hiányából fakad. A kérdés persze itt az, hogy mit jelent a *lét*? Ha ezt a kérdést már megválaszoltuk, akkor tudjuk csak megválaszolni, hogy mit jelent a *létfelejtés* ill. a *lételhagyottság*. Ha a *létezés* és a *meglét* fogalmakat a *léttel* azonos értelemben használjuk – ahogy Heidegger teszi –, akkor hibát követünk el – mint korábban már hangsúlyoztam –, hiszen *elsikkasztjuk* az éppen Heidegger által posztulált tézist, az *ontológiai differenciát*.

Itt és most tehát nagyon fontos, hogy hangsúlyozzam a hegei létfogalom-értelmezés heideggeri kritikájának *hiátusát*, amely utóbbi hiányosság az ontológiai differencia Heidegger által posztulált tézise heideggeri értelmezésének problémájára utal. Ekképpen nagyon fontos, hogy *továbbfejlesszük* a heideggeri tézist. Ez utóbbi aktus pedig megköveteli a létfogalom *dichotomikus* jelentésének posztulálását – vagyis a hegei kifejezéssel, vagy terminológiával élve – a *„magánvaló”* lét, vagy *„tisztá”* lét, ill. a *„meghatározott”* lét megkülönböztetését. E differencia a *differencia mint differencia* valójában (Heidegger).

A *létmegértés* ugyanis – Heidegger állításával *ellentétben* – általában, ill. a létfogalom Heidegger által használt értelmében igenis *valóságmegértést* jelent. Heideggernek ugyan igaza volt abban, hogy a *lét ontológiailag differens fogalma unidentikus a valóságfogalommal*, ámde e létfogalom a heideggeri létfogalom általában használt értelmétől is differens. Vagyis a fentebbi kifejezésekben a létfogalom *funkcionálisan* azonos kell legyen a *valóságfogalommal*. A *„létező léte”*, *„létező valósága”*, a *„létfelajtés”* a *„valóságfelajtés”*, a *„lételhagyottság”* pedig a *„valóságelhagyottság”* értelmét kapja eszerint. *Itt tehát egy önellentmondásra lelünk a heideggeri koncepcióban*. Az is igaz viszont, hogy a létfogalom használható az ontológiailag differens értelemben is, ámde így az *abszolút és nem a relatív valóságra*, vagyis az *abszolútumra* vonatkozik. A *„létfelajtés”* és a *„lételhagyottság”* kifejezések ebben az értelemben már az *„istenfelajtés”* és az *„istenelhagyottság”* értelmet kapják.

Az ontológiailag a létezőtől különböző lét ugyanis azonos a semmi vonatkozás nélküli fogalmával – viszont e fogalom *nem* használható sem a *„létező léte”*, sem pedig a *„létfelajtés”*, ill. a *„lételhagyottság”* kifejezések *megfelelő* fogalmaként – legalábbis a Heidegger által használt értelemben. A létfogalom ugyanis – mint már többször is hangsúlyoztam – *dichotomikus* karakterű, vagyis van a *„magánvaló”*, ill. az *„általában vett”*, vagy *„meghatározott”* lét; s ezen utóbbi fogalom mint a *„létezés”*, ill. a *„létezőség”* fogalmakkal azonos kifejezés használható csupán a fentebb megadott értelmezésekben.

A tradíció életidegensége és hiteltelensége a létfelajtésből, illetve a lételhagyottságból fakad – mint Heidegger írja. Ebben igaza is van. Ám Heidegger nem tárt fel egy rendkívül fontos dolgot, nevezetesen azt, hogy a létfogalom eredendően kettős, dichotomikus természetű. A létet kétféleképpen foghatjuk fel ugyanis: 1. Mint véges, azaz relatív létet – ez a lét általában vett fogalma. 2. Mint végtelen, azaz abszolút létet – ez a lét elfelejtett fogalma. Ahhoz tehát, hogy az alapvetően hiteltelen metafizikai hagyománnyal hitelesen opponálhassunk – s ezáltal közel kerüljünk életproblémáinkhoz is – először ezt kellene belátnunk. Ezután pedig sorra kell, hogy kerüljön a vallás kérdése.

A *kulcs* itt a *„létezés”* és a *„létezőség”* fogalmak *azonosítása*. A karakteres hegei terminus, a *„meghatározottság”* a releváns itt. Az, hogy a meghatározott lét mint a meghatározottság mint olyan egyszerre a létezés (existentia) és a létezőség (essentia); vagyis egyszerre az *„általában vett lét”* és a *„létező mint létező”*, rendkívül fontos és új következtetés (noha Hegelből ered) – hiszen a legalapvetőbb heideggeri kérdésre, a lét értelmére irányuló kérdésre vonatkozik. A heideggeri *ontológiai differencia* tételezése szerint (*a lét nem létező*) valójában a *létezőség sem azonos a léttel*. Ezt maga Heidegger számos alkalommal hangsúlyozza. Mint a fentebbiekből kitűnik azonban, én ezt a *véges lét* értelmében vett létfogalom esetében cáfolom.

Ergo Heidegger *nem gondolta végig ezt a problémát* – noha persze jó úton járt.³¹ A lényeg, hogy a *meghatározott* lét értelmében vett létfogalom, mint a *valóságfogalommal* egyértelműen *azonos* fogalom nagyban megkönnyíti a *lét fogalmára hozását* – amely utóbbi feladat szükségességének kérdése egyébként önálló probléma volt Heidegger számára.³²

A *„létfeljítés”* a fentebbiek alapján tehát végső soron az *„istenfeljítés”* értelmét kapja meg.³³ Itt a lét *ontológiailag differens* fogalmáról van szó. A dichotomikus létfogalom tehát magában hordozza lét és létező identitásának és unidentitásának (differenciájának) ellentmondó kettősségét. *A lét tehát a feltétel nélküliség értelmében mint a létezőtől mint olyantól differens általában vett önmagától is differens fogalomként értelmeződik.*

Ekképpen a heideggeri értelemben *használt* létfogalom az *ontológiailag indifferens* értelemben is értelmes, azaz mint a *„valóságfeljítés”* mint olyan. A fő kérdés itt az, hogy hogyan egyeztethető össze a „létező léte” kifejezés és az ontológiai differencia (a lét nem létező). Meglátásom szerint ugyanis a két utóbbi kitétel *két különböző létfogalmat* tartalmaz: a „valóság” ill. az „abszolút valóság”³⁴ létfogalmait. *A létező léte eszerint nem azonos az ontológiailag differens létfogalommal.* A létező léte ugyanis – Heidegger állításával ellentétben – a *realitas*, mégpedig a *hegeli kettős értelemben*: mint *valóság* és mint *lényeg*. A létfeljítés mint valóságfeljítés ugyanakkor mégiscsak kötődik az ontológiailag differens értelelemhez, hiszen a *valóságfeljítés alapja éppen a valóság feltétel nélküliségének nem-tudása.*

Most már ideje tisztáznom, hogy miért kanyarodtam el a pluralizmustól a létfogalom-értelmezés problémájához. A kiindulópont az *akárki áll-vány létmódja* volt. Ezen egzisztenciálé inautentikus létmegértése vezetett el a *túlhajtott pluralizmushoz*, amely utóbbi a liberalizmus *extremitásaként* mint olyan *uniformizmus* – és mint *értékrelativizmus: nihilizmus*. Heideggeri értelemben a *nihilizmus persze a létfeljítéssel azonos*, valamint sokkal régebbi eredetű, magával a *metafizikatörténettel* egyidős. Mint Heidegger fejtegeti, a *metafizika a valóság lényegére összpontosít*, s ezáltal mindig a *létező létére mint a létező lényegére* kérdez rá, ahelyett, hogy a *létre mint olyanra* fókuszálna –, s ez utóbbi *mulasztás* a nihilizmus mint *lételhagyottság* lényege.

A nihilizmus eszerint mint a *modernitás* szellemiségének tipikus karakterjegye elsősorban *társadalmi* jelenség. Én a *nihilizmust az értékrelativizmusból eredeztetem*, amely utóbbi pedig közvetlenül a *pluralizmusból* ered. A kulcsfogalom itt az *uniformizmus*, az „*egyformásítás*”, vagyis az a fajta gondolkodás, amely igyekszik összemoszni a dolgok közötti különbségeket, valamint tagadja az igazság mint olyan *objektivitását*; s ezáltal – mivel általános értékrelativizmusba torkollik – *megszünteti magát az értékszemléletet*, s ez utóbbi már a nihilizmus mint olyan vejele.

(*A nihilizmus mint istenfeljítés*) Értelmezésem szerint maga a fogalom azt jelenti, hogy *az ember semmiben sem hisz*, nincsenek elvei, *nincs ideológiája*, szilárd és *koherens világnézete*. Heideggernek igaza volt abban, hogy a *metafizika mint ontológiatörténet valóban inautentikus* – és valóban azért, mert *nem problematizálja a létfogalmat*, ámde magát a fogalmat és az egész problematikát máshogyan értelmezem, mint Heidegger. Úgy gondolom, hogy Heideggerrel az a fő probléma, hogy *nem eléggé szisztematikus*, nem *megfelelően* rendszerezett – ezáltal pedig, noha részleteiben gondolkodása és problémakezelése helyes, mégis elvétí a megoldást, vagyis a létfeljítés leküzdését. Heideggermél a rendszer mellőzése szándékos elvi meggyőződésből fakadt: az autentikus „új értelemben vett metafizika” a „szabadságon, az esetlegességen és a történetiség” alapszik, ekképpen szükségszerűen *rendszer-telen*.

Mint korábban írtam, *éppen a Semmi ignorálása a nihilizmus*, vagyis a *Lét semmibe vétele*³⁶ – ám ez utóbbi az *istenfeljítést* jelenti. Heidegger számára persze az egész létkérdés sokáig teljesen más jelentéssel bírt, de a két fogalom kapcsolatán – lét és semmi – kétségkívül sokat rágódott.

„[...] Elképzelhetünk-e olyasvalamit, mint a lét? Nem fog el valakit a szédülés az erre irányuló kísérletnél? Valóban, kezdetben tanácstalanok vagyunk, és az ürességbe nyúlunk. A létező – az valami: asztal, szék, fa, ég, test, szavak, cselekvés. A létező igen – de a lét? Az efféle úgy fest, mint a semmi – és nem kisebb személy, mint Hegel mondta: a lét és a semmi ugyanaz. A filozófia mint a lét tudománya a semmi tudománya? Vizsgálódásunk kiindulásakor minden látszatkeltség és megszépítés nélkül be kell ismernünk: léten közvetlenül semmit sem gondolhatok...”³⁷

Na igen. „Léten közvetlenül semmit sem gondolhatok”. *Vagyis éppen a Semmit kell gondolnom lét alatt – hiszen e kettő egy és ugyanaz...* De mi ez a Semmi?... A megoldás a levegőben lógott a kései Heideggernél:

„[...]»Az agg Heidegger utolsó megnyilvánulásai« alcím alatt hasonló gondolatokkal találkozunk. Itt Kunszt György Ernst Nolte 1992-ben megjelent könyvére hivatkozva leírja, hogy Heidegger négy hónappal halála előtt beszélgetésre hívta meg Welte teológiai professzort. Heidegger kérése az volt, hogy Welte beszéljen a sírjánál. A beszélgetés közben »a levegőben lógott Eckehartnak az a gondolata, hogy Isten és a Semmi azonos« (247). S ezen a ponton Kunszt György megkockáztatja azt a gondolatot, hogy az agg filozófus »utolsó napjaira maradt Eckehart-opciója döntő mértékben Heidegger Zen-buddhizmuson orientált japán tanítványainak és követőinek visszahatása Heidegger gondolkodásárá«³⁸

Visszatérve a nihilizmus-kérdéshez idézném Kunszt Györgyöt e tárgyban:

„Áhítatával elüt az írás egészétől annak utolsó, tízoldalas része, amelynek címe: *A lét mint az üresség és a gazdagság*. Ennek az írásnak (*Az európai nihilizmus* című főfejezetnek) már az elején is található egy elmélkedés a Semmiről és kapcsolatáról a nihilizmushoz. Heidegger ott (műveiben már sokadszor) felhívja a figyelmet arra, hogy a Semmi persze nem létezik, nincsen, de elkerülhetlenül mégis úgy beszélünk róla, mintha lenne, létezne. Ehhez a kedvenc, visszatérő megfigyeléséhez azonban itt egy rendkívül érdekes gondolatot kapcsol. Azt mondja, hogy »a nihilizmusnak talán abban rejlik a lényege, hogy nem vesszük komolyan a Semmire vonatkozó kérdést.« (Neske, 29. o.) »Mi lenne akkor« – folytatja később – »ha a Semmi nem lenne ugyan valójában létező, de nem is lenne sohasem a csupán csak Semmis?« (uo. 30. o.) Akárhogyan van is azonban mindez pontosan, ebből a perspektívából azt mondhatnánk, hogy a nihilizmus úgy írható le mint: lényegi eltökéltséggel nem gondolkodni a Semmi lényegéről.”³⁹

Nagy örömmre szolgál, hogy e – korábban nem ismert – Heidegger szöveg alátámasztja a koncepciómat. Lényegében ugyanazt írta Heidegger, mint amit kikövetkeztettem magamtól is. Ez voltaképpen egy paradoxon, hiszen azt állítjuk – Heidegger és én –, hogy *a Semmi semmibe vétele a semmi-elvűség* (nihilizmus). Megoldást pedig csak koncepcióm jelenthet e tárgyban – vagyis, hogy a Semmi nem más, mint a hegeli abszolútum-definíció *antitézise*: az abszolútum (az abszolút lét) *nem* a meghatározottság (a tárgyiság) totalitása, hanem a *meghatározatlanság* (az *alanyiság*) totalitása.

Ez lenne tehát a megoldás – ezt persze Heideggernél nem találjuk meg,⁴⁰ képlékeny és jelentéstelen létfogalma nem segít hozzá, hogy közvetlenül *nála* megoldást találjunk. Nem volt igaza tehát Heideggernek abban, hogy elutasította Hegel alaptételét a tiszta lét és tiszta semmi azonosságáról. Heidegger ugyanis a következőket írja:

„»A tiszta lét és tiszta semmi tehát ugyanaz.« Hegelnek ez a mondata (*A logika tudománya* I. rész. Bp. 1979. 58. o.) helytálló. Lét és Semmi összetartoznak, de nem azért, mert megegyeznek – a hegeli gondolkodás-fogalom felől tekintve – a maguk meghatározatlanságában és közvetlenségében, hanem mert a lét lényegében véges és csak a Semmibe beletartott jelenvaló lét transzcendenciájában nyilvánul meg.”⁴¹

A megfelelő értelmezés persze Hegelt is átértelmezi, de mégis a Hegel-szövegből kell kiindulni. Igazából a heideggeri indoklás messze nem kielégítő, s éppen azért, mert a fentebb már hangsúlyozott létfogalom-dichotómiát Heidegger egyszerűen nem érzékelte.⁴² Heidegger azt mondja, hogy *a lét nem a tárgyiség*, mint pedig Hegel alapján gondolnunk kellene.

„[...] Amit Hegel »létnek« [Sein] (és lényegnek) [Wesen] nevez, mi »tárgyiségként« határozzuk meg: Hegelnek ezen elnevezése sem véletlen, hanem »A metafizika átváltoztatása« [Die Überführung der Metaphysik] és maga a kanti sajátosság által meghatározott. Így most a létező léte (lényeg), mint az *objektivitás* meghatározásának kategóriája: »tárgyiség«. [...]»⁴³

Akkor hát mi? Heidegger nem ad választ, hiszen itt, mint írja „definiri non potest”, „nem lehetséges a definíció”.⁴⁴ A létnek a Semmivel való azonosításának lehetősége mégis felmerül benne.

„Felül kell vizsgálnunk, hogy vajon a Semmi, amely a maga lényegét illetően hangolja a szorongást, kimerül-e minden létező üres tagadásában, vagy pedig, mint soha és sehol nem létező, úgy lepleződik le, mint az önmagát minden létezőtől megkülönböztető, amit a létnek nevezünk. [...] A lét nem hagyja magát a létezőhöz hasonlóan tárgyilag elénk állítani és előállítani. Ez a minden létezőnek egyszerűen a másika [schlechthin Andere], a nem létező. De ez a Semmi létként létezik [west]. Elhamarkodottan lemondunk a gondolkozásról, ha a Semmit könnyedén a pusztá Semmisnek nyilvánítjuk, és a lényegtelennel [Wesenloses] azonosítjuk. Ahelyett, hogy az üres éleselméjűség ilyen elhamarkodottságával ítélnénk, és a Semmi rejtélyes többértelműségét feladnánk, készenlétben kell állnunk arra, hogy a Semmiben annak tágasságát tapasztaljuk meg, ami minden létező számára biztosítja, hogy van. Ez pedig maga a lét.”⁴⁵

Ámde a kérdésre, hogy akkor mi a lét, szerinte nincs válasz, mint fentebb már elhangzott. Meggyőződése szerint a filozófiának nem is feladata a válaszok megadása.⁴⁶ Nincs, mert nem lehetséges *rendszer*, és nincsenek, mert nem lehetségesek válaszok sem. E heideggeri meggyőződést általában osztja a posztmodern kontinentális filozófia. Na és itt érkezünk vissza a *pluralizmushoz* mint a posztmodernitás alapideológiájához.⁴⁷ Olybá tűnik tehát, hogy maga Heidegger sem szabadult meg a nihilizmustól és a létfelejtéstől...⁴⁸

A fentebbiek alapján a nihilizmus-probléma összetett és az okot illetően egyfajta kettősséget takaró kérdés. A nihilizmus mint olyan tehát alapvetően a modernitás problémája, vagy pedig – mint Heidegger állítja – valami sokkal mélyebb és régebbi krízise a nyugati civilizációnak?

Heidegger szerint itt a létfelejtésről van szó, ami önnön lényegében nem más – mint írja a Nietzsche-könyvében: „[...] »a nihilizmusnak talán abban rejlik a lényege, hogy nem vesszük komolyan a Semmire vonatkozó kérdést.« (Neske, 29. o.)⁴⁹

Kunszt György szerint ugyanakkor „[...] konstatálható, hogy ezzel a szemlélettel Heidegger – elvont filozófiai terminológiát használva – éppen úgy a kereszténységet okolja a nihilizmusért, mint Nietzsche, csak Nietzschétől eltérően – nem a platóni észak kategóriákat használja fel a kereszténység filozófiai lényegének megragadására, hanem – Kierkegaard-ral megegyezően – a szubjektivitáson-orientáltságot.”⁵⁰

A nihilizmus-probléma *kettőssége* szintén magából a heideggeri deskripcióból tűnik ki. Természetes persze, hogy az ember első körben a saját korára lát rá, egyáltalán azt érzi valónak, de a mélyebben húzódó okok a régmúltban gyökereznek.⁵¹ Így már érthető azon heideggeri meglátás is, hogy a fentebb leírtak csupán a jéghegy csúcsát képezik, a mélyben egy több ezer éves probléma húzódik meg, amely mögött Heidegger Nietzsche nyomán – ha burkoltan is –, de a kereszténység képét látja.

„»Istenre nézve nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értékke emelik. Mert ez a csapás nem azoktól jön, akik nem hisznek istenben, hanem egyenesen

a hívóktól és azoktól a teológusoktól, akik minden létezők leglétezőbbjeként beszélnek róla, bár soha nem jut eszükbe, hogy magára a létre gondoljanak, és hogy közben erre rádöbbenjenek; ez a gondolkodás, ez a beszéd a hit szempontjából nézve éppenséggel istenkáromlás.« (Martin Heidegger: Holzwege. Id. kiad. 203. l.)⁵²

Itt is az ontológiai differenciáról van szó, vagyis a létfelejtésről; Heidegger hevesen támadja Istennek *ens primum*ként és *summum* esseként való felfogását, hiszen a létező alapja mint maga a lét nem lehet maga is egy létező – mint írja.⁵³ Itt jutunk vissza a Semmire vonatkozó kérdéshez újra.

(*Az ens primum és a Semmi*) „»A metafizika elismeri ugyan, hogy nincs létező lét nélkül. Ám alighogy kimondta ezt, máris ismét egy létezőbe helyezi a létet, akár úgy, hogy ezt a végső ok értelmében a legfőbb létezőnek tekinti, akár úgy, hogy azért tekinti kitüntetett létezőnek, mert a szubjektum szubjektivitása a feltétele minden objektivitásnak, akár úgy, hogy e két megalapozás összetartozásának konzekvenciájaként a feltétlen szubjektivitás-ban látja az abszolútnak gondolt legfelső létező specifikumát.« (245. o.) (Nyilvánvaló, hogy ez a három változat egyben a metafizika történetének rövid összefoglalása is, hiszen az első változathoz mindenekelőtt Aquinói Szent Tamás, a másodikhoz egyértelműen Kant, a harmadikhoz pedig leginkább Hegel, illetőleg végül is Nietzsche asszociálható.)⁵⁴

Mint látnivaló, koncepcióm teljes mértékben végiggondolt, méghozzá először is Heidegger által... Ami mégis hibádzik, az egy *összekötő kapocs* Isten és a Semmi között.⁵⁵ Nyilvánvaló számomra, hogy Heideggerben végig ott motoszkált a halála előtt felszínre került eckharti gondolat Isten és a Semmi azonosságáról. E gondolat közvetlenül következik a heideggeri tételből, az ontológiai differenciából is, bár Heidegger igencsak vonakodott az ontológiailag differens lét és Isten azonosságának elismerésétől. Érthető módon persze, hiszen látszólag értelmezhetetlen a gondolat. Ám mégsem hagyta békén. Heidegger a halála előtt Eckharton gondolkodott, azon, hogy Eckhart miért azonosította Istent a „tisza semmivel”. A *Kabbalát* azonban nem veszi elő, holott a *Zóhár* értelmezése feltétlenül releváns lenne itt. De tudományos szempontból persze a misztika segítségül hívása tényleg nem plauzibilis megoldás. Ami inkább segít, az – mint fentebb hangsúlyoztam – az összekötő kapocs az abszolút valóság (Isten, az abszolútum) és a vonatkozás nélküli léttagadás (a tiszta semmi) között. Azon paradoxon, hogy azonosítjuk a feltétlen valóságot a vonatkozás nélküli valóságtagadással (az abszolút valóság nem valóságos) csakis az abszolútum fogalmának, mint a feltétlen azonosság fogalmának végiggondolása révén oldható fel. Ergo itt a megoldást az identitás-problémának az abszolútumra való vonatkoztatása révén érhetjük el. Mint Heidegger írja az *Identität und Differenz*ben, az identitás a látszat ellenére sosem az $A=A$ -t, hanem mindig az $A=B$ -t jelenti.

„[...] Mi az azonosságot mint összetartozást fejezzük ki. Ez közel áll a később elgondolt és általánosan ismert identitás értelmében elképzelt összetartozáshoz.”⁵⁶

Hangsúlyoznom kell azonban ehelyütt újra, hogy a heideggeri megfontolás csak a létező mint olyan azonosságára érvényes. Vagyis csak a relatív, véges létre, a *létező létre*; az abszolút, végtelen és *nem létező létre* már nem.⁵⁷ Az identitás és unidentitás identitása mint a *meghatározottságra*, a *valamire*, vagyis a *létezőre* mint létező létre (valóságra) érvényes tételezés valóban az $A=B$ kifejezéssel deskriptálható, ám – mint maga Heidegger írja, ezen identitás ontológiailag differens a léttől –, s itt hadd hangsúlyozzam: vagyis az *abszolútumtól*. Az abszolútum tehát a *szubjektív totalitás* értelmét kapja. Ez egy direkt kontradikció a hegeli tételezéssel szemben, amely a „*meghatározottság totalitásaként*” definiálja az abszolútumot, az *alanyi teljesség* ugyanis a *nem-tárgyi totalitás* – vagyis a *meghatározatlanság totalitása*.

Az ontológiailag differens lét mint az abszolútum tehát csak az ún. tautologikus identitás-leírással fogalmazható meg, vagyis az $A=A$ -val.⁵⁸ Minthogy pedig az *abszolút* valóság az $A=A$

formulával írható le, a *relatív* valóság pedig az $A=B$ -vel, ekképpen képesek vagyunk logikailag egzaktan kifejezni – és a kifejezés által feloldani – e paradoxont: $A=A \neg A=B$ (*az abszolút valóság nem valóságos – a Lét nem létező*).

Látnivaló, hogy az első azonosság nem azonos a másodikkal. De persze ennél is lényegesebb, hogy itt éppen a heideggeri ontológiai differenciát fejeztem ki – noha *nem egészen a heideggeri értelemben*. Az is kérdés lehet itt persze, hogy egyáltalán mi pontosan a heideggeri értelmezés?... Nyilvánvaló, hogy maga Heidegger számára tulajdonképpen csak az volt bizonyos, amit a tétel *közvetlenül* kifejez, vagyis a *differencia*. „Léten közvetlenül semmit sem gondolhatok” – írja, ám nincs igaza. Már önmagából a tételből következik, hogy igenis kikövetkeztethető, mit is kell a léten közvetlenül gondolni. *A létező ugyanis a meghatározottság mint olyan* (Hegel) – ergo a *lét* csakis a *meghatározatlanság mint olyan*, vagyis a *meghatározatlan közvetlen* lehet, tehát nem más, mint az *abszolút valóság* (mint az *abszolút identitás*), a *kezdet tiszta léte*. *E lét egyaránt differens a létezőtől és a hegeli realitásfogalomtól is*.

A *tárgyiság* (a *valóság*) maga a *relativitás*,⁵⁹ s nyilvánvaló, hogy az *abszolútivitás* pedig az előbbi kontradiktórikus ellentéte kell legyen.⁶⁰ Ekképpen a fentebbi tétel így is igazolást nyer: *a feltétlen tárgyiság mint abszolútivitás nem tárgyiság-szerű, (tehát nem tárgy)*.

A *feltétlen tárgyiság az abszolút meghatározottság* – hegeli szóhasználatlaltal a „*meghatározottság totalitása*”. A kérdés itt az, hogy a *feltétlenség*’ és a *teljesség*’ fogalmak itt valóban pontosan ugyanazt jelentik-e, vagy sem? A *teljesség*, a *mindenre kiterjedőség*’ az *egész-ség*, az *egység*. *Az egység pedig a különbözők összetartozása*, vagyis az általában vett *identitás* ($A=B$), a *létezőség*, a *tárgyiság*, a *lényeg*, vagyis a *végesség azonossága*. Az *abszolútság* viszont a *végtelenség* mint olyan ($A=A$). Látnivaló, hogy a fentebbi két fogalom tehát nem teljesen azonos, sőt, az imént meghatározott értelemben éppen ellentétes jelentésű. A *teljesség*, a *totalitás* tehát a *határtalanság*; a *feltétlenség*, az *abszolútivitás* pedig a *végtelenség*. *Az abszolút meghatározottság ergo nem azonos a meghatározottság totalitásával*. *Az abszolút meghatározottság a végtelen meghatározottság*, mint a fentebbiekből kiderült, vagyis a *végtelen végesség*. Erről írja azt Hegel, hogy *véges és végtelen egysége*. Ám itt valójában nem erről van szó. Mint Hegel írja, *a lényeg a lét tagadása*, ám éppígy igaz az is, hogy *a lét pedig a lényeg tagadása* (az első tagadás). Ergo, mivel a *lényeg a tárgyiság*; így a *lét a nem-tárgyiság* mint olyan kell legyen – vagyis az *abszolút tárgyiság a feltétlen nem-tárgyiság mint olyan*.

Az *abszolút meghatározottság meghatározottsága* tehát feloldódik önnön végtelenségében, vagyis csak mint végtelen határozódik meg. Ám ezáltal határa korlátlan korlát, ami azt jelenti, hogy meghatározottsága éppen meghatározatlansága. Bizonyos szempontból kétségkívül a hegelivel azonos eredményre jutottam – ám ezen végeredményt mégis másképp értelmezem, mint Hegel. Hegel számára ugyanis ehelyütt az volt a lényeg, hogy kimutassa a következőt: „[...] Kitűnik tehát majd, hogy az első lét magában meghatározott, s így másodsor, hogy átmegy a létezésbe, hogy létezés; ez azonban mint véges lét megszűnik, s átmegy a létnek végtelen önmagára való vonatkozásába, harmadszor, a magáért-való-létbe.”⁶¹

Való igaz, hogy „az első lét magában meghatározott”, s az is, hogy „átmegy létezésbe” – de az már nem igaz, „hogy létezés”. Itt van a kutya elásva, ugyanis *az első lét nem önmagaként létezés, hiszen önmagaként a létezés tagadása mint olyan*. *A létezés* tehát az *abszolútum van-sága, meghatározottsága* mint *általában vett lét* (realitás), azaz a *valóság totalitása* mint olyan. Itt ergo az *alanyiság tárgyiságba fordulásáról* beszélek, ám belátható, hogy az *alanyiság abszolút értelemben* sosem lehet azonos a *tárgyisággal*. Az *alanyiság tárgyiságba fordulása* a fentebbiek alapján tehát a *végtelen végesbe fordulása*. *Isten léte (realitása) Isten végessége, a valóság mint olyan*. *A Deus sive natura* (Isten, vagyis a természet) spinozai tétele ekképpen kapott átlátható értelmet.

A hegeli meggyőződés, miszerint az identitás mint olyan mindenkor csak mint identitás és unidentitás identitása *van*, vagyis csak mint ilyen *reális*, valóban igaz. Ám éppígy igaz azon heideggeri meggyőződés is, miszerint a realitás mint tárgyiség unidentikus a létezőtől különböző léttel; vagyis a „*realitás*” és a „*reális*” kifejezések mindenkor a *léttől differens létezőre* vonatkoznak.⁶² A fentebbiek alapján tehát a lét, mint a létezőtől differens az *irrealitás* mint olyan.⁶³ Ez azt is jelenti, hogy feltétlen és meghatározatlan – vagyis mint identitás nem a fentebbi egység, nem az identitás és differencia identikus egysége, hanem mint abszolút azonosság *pusztán azonosság*, vagyis *olyan azonosság amely csakis önmagával azonos*. Mint ilyen pedig *önmagában jelentéstelen* – hiszen fentebb már tisztáztam, hogy *informatív*, jelentéssel bíró csakis a *reális* identitás lehet. Az „*önmagában jelentéstelen*” alatt itt azt kell értenünk, hogy *lényegtelen*, vagyis, ahogy Eckhart fogalmazott: „*lényegfeletti*”. Az „*előzetes tárgy*”, a *deus*, mint *irrealitás* tehát a lét ontológiailag-ontikusan *differens* fogalma, az abszolút lét, az abszolút valóság. Eckhart és az ő nyomán Hegel persze ezt *közvetlenül* nem fogadja el, hiszen – mint Heidegger írja – Eckhartot nem a *deus* érdekli, hanem a *deitas*, nem Isten, hanem az *istenség*. Hegel pedig azt állítja, hogy az abszolút kezdet, vagyis az *abszolút absztrakció fogalma a létfogalom, s nem a vonatkozás nélküli semmi fogalma*. Hegel álláspontja szerint ugyanis a létfogalom *elvonatb*, azaz *univerzálisabb* fogalom az abszolút semmi fogalmánál.

„[...] Ha ezt nem hagyjuk figyelmen kívül, akkor a léttől a semmihez való átmenetet mint valami éppenséggel könnyűt és triviálist akként lehet elképzelni, vagy ahogyan még mondják *megmagyarázni és érthetővé tenni*, hogy a lét, amelyet a tudomány kezdetévé tettek, persze semmi, mert mindentől lehet absztrahálni, s ha mindentől absztraháltunk, nem marad semmi. [...] *Lehet* mármost, ha el akarjuk felejteni a semmi *gondolását*, azaz a létbe való átcsapását, vagy ha nem tudnánk róla semmit, folytatni ama *tudás* stílusában; tudunk ugyanis (hál’ Istennek!) a semmitől is absztrahálni (mint ahogy a világ teremtése is absztrakció a semmitől), s akkor nem a semmi marad, mert hiszen éppen ettől absztraháltunk, hanem megint elérkeztünk a léthez.”⁶⁴ Elgondolása szerint ugyanis *a semmi is valami*, vagyis *lét*, méghozzá a „*kimondhatatlan valami*”.

„Ha az ellentét ebben a közvetlenségben mint *lét* és *semmi* fejeződik ki, túlságosan feltűnőnek látszik semmis volta, semhogy meg ne kísérelnénk megrögzíteni a létet és megóvni az átmenettől. Az elmélkedésnek e tekintetben azt kell tennie, hogy a lét számára szilárd meghatározást keres, amely által különbözik a semmitől. Így pl. a minden változásban megmaradónak, a végtelenül meghatározható *anyagnak* stb. értelmében veszik, vagy elmélkedés nélkül is valamilyen *egyedi* egzisztenciának, bármilyen érzékinek vagy szelleminek értelmében. De mindezek a további és konkrétabb meghatározások a létet nem hagyják meg többé annak a *tiszta létnek*, amilyen itt közvetlenül kezdetben. Csakis ebben a tiszta meghatározatlanságban és e tiszta meghatározatlanság miatt *semmi*; – *kimondhatatlan valami*; különbsége a semmitől csak *vélekedés*.”⁶⁵

Az igaz – mint Heidegger írja –, hogy „a gondolkodás mindig valamiről gondolkodik”; ámde a „*tiszta semmi*” *semmilyen értelemben sem lehet valami*, s így vissza is érkeztünk az ontológiai differencia gondolatához. Visszaérkeztünk, hiszen a *valami mint olyan a tárgyiség, vagyis a létfeljítés létfogalma*.⁶⁶ Hiába gondolkodik tehát a gondolkodás mindig *egy* valamiről, Istent mégsem tarthatja valaminek – hiszen *Isten a létezőtől különböző lét, vagyis a valamitől különböző „meghatározatlan közvetlen”*.⁶⁷

Ide futnak tehát össze a szálak – amennyiben Hegelt és Heideggert konzekvensen összeegyeztetjük.

BIBLIOGRÁFIA

Önálló kötet:

- Albert Einstein: Science and Religion, 1941; Ideas and Opinions
 Thomas von Aquin: De ente et essentia – Das Seiende und das Wesen. Stuttgart, 1987
 Karen Armstrong: Isten története, A judaizmus, a kereszténység és az iszlám négyezer éve, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997
 G. W. F. Hegel: A logika, Enciklopédia I. ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
 G. W. F. Hegel: A logika tudománya [*Wissenschaft der Logik*] ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
 Martin Heidegger: A fenomenológia alapp problémái [*Die Grundprobleme der Phänomenologie*], ford. Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001
 Martin Heidegger: A metafizika alapfogalmai [*Die Grundbegriffe der Metaphysik*], ford. Aradi László és Olay Csaba, Osiris Kiadó, Budapest, 2004
 Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976

Tanulmány gyűjteményes kötetben:

- Martin Heidegger: Die Negativität. Eine Auseinandersetzung mit Hegel aus dem Ansatz in der Negativität (1938/39, 1941)
 Gesamtausgabe III. Abteilung: Unveröffentlichte Abhandlungen Vorträge – Gedachtes, Band 68, Hegel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993
 Martin Heidegger: Identität und Differenz, Verlag Günther Neske Pfullingen, 1957
 Martin Heidegger: Mi a metafizika? [*Was ist Metaphysik?*], „Költőien lakozik az ember” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994
 Martin Heidegger: Utószó a mi a metafiziká?-hoz, Martin Heidegger: Útjelzők [*Wegmarken*], ford. Vajda Mihály, Osiris Kiadó, Budapest, 2003

Periodika:

- Till R. Kuhnle: Von Dante zu Derrida : Kabbala und Literaturtheorie, (forrás: <http://tillkuhnle.homepage.t-online.de/Text11.pdf?foo=0.501853026402485>)
 Kunstz György: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról, forrás: http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=heidegger-nietzsche-nihilizmus-felfogasarol_743
 Székely László: Kozmosz és Teremtő: Stephen Hawking teológiai koncepciójának bírálata, Vallás és tudomány: Manréza Szimpózium 2004, szerk. Hetesi Zsolt és Teres Ágoston, Budapest, 2005, (forrás: <http://sz-l.web.elte.hu/OKTATAS/VALLTERM/HAWKING.htm>)
 Vásárhelyi Szabó László: Nihilizmus-terápia a tengelykor szellemében Kalligram / Archívum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december

JEGYZETEK

- 1 Mert belefáradt annak szkepticizmusába és 6 „[...]»Ha azonban a világegyetem teljesen magában zárt, se szingularitásai, se határai nincsenek, és tökéletesen leírható egy egyesített elmélettel, akkor komoly veszély fenyegeti a Teremtő Isten szerepét.« (Hawking, i. m. 176. o.) [...] Ezzel együtt Hawking mégiscsak a fölvilágosodás természettudományos ateizmusának kortárs képviselője, hiszen egyrészt a kereszténység istenfogalmát természettudományon alapon cáfolhatónak tartja, másrészt határozottan állítja is, hogy a teremtő és a teremtés fogalma természettudományos okok miatt tarthatatlanná vált.” (Székely László: Kozmosz és Teremtő: Stephen Hawking teológiai koncepciójának bírálata, Vallás és tudomány: Manréza Szimpózium 2004, szerk. Hetesi
- 2 Vagyis Huntingtonnak volt igaza.
 3 Vagyis a vitalitás mint olyan a bizonyítéka szerintük annak, hogy jogosan cselekszenek. Más kérdés, hogy nagy tévedésben vannak.
 4 E jogi legitimáció tehát egy civilizáció szellemi-ideológiai legitimációja.
 5 E kérdés összefügg a korábban e fejezetben elhangzottakkal, vagyis amennyiben a tudomány, amely valóságfelfogásunkat konstruálja, nélkülözni kénytelen a metafizikát, annyiban megreked a valóság fizikai értelmezésénél, s ez utóbbi vezetett korunk materialista-ateista és értékrelativista nihilizmusához.

- Zsolt és Teres Ágoston, Budapest, 2005, forrás: <http://sz-l.web.elte.hu/OKTATAS/VALLTERM/HAWKING.htm>)
- Hawkingnak mint fizikusnak igazsága van abban, hogy az abszolútum valóban nem fizikai, hanem transzfizikai entitás, sőt, mint entitás még csak nem is realitás. Eszerint viszont Székely Lászlónak is igaza van – Istent valóban nem lehet természettudományos eszközökkel megragadni. Ugyanakkor az is igaz, hogy nem tételezhetjük azt, hogy a transzfizikainak, vagy metafizikainak semmi köze, semmi kapcsolódása nincs a fizika-ihoz, hogy Istennek semmi köze a természethez. Hiszen Isten mint a természet, vagy a világmindenség, az univerzum teremtője és fenntartója valamilyen módon kapcsolatban kell, hogy álljon a φύσις-el...
- 7 Vö. előző lj.
 - 8 „Amit Hegel »létnék« (és lényegnek) nevez, azt mi »tárgyiságként« határozzuk meg: Hegelnek ezen megjelölése sem véletlen, hanem *A metafizika átváltoztatása* [Die Überführung der Metaphysik] és ugyanannak kanti karaktere által meghatározott [...]” (Heidegger 1993: 50. o.)
 - 9 *A tartalmi mindig a tárgyat jelenti, tehát a feltétel nélkül alanyinak* szükséges jellemzője *tartalmatlanság, azaz a mi-ség-nélküliség.*
 - 10 Karen Armstrong: Isten története, A judaizmus, a kereszténység és az iszlám négyezer éve, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 482–483. o.
 - 11 Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [Die Grundprobleme der Phänomenologie], ford.: Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 117. o.
 - 12 Uo. Az eckharti érvelés teljesen egybevág a hegelivel – mint ezt Heidegger is említi – az előbbi tehát az utóbbi forrásának tekintendő.
 - 13 Vö. előző lj.
 - 14 Thomas von Aquin: De ente et essentia – Das Seiende und das Wesen. Stuttgart 1987, 55. o. (*A szerző ford.*)
 - 15 Till R. Kuhnle: Von Dante zu Derrida : Kabbala und Literaturtheorie, (forrás: <http://tillkuhnle.homepage.t-online.de/Text11.pdf?foo=0.501853026402485>)
 - 16 Forrás: Ein-Sof – Wikipedia the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Ein_Sof
 - 17 Albert Einstein: Science and Religion, 1941; Ideas and Opinions, 47. o.
 - 18 Ez utóbbi istendefiníciót általában a misztikus tradíció vallja – mint korábban már felmerült. E tradíció azonban, mint Heidegger hangsúlyozza: „A középkor misztikája, pontosabban a misztikus teológia nem misztikus abban az értelemben, ahogy mi használjuk, és persze nem rossz értelemben az, hanem egy teljesen eminens értelemben, fogalmi jellegű.” (Heidegger 2001: 117. o.) Valójában tehát e misztika *nem irracionalista*, hiszen „fogalmi jellegű”, vagyis *racionalis* gondolkodáson alapszik.
 - 19 Az alanyiság mint olyan már önmagában a valamiség (a tárgyiság) negációja. Az abszolút alanyiság *ekképpen az abszolút tárgyiság negatívítása* – ám e negativitás, e differencia ugyanakkor identitás is. A feltétlen alanyiság mint az abszolút identitás az absztrakt, univerzális negativitásként az abszolút valóság; a meghatározottság (tárgyiság) totalitása (a valóság mint az objektív realitás, a létezés) csupán része Neki.
 - 20 Vö. előző lj.
 - 21 „A ratio annyit jelent, mint essentia vagy natura, vagy, ahogyan még látni fogjuk, realitás.” (Uo. 125. o.)
 - 22 A tárgyiság a szubsztancialitás – ez utóbbi pedig szubjektívítás, mert magánvalóság, azaz léte abszolút – Hegel szerint. Ez azt jelenti, hogy a *res* mint *realitas* (a dolog mint dologiság) *alany*.
 - 23 Isten tehát a *meghatározás*, a *meghatározó* – *s nem a határ maga* –, noha a tiszta semmivel azonos. Hegel ez utóbbi kifejezést a pusztá határral, vagy korláttal azonosította; valamint az ürességgel – azonban kimutattuk, hogy itt nem erről van szó.
 - 24 *Az abszolútum*: 1. az *abszolút identitás*, 2. az *abszolút szubjektum*, 3. az *abszolút valóság (lét)*.
 - 25 Az identitással feltétlenül azonos entitás értelmében.
 - 26 Hegel 1979b: 156. o., kiemelés tőlem: G. Z. E.
 - 27 A pluralizmus fontos egyrészlől, mint a liberális demokráciák politikumának *szabadság-elve*, másrészlől viszont – mivel *tagadja az igazság objektivitását* – *problematikussá teszi* ez utóbbit, mert *relativizálja* az elvek, ideológiák igazságérvényét. Ezáltal pedig bizonyos esetekben egyértelműen *működésképtelennek* tűnik.
 - 28 A heideggeri megfontolás napjainkra vált igazán relevánssá, az – S. P. Huntington által húsz éve megjósolt – ún. civilizációk összecsapásának korában.
 - 29 Természetesen az iszlám világgal való ütközésre gondolok elsősorban, illetve ennek a konfliktusnak részben helytelen kezelésére.
 - 30 Ezt Heidegger nem tisztázza kellőképpen.
 - 31 Úgy gondolom, hogy e probléma volt a *Kehre*, a heideggeri fordulat fő motívója.
 - 32 „S ha a lét mégis a legkuszább és a legsötétebb fogalom lenne? S ha a létet fogalmára hozni a filozófia legsürgősebb, újból és újból újonnan megragadandó feladata lenne?” (Heidegger 2004: 26. o.)
 - 33 A lét mint abszolút lét (valóság) értelmében.
 - 34 „A belsőnek és a külsőnek ez az egysége az *abszolút valóság*. Ez a valóság azonban *először* is az *abszolútum* mint olyan, amennyiben mint olyan egység van tételezve, amelyben a forma megszűnt, s egy külsőnek és belsőnek *üres vagy külső különbségévé* vált.” (Hegel 1979: II. rész, 139. o.)

- 36 Vagyis a *létfelajtés*. Ám itt a *Semmi a Lét* – ami pedig különbözik a *léttől* (vagyis a *létezőtől*).
- 37 Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [*Die Grundprobleme der Phänomenologie*], ford.: Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 25. o.
- 38 Vásárhelyi Szabó László: Nihilizmus-terápia a tengelykor szellemében. Kalligram / Archívum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december. *Lét = Semmi = Isten*. Ez a lét azonban különbözik az általában használatos létfogalomtól. Itt ugyanis – Hegel szavaival élve – a „*meghatározatlan közvetlenről*” van szó. Heidegger a *Mi a metafiziká?*-ban ír e hegeli létfogalomról, de lényegében nem fogadja el, mert – nézetem szerint – nem érti meg.
- 39 Kunszt György: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról, forrás: http://exsymposium.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=heidegger-nietzsche-nihilizmus-felfogasarol_743
- 40 Noha kétségkívül gondolkodott a problémán. Heidegger itt nem látja be, hogy nem arról a létfogalomról beszél, amiről Hegel. Amikor Heidegger „véges létről” beszél – mint fentebb hangsúlyoztam – *nem a létről*, hanem a *létezésről* beszél. Heidegger persze nem is érzékeli e különbségtétel szükségességét.
- 41 Martin Heidegger: *Mi a metafizika?* [*Was ist Metaphysik?*], „Költőien lakozik az ember” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994, 30. o.
- 42 Heidegger valójában nem az *esse*-ről beszél, amikor a létről szól, hanem az *existentiáról* – mint fentebb már hangsúlyoztam –, vagyis *nem a létről* mint olyanról, hanem a *létezésről*, mint a *meghatározott létről*.
- 43 Heidegger 1993: 50–52. o. A metafizika létfogalma tehát az objektivitásfogalom, s e fogalom a létfelajtés létfogalma.
- 44 „Hegel ily módon definiálja a létet: a lét a meghatározatlan közvetlen. Ennek megfelel a ratio entis mint abstractissima et simplicissima. E legáltalánosabbról és legüresebből semmiféle definíció nem lehetséges, definiri non potest.” (Heidegger 2001: 109. o.)
- 45 Martin Heidegger: Utószó a mi a metafiziká?-hoz, Martin Heidegger: Útjelzők [Wegmarken], ford. Vajda Mihály, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 107–108. o.
- 46 „Emiatt a heideggeri fenomenológia számára elképzelhetetlen a nyugvópont, szerinte abban a pillanatban, amikor a filozófia szilárd álláspontra helyezkedik, s úgymond megtalálja az alapvető igazságait, az a filozófia máris halott.” (Schwendtner 2008: 40. o.)
- 47 Az átfogó narratívák elfogadottságának hiánya és az igazság objektivitásának elutasítása szellemi-ideológiai *talajvesztéshez* vezet. E talajvesztés az értékrelativizmus következménye – mint fentebb már elhangzott –, s ez lényegében maga a nihilizmus.
- 48 Heidegger eszerint a posztmodernitás nihilizmusának előfutára volt.
- 49 Kunszt Gy.: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról.
- 50 Uo.
- 51 A modernitás hajnala a felvilágosodás kora, az a kor, amelyben a racionalizmus – és ezáltal a tudomány – végleg átvette a hatalmat a vallás felett a nyugati civilizáció meghatározása tekintetében. Éppen ezért mondom azt, hogy Kant idejében a nihilizmus relatíve alacsony szinten volt. Hegellel és aztán a poszthegeianizmussal azonban egy irracionalista tendencia vált általánossá. E tendencia csupán részint volt vallási reakcionizmus (Hegel, Kierkegaard), hiszen másrészt éppen a kereszténységgel, vagy általában a vallással mint olyannal szemben nyilvánult meg (Nietzsche, Marx). A közös pont azonban mindkét irányultság esetében az irracionalizmus mint olyan –, s ez utóbbit tekintem a nihilizmus erősödése fő okának.
- 52 Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 274. o.
- 53 Heidegger azt is tagadja, hogy maga a *lét* a létező alapja lenne. Más kérdés, hogy e szembenállásat a tradícióval nem alapozza meg kellőképpen.
- 54 Kunszt Gy.: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról.
- 55 E kapcsolat pedig annak belátásából keletkezik, hogy a *feltétlen szubjektivitás mint feltétlen identitás egy tautologikus identitás* (A=A), vagyis nem létező, nem valami, *nem meghatározottság* – hanem éppen ellenkezőleg, ennek negációjaként kell belátni.
- 56 Heidegger 1957: 8. o.
- 57 Itt a „létező lét” kifejezéssel azt igyekeztem hangsúlyozni, hogy koncepcióm szerint az ontológiai differenciát *korlátozni kell*, hiszen a *létező is lét*, mint *egy lét*, *egy valóság*. Csak a *Semmi* értelmében vett *Lét* differens a létezőtől tehát.
- 58 Minthogy *tárgyilag semmi*, az *abszolútum nem rendelkezik sem formával, sem pedig tartalommal*. Az abszolútum tehát sem az abszolút forma – mint Hegel tételezi –, sem pedig a tartalom nélküli forma (mint ahogy ezt a buddhizmus állítja). Az abszolútum nem a legfőbb, vagy leglétezőbb létező, hanem maga a lét (*ipsum esse*), ámde *nem a tamási értelemben*, hanem az *ontológiailag differens értelemben*, mint a *nem létező Lét: tárgyilag semmi, alanyilag minden*.
- 59 Valami és más – *aliud-aliud* – ez a *tárgyiság*, vagyis a valóság mindig viszonylagos, és véges.
- 60 Vagyis az *abszolutivitás nem lehet tárgyiság*, ami azt jelenti, hogy nem lehet *tárgy mint olyan*.
- 61 Hegel 1979: 57. o.

- 62 „Ens és res, létező és dolog, különböző jelentésűek, mégis felcserélhetők. Minden létező ens és res, azaz léte van, és mint ennek és ennek van léte. A rest pontosabban mint essentia realist, vagy röviden mint essentiát ragadjuk meg, mint tárgyi lényt, mi-séget, dologiságot (realitást).” (Heidegger 2001: 110. o.)
Igaza van tehát Heideggernek: a lét nem a tárgyiség (amennyiben persze a létezőtől differens létről beszélünk).
- 63 Vagyis a nem-tárgyiség, az abszolút szubjektivitás. Az abszolút szubjektivitás tehát nem tárgy-szerű. Az, hogy irreális, azt jelenti, hogy önmagaként *nincs* – mint (általában vett, meghatározott) *lét* (azaz mint *létezés* – *létező*). A lét mint lényeg (tárgyiség) tehát az abszolútum tagadása (*meghatározása*).
- 64 Hegel 1979, II. rész, 75. o.
- 65 Hegel 1979b: 154–155. o.
- 66 „Lét» [»*Sein*«] Hegel számára: létezőség a tárgynak tárgyiségében, mint elképzeltségében való közvetlen képzetében. *Tárgyiség.*” (Heidegger 1993: 51. o.)
- 67 Itt a lényeg: az abszolútum lényege e két szó, a ‚meghatározatlanság’ és a ‚közvetlenség’. Mint az abszolút azonosság, az abszolút alany és az abszolút valóság, az abszolútum a valóság abszolút azonossága, lényege, vagyis tulajdonkép(p) enisége. A valóságtotalitás tehát Isten ki-jelentése, az ige, a szó, a fogalom – a *Λόγος*, mely kezdetben vala. A valóság ekképpen szellem, ám a valóság abszolútuma már nem az, hanem annak teremtője.

Tömegképzés és elitképzés a felsőoktatásban

„1953-ban születtem, a Ratkó-nemzedék tagjaként. 35–40 fős létszámú osztályokban vetélkedtünk egymással a gimnáziumi továbbtanulás lehetőségért. Jól emlékszem azokra a szülői és tanári fenyegetésekre, amelyek egyébként teljesen megalapozottak voltak: aki nem lesz jó vagy jeles tanuló 8. osztályban, azt nem fogják felvenni gimnáziumba.”⁷¹ Én tíz évvel korábban születtem, de ugyanezeket az intelmeket hallottam anyám szájából szinte naponta. A szovjet uralom alatt osztályalapon sokakat kiszorítottak a közép- és felsőoktatásból, de ez egy valamire azért jó volt: szüleik biztatására, de saját ambícióiktól is hajtva, a diákok szívüket-lelküket kitették azért, hogy tovább tanulhassanak és diplomát szerezhessenek. Ma már ennek vége, talán a felsőoktatás tömegesedése, de lehet, hogy más okok miatt a tanárok és a diákok motiváltsága jelentősen csökkent, csak egy szűkebb, belülről vezérelt csoportra korlátozódik. Ezért a korjelenségért én nem elsősorban a mindenkori kormányt hibáztatom: a valódi demokráciákban a politikusok végső soron azt igyekeznek megvalósítani, amivel a választóik őket megbízták. Felülről lehet, sőt kell is befolyásolni a folyamatokat, de ez annál nehezebb, minél nagyobb társadalmi alrendszerrel van szó. Nem értek egyet azzal, hogy „... a jelenlegi működési modell és motivációs környezet problémái a költségvetési szerv státuszra és az ezzel szorosan összefüggő finanszírozási rendszerre és gazdálkodási szabályokra, a foglalkoztatási formára és az ágazati szabályozásra vezethetők vissza”⁷². Ha nem sikerül összehangolni a szereplők érdekeit, erősíteni a motivációjukat, serkenteni a tisztességes versenyt, hiába tesznek több pénzt a rendszerbe, az nem fog magasabb színvonalon működni. Lehet, hogy több diplomásunk lesz, de képzettségük nem feltétlenül lesz versenyképes a hazai és a nemzetközi szakemberpiacon. Alábbiakban saját nézőpontomból igyekszem elemezni a felsőoktatás helyzetét, rámutatva a nem anyagi jellegű korlátokra és felvázolva a szerintem kívánatos irányt.

(Szereplők) A felsőoktatás működését a kormányzat mellett három erős érdekcsoport határozza meg: az oktatók, a hallgatók, és a települési önkormányzatok. Talán a legnagyobb lobbierjeje az oktatóknak van, széles körű társadalmi beágyazottságuk, kapcsolatrendszerük, személyes autonómiájuk, a hallgatókhoz fűződő kitüntetett viszonyuk megkerülhetlenné teszi őket bármely reformelképzelés megvalósítása esetén. Egyszerű fizetésemeléssel nem kenyerizhetők le, a legfontosabb törekvésük a biztonság. Állásukra, mint egy fix alapra számítanak, melyre támaszkodva kalandozhatnak a hazai és külföldi felsőoktatási és kutatási térben. Ezekből a kalandozásokból a legkiválóbb, legmerészebb és legszélesebb kapcsolatrendszerrel bíró kevesek komoly anyagi előnyökkel, tudományos tekintéllyel, kiterjesztett befolyással térnek vissza újra meg újra a főállást biztosító bázisra. A hallgatókat a felsőoktatás nagy vívmányának tekintett 1993. évi felsőoktatási törvény hozta helyzetbe. Ez módosult ugyan (2011. évi CCIV. törvényben³), de még így is olyan erős, és a minőség ellen ható jogosítványok maradtak (pl. 20–25%-os részvétel a szenátusban, egyetértési jog a tanulmányi és vizsgaszabályzat esetében), melynek a más tekintetben folyamatosan követendő példaként emlegetett nyugat-európai egyetemeken nyoma sincs. A felsőoktatási tér jelentős szereplői még a városi önkormányzatok, melyek mindent megtesznek azért, hogy területükön egyetem vagy legalábbis főiskola működjön. Nem véletlenül: néhány ezer hallgató megjelenése a településen sokmilliárdos extra

bevételt, kulturális pezsgést és a végzett diplomások révén informális befolyást biztosít. Ezért volt korábban lehetetlen, és nehéz ma is, egy kiürült felsőoktatási intézmény bezárása (akárcsak egy kihasználatlan kórházé), mert a befogadó város mögött ott álltak az erős önkormányzati szövetségek, melyekkel szemben az állam tehetetlen volt. A magyar felsőoktatás szereplői – hasonlóan az egész társadalomhoz – történelmi tapasztalatokból kiindulva nem kedvelik a versenyt, vagy legalábbis idegenkedve tekintenek rá, kerülnek a kockázatot⁴. Illúzió tehát feltételezni, hogy ha megteremtjük a felsőoktatás valódi hazai piacát, az intézmények a közöttük folyó tisztességes verseny hatására automatikusan és gyorsan a lehető legmagasabb színvonalú képzést fogják nyújtani hallgatóiknak, akik nemcsak papírt, hanem valódi tudást akarnak szerezni.

(Autonómia) Az egyetemi autonómiával kapcsolatos nézeteimet bővebben már másutt kifejtettem⁵. Úgy gondolom, hogy egy szervezet csak akkor lehet valóban autonóm, ha kizárólag saját anyagi forrásaira támaszkodik. Nem várható el semmilyen fenntartótól, hogy ne kívánja befolyásolni az általa anyagilag (a felsőoktatás esetében döntő arányban) támogatott intézmény működését. A tudományos kutatás szabadságát az Alaptörvény biztosítja, ezen túl azt kell mérlegelni, hogy az autonómia mennyire járul hozzá az intézmény küldetésének beteljesítéséhez. Amerikai egyetemek (pl. Columbia University) esetében ez a következő: „to advance knowledge and learning at the highest level and to convey the products of its efforts to the world”. Magyarul: a legmagasabb színvonalon terjeszteni a tudást és a tanulást, és erőfeszítéseinek eredményét továbbítani a világnak.⁶ A fenntartók (magánszemélyek, tandíjat fizető diákok, kutatási pályázatok kiírói, innovációs részesedések) nem függenek a fent említett szereplők egyikétől sem, így következetesen számonkérhetik és számon is kéri az intézménytől, annak oktatóitól, hallgatóitól és adminisztratív személyzetétől, hogy mennyire felel meg a fenti küldetésnek. Sajnos az a véleményem, hogy ha Magyarországon vagyongyújtással megteremtene egy felsőoktatási intézmény teljes autonómiáját, azt nem a fenti nemes célok minél jobb teljesítésére, hanem a bevezetőben körülírt három érdekcsoport optimális kielégítésére használnák ki. Majdnem harmincéves tapasztalataim szerint a teljesítményelvű ellenőrzésben és értékelésben az oktatók és a hallgatók legnagyobb része ellenérdekel. Ezen túl, nagy lenne a veszély, hogy olyan átgondolatlan pénzügyi vállalkozásokba kezdenének, mint a PPP (private public partnership), melyek súlyos vagyonszétessel járhatnak. Több ilyen esetben az államnak kellett tehermentesíteni az intézményeket, melyek egyedül nem tudtak úrrá lenni a felhalmozódott adósságon⁷. Egyetértek Török Imrével, aki szerint „A szélsőségesen értelmezett, sohasem volt intézményi autonómia irreális igénye ugyanúgy megfogalmazódik, mint ahogy létezik az indokolatlanul beavatkozó kormányzati (minisztériumi) gyakorlat is.”⁸

(Egyetemek és főiskolák) A mai magyar felsőoktatás döntő mértékben két fő intézménytípusban történik. A jogszabály szerint „a felsőoktatási intézmény alaptevékenysége az oktatás, a tudományos kutatás, a művészeti alkotótevékenység”.⁹ A fő mintának tekintett német rendszer finomabb, különbséget tesz a tudományos, az alkalmazás-orientált és a művészet-orientált intézmények között.¹⁰ Hazánkban viszont teljes a zűrzavar, mivel minden intézmény az egyetemi cím megszerzésére törekszik, többnyire úgy (de sajnos mégis sikerrel), hogy csak névleg vagy csak alig teljesíti a magas színvonalú tudományos kutatás kritériumait. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi publikációs tevékenység, melyet ma már a Magyar Tudományos Művek Tára részletesen definiál és nyilvánosan megmutat¹¹. Visszaszorult az ügyeskedés, nem minősülnek tudományos közleménynek

pl. az újságcikkek, az ismeretterjesztő művek vagy a szerkesztőségi kommentárok (amikre egyébként szükség van). Talán nem véletlen, hogy a jogszabály nem törekszik pontos definícióra, de ha a mindenki által elismert Shanghai-lista¹² kritériumait vesszük alapul, jóval kevesebb hazai intézményt tekinthetünk egyetemnek, mint ahány ezt a szót a nevében viseli. Szerintem legfeljebb fél tucat valódi egyetemünk van, ezek közül is csak egy-kettő fér bele az első ötszázba a Shanghai-listán. Úgy gondolom, hogy a gyengébb, de jó érdekérvényesítési potenciállal rendelkező intézmények azért gyakorolnak (néha nem is csekély) nyomást a kormányzatra, mert a bűvös egyetemi besorolástól a népszerűség, ezzel a hallgatói létszám, az erre alapozott normatíva és más anyagi források jelentős növekedését várják. Miután a felsőoktatási piac csak nehézkesen és lassan működik, a név ügyes megválasztása legtöbbször konkrét és azonnali előnyökkel jár: több a hallgató, több a pénz és a főnököt rektornak szólítják. (Miközben „egyetemi” tanár vagy docens fehér holló az intézményben, még a vezetésben is ritka.)

Elméletben könnyű lenne rendet rakni a besorolások között, csupán egyértelműen kellene meghatározni, hogy mely intézmény jogosult az egyetemi rang megjelölésére a nevében. Tisztázni lehetne a követelményeket és az elvárásokat is, amiből következhetne a finanszírozási kritériumok megkülönböztetése is. Az intenzív kutatási tevékenységet folytató egyetemeken jelentősen csökkenteni kellene a hallgató/oktató arányt és az oktatási normatíva részarányát a forrásokban, növelni a kutatási eredményességet elismerő anyagi támogatást, és nem utolsósorban magas követelményeket kellene állítani az oktatók elé. Ezzel szemben a főiskolákon nem kellene kötelezővé tenni az eredeti kutatást, még kevésbé számon kérni ezt az oktatók teljesítményén. Mások lennének a minőséggel szemben támasztott követelmények, a finanszírozás pedig döntő mértékben a hallgatói létszámra alapozódhatna, melyet kiegészíthetnének a gazdasági szereplők támogatásai. Fenti alapon különbséget lehetne, sőt kellene tenni az egyetemek főiskolai és egyetemi karai között is, mert jelenleg az intézményen belül olyan érdekellentét feszül a kétféle karok között, ami torzítja, netán el is lehetetleníti a szenátusok érdemi működését.

Ne a mindenkori kormányt tegyük felelőssé a viszonyok tisztázásának elmaradása miatt, mert mint jeleztem, igen jelentős ellenerők működnek! Ha valaki a partvonalról kiabálva egyszer csak bekerül a döntéshozók közé, igen gyorsan megtapasztalja ezt, és kénytelen fennn hirdett elveit feladni. Nincs ugyanis olyan kormány, mely ne figyelne árgus szemekkel a választói akaratot, és ez bizony – kevés kivétellel – nem feltétlenül a minőség fenntartására irányul.

(Sikeres példa: az MTA kutatóintézetei) Nem hiszem, hogy néhány, egymással vitatkozó, de a minőség iránt elkötelezett szakértő viszonylag rövid idő alatt ne tudná kidolgozni azokat az irányelveket, melyek lehetővé teszik a felsőoktatás fent vázolt bajainak és következtelenségeinek kiküszöbölését, és a minőségi, teljesítményorientált működés feltételeinek megteremtését. A művészet nem ez, hanem az elvek átültetése a gyakorlatba, jogszabályok megalkotása, a finanszírozás biztosítása és a szinte pártfüggetlen ellenállás letörése, vagyis a főbb szereplők megnyerése. Ilyenfajta reform csak felülről vihető keresztül, és eddig ez csak a Magyar Tudományos Akadémia intézethálózatában sikerült. Ez a hálózat körülbelül akkora forrásokkal rendelkezik, mint egy nagyobb egyetem, tehát nagyságrenddel kisebb a teljes magyar felsőoktatásnál. Mégis, az átalakításhoz hosszú előkészületekre és némi szerencsére is volt szükség.

Az intézethálózat már az akadémiai törvény megalkotása során komoly viták tárgya volt. Az intézeti kutatók teljes önállóságot akartak, nem szívesen fogadták volna el az akadémikusok gyámkodását. Ez részben arra volt visszavezethető, hogy sokan nem

akarták feladni kényelmes és biztos pozícióikat, ezért a teljesítmény következetes értékelése számukra veszélyekkel járt. A felsőoktatáshoz hasonlóan, az autonómia itt is az egyes érdekcsoportok befolyásának fenntartását jelentette volna. Végül megszületett az akadémiai törvény, mely az intézeteket és a köztestületet egymáshoz rendelte, de sok vitatott kérdés nyitva maradt. Az akkori kormányzat már korán észlelte a problémákat és 1998-ban megegyezett az MTA vezetésével az átalakításról. Évi két-kétszáz millió Ft többletforrást is biztosított, de az intézetkonszolidációnak nevezett folyamat végére alig változott valami. Összeolvadt négy kémiai kutatásokat végző intézet, egy-két további változás is történt, de nem sikerült megteremteni egy igazságos és teljesítmény-orientált értékelési rendszert. Ehhez az kellett, hogy 2009 táján az akkori elnök rávegye a miniszterelnököt egy módosításra az akadémiai törvényben. Sikerült, megszűnt az Akadémia kétféjű sas jellege, az egyszemélyi vezető, akinek végső soron mindenki jelent, az elnök lett. Nem kapkodott, megvárta, amíg második ciklusára is megválasztják, és másnap erős kézzel, határozottan nekilátott az átszervezésnek. A szétforgácsolt intézményeket nagy kutatóközpontokba tömörítette, ugyanakkor a speciális tevékenységet folytató, illetve nemzetközi szinten is kiemelkedő intézeteket változatlanul hagyta. Nagy volt a felzúdulás, elsősorban néhány hangadó személyes pozícióinak veszélybe kerülése miatt. Mégis lezajlott az átalakítás, és öt évvel a befejezése után egyértelműen kimutatható, hogy javult a teljesítmény, amit nem a kibocsátott, nem feltétlenül tudományos jellegű publikációk számával, hanem az idézettséggel lehet mérni.¹³ Született néhány kiemelkedő eredmény is, emellett kimutathatóan csökkentek a rezsiköltségek, két szupermodern kutatási épülettel gazdagodott az intézethálózat, és ma már az érintettek jelentős része pozitívan értékeli az átalakítást.

(*Következtetések*) Egyetértek Nagy Mariannával: „Ha ma azt a kérdést tesszük fel 100 véletlenszerűen kiválasztott oktatónak vagy ugyanennyi adófizető állampolgárnak, hogy mi a jelenlegi felsőoktatás legnagyobb problémája, akkor 99 biztosan a tömegképzést okolja majd a felsőoktatás bajaiért. Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy kíváncsok-e a társadalom legszélesebb rétegeit egy életen át magas színvonalú képzésben részesíteni, akkor 99 válaszadó biztosan igennel felel. A két egymással ellentétes elvárás egyszerre van jelen a társadalomban és a felsőoktatásban is, és sajnos egyszerre jellemzi a felsőoktatási intézmények túlnyomó többségét fenntartó közigazgatást is.”¹⁴ A kilencvenes évek elején eléggé borúsán ítélt meg az akadémiai kutatások állapotát is, mégis, az elmúlt huszonöt év alatt előretört a minőség, a teljesítmény lett meghatározó. Nem adom fel a reményt, hogy a nem túl távoli jövőben a felsőoktatásban is tanúi lehetünk egy hasonló megújulásnak.

JEGYZETEK

- 1 Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya*, Valóság, 2018/2. 94–98. o.
- 2 Bódis József: *Lehetséges kitérés pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején*, Valóság, 2018/2. 89–93. o.
- 3 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100204>. TV
- 4 Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008, / www.haromkiralyfi.hu/upload/files/A-mai-magyar-tarsadalom-lelki-egeszsegi-allapota.pdf
- 5 Náray-Szabó Gábor: *Felsőoktatás és autonómia*, in Csóka-Jaksa H., Schmelczler-Pohánka É., Szeberényi G. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*. (Pécsi Tudományegyetem) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 85–92. o.

- 7 http://hvg.hu/karrier/200945_EGYETEMI_PPPGoNDoK_A_fele_sem_igaz
- 8 Török Imre: *A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése*. Valóság, 2018/4. 10–20. o.
- 9 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról 4. § (1).
- 10 <https://de.wikipedia.org/wiki/Hochschule>
- 11 <https://www.mtmt.hu/>
- 12 <http://www.shanghairanking.com/>
- 13 Náray-Szabó Gábor: *Nem a mennyiség, hanem a minőség számít*. Magyar Tudomány, https://mersz.hu/hivatkozas/matud_143#matud_143
- 14 Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje*. Valóság, 2018/2. 99–103. o.

A Beszélgetünk a felsőoktatásról témakörben eddig megjelent további írások:

- Bazsa György: *Beszéljessünk a felsőoktatásról!* Valóság, 2017/10. 51–71. o.
- Tökéczki László – Bazsa György: *Beszélgetünk a felsőoktatásról*. Valóság, 2018/2. 88. o.
- Bódis József: *Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején*. Valóság, 2018/2. 89–93. o.
- Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya*. Valóság, 2018/2. 94–98. o.
- Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje*. Valóság, 2018/2. 99–103. o.
- Patkós András: *Felsőoktatás és tudomány*. Valóság, 2018/2. 104–110. o.
- Dr. Prugberger Tamás: *Hozzászólás a magyar felsőoktatás helyzetéhez és jobbításának lehetőségéhez*. Valóság, 2018/3. 24–28. o.
- Török Imre: *A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése*. Valóság, 2018/4. 10–20. o.
- Tózsér János – Magyar Ferenc – Mezei Tibor – Káposzta József: *Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről az agrár-, élelmiszer- és vidékgazdaság kihívásai tükrében*. Valóság, 2018/4. 21–39. o.
- Kiss Károly: *Az egyetemek jövője*. Valóság, 2018/5. 81–92. o.
- Inzelt Annamária: *A felsőoktatás harmadik missziója*. Valóság, 2018/5. 93–99. o.

A felejtés tanúja

A Philip K. Dick pop-posztmodern novellája alapján készült 1990-es *Total Recall* – *Az emlékmás* című filmben a főhősnek felajánlja szolgálatait egy jós, akit gyorsan leráz, mondván, hogy őt inkább a múlt érdekli, nem a jövő. Vajda Mihályt sem a különböző ideológiák által beígért szép jövő foglalkoztatja, hanem a múlt. Ennek feltárása a kötetben két formában áll egymás után: a szöveg első felét memoárok adják, a második pedig egy dialógus, melyben Kardos András kérdéseire felelve összefoglalja filozófia életútját. A filozófus a bölcsesség szeretője, de nem a teljes tudás birtokosa. Mi a helyzet az emlékiratíróval? „Nem emlékszem gyerekkoromra.” – Így kezdődik a könyv. Nemcsak a filozófiai totalitás, hanem az elbeszélő, különösen a modern, mindent tudó, mert mindenre emlékező, elbeszélő mítosza is lerombolódik. Csak felvillantásképpen vessük össze ezt a kezdést néhány másikkal: „Sokáig korán feküdtem le.” (Proust: *Az eltűnt idő nyomában*), „Ma halt meg anyám” (Camus: *Közöny*), „Nem sokkal apám halála után találkoztam először Neallel.” (Kerouack: *Úton. Az eredeti tekercs*); de még Kertésznel is, akinek szemléletmódjától egyébként Vajda nem áll távol: „Ma nem mentem iskolába.” (*Sorstalanság*). Ezek bizony pontos emlékek, az esetleges jelen idejű grammatika ellenére. Miért más a helyzet Vajda esetében?

1944. március 9-ig nem emlékszik semmire. Ezt nem túl nagy nyomatékkal ugyan, de úgy is árnyalja, hogy lehet, hogy csak el akarja hitetni magával, hogy nem emlékszik. A végeredményt tekintve ez majdnem mindegy is. Mindenesetre ekkor már betöltötte kilencedik életévét, tehát szóba sem jöhet, hogy túl fiatal volt, sőt legtöbbünknek ekkorra már nemcsak meghatározó benyomásaink, hanem kronologikus rendben rekonstruálható rendszerünk is van. „Mindent elfelejtettem a gyerekkoromból, mert féltem az emberektől” – írja, s úgy folytatja, hogy erre ’44 márciusáig talán nem volt oka, de azután annál inkább: „Ezért az ember nevű szörnyeteget (homo homini lupus) kitöröltem emlékezetemből.” (9) A törléshez az is hozzájárulhatott, hogy szülei kimélni akarták annak tudatosításától, amit ő is érzett, hogy a zsidók helyzete Magyarországon egyre rosszabbá válik. Valamint az is, hogy szülei házassága rossz volt, édesanyja részéről nem szerelemre épült, depressziós volt meg nem valósult művészi tervei miatt, a családban komor csend uralkodott, nem meséltek a gyerekeknek családi történeteket, így nem csodálkozhatunk azon, hogy majdnem mindent elfelejtett. A helyzet azonban gyökeresen megváltozott a vészkorszakban, nem volt tovább értelme a pedagógiai titkolózásnak, az anya pedig hivatást talált, hivatásra kényszerítette a sors, meg kellett mentenie a családot. Az is lehetséges, hogy a *Sorstalanság*ban megjelenő „felejteni kell, hogy élni tudjunk” mechanizmusa működött ebben az esetben is, de akkor számot kellene adni arról, hogy a felejtés miért nem folytatódott ’44-ben. Azonban úgy gondolom, volt egy további oka is a törlésnek. Vajda maga is idézőjelesen „létfeledésemnek” (75) nevezi a folyamatot, áthallást keltve a heideggeri ontológiához, amelyben a nyugati metafizika története jelenik meg így, most pedig egy személyes történetet konstruál a segítségével. Vajda konstruálja a történetet, nem azt írja le, ami történt, hanem fényképek, későbbi beszélgetések, reflexiók eredményei alapján megírja azt, ami történhetett volna, vagy aminek történnie kellett. Ez az eljárás már Arisztotelész szerint is filozofikusabb eredményre vezet, mint a tényrögzítő történetírás. Ennek személyes vonatkozása abban állapodik meg, hogy rögzíti: „a soá, a vészkorszak volt az a sorseseemény, amely egész életemet, egész

gondolkodásomat meghatározta.” (71) Gondolkodása arra vezeti, hogy leszámol az ember lényegének kiteljesedését ígérő utópikus történelembölcseletekkel, a filozófiát pedig úgy jellemzi, hogy annak a „tisztánlátás, nem pedig a vigasztalás a [...] feladata.” (85)

A memoár a felszabadulás – az üldözöttek ennek élték meg Budapest ostromának végét –, majd a Rákosi-korszak eseményeivel folytatódik. Ennek kapcsán bemutatja annak a meggyőződésnek a kialakulását és tarthatatlanságát, amit édesapja is osztott, hogy a zsidókat csak a kommunisták védhetik meg a nyilasoktól. A kommunista diktatúrával szembeni korai ellenzenvét két eseménysor keltette fel: a mindennapi tapasztalatnak ellentmondó sikerpropaganda és a kitelepítések. A kommunista politikai rendszerben korán csalódott, de a marxizmussal és Marxszal történő szakítás hosszú folyamat eredménye volt. E történet részeként értelmezhető ’56 megélése, csatlakozás Lukács György köréhez, ’68, a disszidálás kérdése, illetve az olvasmányok, ahogy akkoriban mondták, a „polgári filozófia” területéről, például a fenomenológiáról. A Budapesti Iskoláról szóló beszámoló különösen érdekes filozófiatörténeti háttéranyag. Az idős filozófust szerette, apátólékként is, ugyanakkor értetlenül tekintett a mozgalmi emberre, aki a kommun alatt tizedeltetett, később a Szovjetunióban koccintással ünnepelte Kun Béla kivégzését. Az Iskola (ha az volt egyáltalán) tagjai, a barátai közül Fehér Ferenc portréja a legérzékletesebb. Szeretetre méltó, ugyanakkor rendkívül ellentmondásos alakja meghatározta a társaság belső személyes és szakmai viszonyait, működését és felbomlását. Vajda máshogy emlékszik a ’72-es „filozófusper” néven elhíresült eseménysorra, mint ahogy az bekerült a köztudatba. Nem, vagy nem elsősorban ideológiai okai voltak a kritikus értelmiségi csoport megrendszabályozásának, hanem a politikai boszorkányműködés főzte ezt ki. A hatalom le akart számolni a pártellenzékkel, Marosán Györggyel, Németh Károllyal. A „munkásellenzék” zavarta a kádári rendszer „liberalizációja” és a pártvezetők polgári életmódja, de feltételezhetően leginkább kiszorulásuk a hatalomból. Marosán többször meglátogatta Lukácsot, Fehér Ferenc is barátokozni kezdett vele, s a csoport többi tagjával is összehozta néhány alkalommal. Ez lehetőséget adott a pártnak arra, hogy a hagyományos, jól bevált bolsevik metodológia szerint az egészet egy kalap alá vegye, és egyszerre vádolja az ellenzékét jobb- és baloldali elhajlással. Retorziókat a filozófusokat kitették állásukból. Nemsokára azonban Aczél György megüzente, hogy komoly aggodalomra nincs ok, el fogják felejteni az egészet. De Fehér ekkor már nem akart több kompromisszumot kötni, nekilátott az emigráció előkészítésének, amihez Nyugaton jól jött az üldözötti státusz.

A kötet második felét kitevő Kardos András készítette interjú visszatér a Budapesti Iskola körüli történésekre, hogy ebből kiindulva mutassa be a nyugati vendégprofesszorságok élményeit, és azt a filozófiai fejlődést, amely során Vajda Heidegger segítségével utat talál a modernitás és a posztmodernitás értelmezéséhez. Heidegger ebben a megközelítésben az ideológiamentes filozófia lehetőségét nyújtja. Nem mintha a német filozófus nem keveredett volna bűnös viszonyba az ideológiával, dehogynem. De mégis, szembeállítva az antropológiát nélkülöző marxizmussal, amely mindent a történelmi fejlődés szükségszerűségeivel magyaráz, nála az emberre, mint olyanra vonatkozik a kérdés, akit megkülönböztetett viszony köt a létezéshez. Vajda volt annak a baráti munkacsoportnak a vezetője, akik a ’80-as évek második felében elkészítették a *Lét és időnek*, Heidegger 1927-es fő művének magyar fordítását. Lehetővé tették ezzel, hogy a XX. század egyik legjelentősebb elméleti teljesítménye a magyar filozófia kultúra részévé váljon túl a szűkebb szakmai körön. Érdekes adalékokat tudunk meg a fordítás során adódó nehézségekről. Itt van például a heideggeri *Dasein* kérdése. Erre Vajda a *jelenválólét* alakot találta megfelelőnek szemben az addigra már más magyar Heideggerről szóló

írásokban elterjedt *ittléttel*. Azzal az indoklással, hogy Heidegger többször több helyen kifejti, hogy a *da* az nem *itt*, hanem egyaránt itt is meg ott is, abban az értelemben, hogy közelre és távolra is mutat. Tehát ha a rámutatást akarjuk kifejezni, akkor a *dat* nem helyes itt-tel fordítani. A *jelenvalólét* a fordítás megjelenését követően nem vált széles körben elfogadottá, a többség az *ittléthez* ragaszkodott, nemcsak megszokásból, hanem személyes és filozófiai pártszimpátiából is. Biztos nem kevesen vannak azok sem, akik az ilyen vitákra Francis Bacon és David Hume szellemében úgy tekintenek, hogy na, tessék, egyes filozófusok már megint a szavakról vitatkoznak, s nem a dolgokról. Mert nem maradt más a posztmoderneknak számára, mint a locsogás, s hol van már a lét értelmére irányuló autentikus heideggeri kérdés, amit eredetileg legalább feltenni akartak. Nyilván ez túlzó, rosszindulatú támadás lenne. Magam nem tulajdonítok a kelleténél nagyobb jelentőséget az ilyen terminológiai összecsapásoknak, de hogy azért komolyan veszem, annak alátámasztására hadd jelezzem, hogy én inkább az *ittlétre* szavaznék. Egyrészt a szokásra hivatkozva, másrészt felidézve Hegelnek *A szellem fenomenológiája* című művét. Ennek az érzéki bizonyosságról szóló első fejezetében olvashatunk arról, hogy a tárgyakat jelölő olyan szavak, mint az *ez*, a *most* és az *itt* fölöttébb általánosan mondják ki az érzékit. Elég csak belegendolnunk abba, hogy az *itt*, ha egy bizonyos irányba nézünk, lehet például egy fa, de ha másfelé tekintek, akkor lehet más, például egy ház. Ezt a hegeli érvelést alkalmazhatjuk a közel és távol megkülönböztetésre is: Az *itt* a közeli, de a távoli is rögvest közeli lesz, ha közelebb megyek hozzá. Persze könnyen lehet, hogy az ilyen okfejtést Vajda ebben a vonatkozásban nem tartaná relevánsnak, mert Heidegger éppen az arisztotelészi–hegeli metafizikát akarta zárójelbe tenni.

A kötet tavaly októberben jelent meg, azóta több méltató írás foglalkozott vele, de elmarasztaló is. Ez utóbbiak azt emelik ki a könyvből, s róják fel a szerzőnek, hogy leparasztozza a magyarságot, beleértve az értelmiség jelentős részét is. Én úgy értelmezem a szóban forgó érvelést, hogy az visszahozza a máshol már meghaladott marxista determinizmust a szociokulturális fatalizmus formájában. Arra a kérdésre válaszolnék, hogy miért. Induljunk ki a vonatkozó szöveghelyekből! Annak alátámasztására, hogy a demokráciához nem elegendők a demokratikus intézmények, Vajda felidézi Sacha Batthyány könyvét, amely úgy írja le a társadalmat, amelyben a grófi család élt, hogy „ebben az országban volt egy budapesti politikai, de legfőképpen kulturális és tudományos értelmiségi réteg, ezek főleg zsidók voltak. Azonkívül létezett még az arisztokrácia [...], és sok-sok százezer paraszt.” (236) Ezt a leírást maga Vajda is nagyon sommásnak, de azért igaznak tartja, s hozzáteszi, hogy a helyzet lényegében azóta sem változott. Aztán szóba kerül az a politikatörténeti és politikai filozófiai illegális szeminárium, amit a '80-as évek második felében főleg fiatal közgazdászoknak tartott. Az egyik alkalommal, Bibó *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című írásának tanulmányozásakor ez a beszélgetés zajlott le: „... hát igen, mi itten, valamennyien, kivéve téged Éva (Bakonyi), zsidók vagyunk. Nézték rám csodálkozva. Mi? Ezt te meg honnan tudod? Hát rátok néztem, meg hallottalak titeket beszélni. És honnan tudod, hogy Éva nem zsidó? Hát mit tudom én, honnan tudom, de tudom, hogy nem zsidó. Félreértés ne essék, nekem semmi bajom nincs az Évával, sőt nagyon kedvelem, de látszik, hogy ő más, az attitűdje más, valahogy más.” (242) A zsidó attitűd fő jellemzője pedig az ironikus visszafogottság a saját álláspontot illetően. Néhány kritikus ezt a beszédmódot zsidózásnak minősíti, eloldozva a kifejezést a szokásos antiszemita kontextustól, mondván, hogy zsidózhat valaki pozitív szándékolt értelemmel is. Kétségtelen, hogy az ilyen kritika figyelemfelkeltő erővel bír. Azt is fel lehet hozni, hogy voltak szép számmal olyan zsidók, akikre az ironikus visszafogottság nem volt jellemző, például Kun Béla, Rákosi

Mátyás, Gerő Ernő. Voltak, mondhatná a szerző, de ne rájuk gondoljunk! Azonban tagadhatatlan, hogy az általánosítás megfogalmazódott, de az is világossá válik, hogy mi végre. A szeminárium résztvevői a későbbi disszidens fideszesek voltak: „Ennek a társaságnak azért is kellett távoznia a Fideszből, mert ez az ironikus visszafogottság, ez Orbán Viktor Fideszébe nem fér bele. Mert ez a társaság abból a bizonyos budapesti zsidó értelmiségből jön, a Fidesz másik része pedig, akkor még nem voltak azok feltétlenül többen, az meg a sokszázezer parasztból jön. Nekem semmi bajom nincs a paraszttal, csak sajnós a parasztságnak nem sikerült az eredeti szellemiségét levetkőznie – az egy hosszú folyamat volt, míg Nyugaton a parasztság egyszerűen mezőgazdasági termelőréteggé alakult. Nálunk ez a szocializmusban következett be, többé-kevésbé, de úgy, hogy az ehhez hozzátartozó szellemi átalakulás nem volt lehetséges, mert a térszben is úgy kellett viselkedni, mint a jobbagynak. Engedelmeskedni kellett. Ebből következik, hogy nem érdemes csodálkozni ennek az országnak a jelen állapotán...” (243) Politikai oka van tehát a szociokulturális determinizmusnak: a Fidesz politikájának bírálata. Politikai érvelésben toposzokat szokás használni. Erről az eljárásról azt tartják a régi retorikai tankönyvek, hogy akkor lehet eredményes, ha a toposz nem túl újszerű, mert akkor a közönség nem érti, de nem is túl ismert, mert akkor meg unja. A sikert a jövő fogja eldönteni, de igencsak kétlem, hogy a filozófus megtalálta volna az arany középutat, és nem azért, mert túl újszerűt talált mondani. Még akkor sem, ha hatásosan játszatja össze a paraszt szó többszörös szemantikáját. Azon viszont nem csodálkozhat, hogy sem a tételt, miszerint paraszt országnak paraszt kormánya van, sem ennek felhasználását nem fogadja egybehangzó helyeslés.

(Vajda Mihály: Szög a zsákból. /Tények és tanúk./ Budapest, 2017, Magvető, 368 p.)

Karl Ove Knausgaard

Irodalmi utazás Oroszország szívében

Miről mesélnek az oroszok Tolsztoj, Turgenyev és Putyin országában

Oroszország a történetek országa: történetek szólnak a cárról és népéről, Leninről és a forradalomról, a nagy honvédő háborúról; arról, hogyan változott egy elmaradott ország hatalmas, modern ipari állammá; mesélnek a Szputnyikról, Lajka kutyáról és Gagarinról. Itt van a sztálini rémuralomról szóló történet, a megcsontosodott, fejlődésképtelen, majd végül összeomló ország története, aztán jön Vlagyimir Putyiné, a KGB-tiszté, aki a káoszt kihasználva került hatalomra, és újra rendet teremtett. Hogyan csinálta mindezt? A múlt történeteivel, amelyek oly módon lettek újramesélve, hogy bennük minden a ma fennálló Oroszországhoz vezetett, és azt igazolta.

Ezek a történetek szinte egész életem során rendkívüli hatással voltak rám. Gyerekkoromban Oroszország nemcsak elzárt, ennélfogva titokzatos helynek számított, hanem világunk ellentétéként lett beállítva: mi szabadok voltunk, az oroszok elnyomás alatt éltek; mi jók voltunk, az oroszok gonoszak; amikor idősebb lettem és elkezdtem olvasni, a helyzet még bonyolultabbá vált, mert az orosz írók tollából származott a legkiválóbb és legnagyobb hatású irodalom: Dosztojevszkijtől a *Bűn és bűnhődés*, Tolsztojtól a *Háború és béke*, Gogoltól az *Egy örült naplója*. Miféle ország ez, ahol ilyen mélységeket mutat a lélek, és ilyen örültségekre képes az elme? És miért éppen itt történt meg, hogy az osztálytársadalom legbenső lényegét jelentő igazságtalanság gondolata tetté érlelődött, először az 1917-es forradalomban, majd a proletariátus hetven évig tartó diktatúrája által? És miért végződött a minden ember egyenlőségéről szóló gyönyörű történet rettegésben, embertelen kegyetlenségben és nyomorúságban?

Oroszország még ma is rejtély számomra. Minden nap van róla valamilyen hír – hallunk Putyinról, a bebörtönzött másképp gondolkozókról, arról, hogy miként avatkozott be vetélytársainak megválasztásába – mindez azt az elképzelést szolgálja, hogy „Oroszország” egyetlen, jól felfogható, világos egység. De vajon mit gondolnak azok az emberek, akik ezen az egységen belül laknak? Mit jelent Oroszország az ő számukra, mik azok a történetek, amelyeket maguknak mesélnek – száz évvel a forradalom kitörése és huszonöt évvel a kommunizmus bukása után?

Éveken át arra vágytam, hogy saját szememmel lássam Oroszországot, hogy találkozzak emberekkel, akik határain belül élnek, és hogy kiderítsem: szerintük mit jelent orosznak lenni. Ezért úgy hozta a sors, hogy egy októberi reggelen Moszkvából Ivan Turgenyev birtoka felé autóztam egy fényképész és egy tolmács társaságában. Ha nem az újsághírekéből ismert oroszországi életet akartam látni, ennek elkezdésére nem tudok jobbat javasolni Turgenyev világánál, a vidéknél, amely első könyvének, az *Egy vadász feljegyzései* című kötetnek szolgált helyszínül.

Az 1852-ben megjelent *Egy vadász feljegyzései* rövid történetek gyűjteménye: egy vadász véletlenszerű találkozásairól szól, miközben vándorol az erdőben. Itt nem találunk semmit Dosztojevszkij pszichológiai és érzelmi kíméletlenségéből, sem Tolsztoj regényeinek összetettségéből vagy azon képességéből, hogy pár tollvonással egy egész társadalmat jellemezzen: ezek a történetek minden tekintetben egyszerűek, szinte céltalanok. Egy férfi fegyverrel a vállán sétálgat az erdőben, vált pár szót azzal, akivel éppen találkozik, valószínűleg lő egy-két madarat, hazafelé pedig egy pajtában tölti az éjszakát – és ennyi az egész történet. Mindazonáltal a könyv a világirodalom egyik legnagyobb művének számít, jórészt azért, mert Turgenyev olyan közel kerül az általa leírt világhoz – az 1840-es évek orosz társadalmához. Szereplői és leírásai nem mutatnak túl

önmagukon, nem alkotják részét egy nagyobb eseménysorozatnak; mindentől elkülönülve állnak – a konkrét időt és helyszínt kivéve. A világot pedig épp innen tapasztaljuk meg művében.

Lapos és egyhangú tájon hajtottunk keresztül, az égbolt sápadtszürke volt. Néha elhaladtunk egy rozszant benzinkút mellett, időnként kisebb városok tűntek fel, néha az erdőket mezők váltották fel. Aztán a fák között jobbra hirtelen egy kis park bukkant elő. Egy fekete falat és egy égő mécesest láttam.

„Mi volt ez?” – kérdeztem.

„Csak egy háborús emlékmű” – mondta a fordító, Okszana Brown; a fiatal orosz nő hírszerkesztő volt, és néha külföldi újságírók mellett dolgozott tolmácsként és idegenvezetőként.

„Ugyan már, tökéletesen mutat. Meg akarom nézni” – mondtam.

„Oroszországban szinte minden városban található ilyen emlékmű” – felelte, és láthatóan nem értette, hogy minden hely közül miért éppen itt akarok megállni.

Lynsey Addario, a fényképészünk, körbesétált a kicsi parkban, lencsevégre kapva, ami tetszett neki, amíg mi Okszanával a fekete márványtábla előtt álltunk, és a szélben lobogó lángot néztük. Tőlünk jobbra egy katonák képmásaival televesített másik fal állt, mellette egy zöldre festett, csövével a szürke ég felé mutató ágyú.

„Mit mond a felirat?” – kérdeztem.

„Nevük ismeretlen, de hőstetteik halhatatlanok – olvasta a tolmácsom. – Örök dicsőség a hősöknek, akik elvesztették életüket a nagy honvédő háborúban a hazánk szabadságáért és a függetlenségéért vívott harcban.«”

Csak a nyugatiak hívják második világháborúnak, magyarázta Okszana.

Ahogy visszafelé mentünk az országútra, az járt az eszemben, hogy milyen hatásos volt az emlékmű egyszerű örökmécsese. Az erdőnek ódon hangulatot kölcsönzött, a halott katonák halhatatlannak tűntek általa, az elesettek örök rangjára emelvén őket. A valóságban a halál hétköznapi és mocskos, amit semmiképpen nem tűznénk ki célul vagy ünnepelnénk. Ez az emlékmű azonban a halált a valóság talajáról az eszményi szintjére emelte. Mindez az örökmécses lángja által ment végbe, mely bár kötve

van a rideg anyaghoz, a tiszta éterig ér fel; miközben holt anyag, úgy mozog, mintha élne.

A vidék egyre lankásabbá vált, majd hirtelen – ahogy a domb tetejére értünk, teljesen megváltozott: az erdő, amely órákon át sűrű kerítésként kísért bennünket az út mentén, tágas, gyönyörű alfölddé változott; a látóhatáron falként álltak az ős minden színében pompázó fák, az ég pedig úgy tetszett, a magasba emelkedik, és napfényvel árasztja el a tájat.

Turgenyev eszerint nem túlzott, amikor gyermekora világának szépségeiről beszélt, gondoltam. Hiszen ez határozottan az ő világa volt, amely felé utunk vitt, ez volt az a vidék, amelyen fiatalemberként lóháton bejárt, majd később megírt az *Egy vadász feljegyzése*iben – alig fél órán belül lefordultunk a főútról, és egy göröngyös bekötőúton hajtottunk tovább, amely először egy faluba vitt minket, majd egy nagy zárt birtokhoz értünk, ahol parkoló és sok kis irodaépület volt.

Egy lelket sem láttunk, és nagy nyugalom uralkodott. A felhők alacsonyan szálltak az égen; a levegő füledt volt és minden zaj tompán hallatszott. Az egyik sarokban kőkápolna állott – vizes falainak tövében vastagon kiütközött a penész – úgy száz méterrel arrébb pedig a főépület, vagy legalábbis annak nézett ki. Valami hatalmas és előkelő épületre számítottam, olyanra, mint egy angol vidéki kastély, mivel Turgenyevék nemesemberek voltak, ez azonban egy alacsony faház volt, amit lilára festettek, és cikornyás faragásokkal díszítettek.

A ház semmilyen érzelmet nem váltott ki, és történelmi hangulatot sem árasztott.

Próbáltam elképzelni Turgenyevet, ahogy kijön az ajtón, átvág az udvaron és jön felénk, de lehetetlen volt összekapcsolni őt magunkkal, a múltat a jelenel.

Egy fiatal, szakállas és szemüveges idegenvezető kalauzolt körbe bennünket, akitől megtudtuk, hogy az eredeti épületek elpusztultak: a ma láthatók pontos másolataik. Az író otthonából származó néhány tárgy azonban ki volt állítva a főépület melletti házban. Voltak ott asztalok székekkel, képek és apróbb dísz tárgyak, könyvekkel teli polcok. Ezek a dolgok azonban, még ha eredetiek voltak is, nem beszéltek; némák maradtak, pusztán csak a múltat képviselték.

Igazán érdekesek egyedül a fegyver, a lóporos tarisznya, és a vadásztáska voltak, amelyeket Turgenyev használt a vadászaton. Hemingwayt juttatták eszembe, akinek Nick Adamsról szóló novelláit Turgenyev vadász-történetei ihlették; belegondoltam, hogy Hemingway mennyire szerette volna elérni ugyanazt a könnyed, de mégis erőteljes stílust; és bár törekedett rá, teljes egészében soha nem tudta elérni azt a nyitottságot, amivel Turgenyev fordult a világ felé, mivel önmagát akadályozta meg ebben. Volt ott még egy kanapé, amelyen valamikor Tolsztoj ült; ez a két nagy író nemcsak kortárs volt, hanem mindössze pár órányira laktak egymástól. Először nagyon jó barátságban voltak, majd Tolsztoj fokozatosan meggyűlölte Turgenyevet, mígnem párbajra is kihívta. Turgenyev megfigyelte a parasztokat, de életükbe nem bonyolódott bele annyira, mint Tolsztoj, aki egyre mélyebbre ásott az orosz lélek lényege után kutatva; nemcsak hogy az egyszerűség és a szegénység elvei szerint élt, hanem elvárta, hogy mások is ezen elvek szerint éljenek.

Kiléptünk a hatalmas parkba, ahol a fák hosszú és egyenes sorai belevesztek az erdő sűrűjébe. Rajtunk kívül senki sem volt ott. A nyirkos és hűvös levegő megszorult a fák törzsei között.

„Mindig ilyen kevesen vannak?” – kérdeztem az idegenvezetőt.

Élénken rázta a fejét.

„Egyáltalán nem. Rendszerint iskolások hada nyüzsög itt, jönnek mindenfelől egész Oroszországból. Jövőre lesz Turgenyev születésének kétszázadik évfordulója. Ezért vannak a felújítások. Sok látogatót várunk akkorra. Ma viszont hétfő van, ráadásul október...”

Megállt egy magas fa mellett, amelyet alacsony kerítés vett körül.

„Ezt a tölgyfát maga Turgenyev ültette” – mondta.

A fától jobbra mintha sírkövek lettek volna.

„Mik azok?” – kérdeztem.

„Katonák sírjai” – felelte az idegenvezető.

„Itt?”

„Igen. A németekkel harcoltak a háborúban, és itt estek el.”

Amikor nemsokkal utána elindultunk, ezeknek a síroknak az emléke kísért gondolatban,

valószínűleg az általuk képviselt erőszak miatt, amely itt, a múzeum elszigetelt világában annyira nem tűnt helyénvalónak. Ez a látvány maradt velem, és a két lóé, akiket a fűben láttunk feküdni: egy kanca és csikója; fényes fekete szőrük csillogott a párás levegőben.

A forradalom előtt Oroszország jórészt agrárország volt; a huszadik század fordulóján öt oroszból négy paraszt volt. Szegények voltak, iskolázatlanok, babonások és analfabéták. Sok helyen az életmódjuk alig változott a középkor óta. Lev Trockij *Az orosz forradalom története* című könyvét azzal a megfigyeléssel kezdi, hogy „az orosz történelem legalapvetőbb és legállandóbb jellemzője fejlődésének lassú üteme, együtt a gazdasági elmaradottsággal, a társadalmi formák kezdetlegességével és az ebből következő kulturálatlansággal. Orlando Figes brit történész az *Egy nép tragédiája (A People's Tragedy)* című könyvében olyan primitív világot ír le, amelyben az élet minden területét a könyörtelen egyformaság kormányozta: mindenki ugyanolyan ruhát viselt, mindenkinek egyformán volt levágva a haja, mindenki ugyanabból a tányérből evett, és mindannyian egy szobában aludtak. „A szerénységnek nem volt túl nagy szerepe a paraszti világban”, írja Figes. „A szabadban végezték a dolgukat”, a városi orvosok pedig meg voltak döbbenve a parasztok szokásaitól, például attól, hogy a beteg szemébe köptek, ha meg akartak szabadulni az árpától, vagy amikor a gyerekeket a szájukból tették.

A tizenkilencedik századi orosz parasztság elmaradottként és primitívként való beállítása nem áll messze a valóságtól, de ez a szemlélet igen nagy távolságtartásról és rendkívüli általánosításról tanúskodik. Távlatokra természetesen szükség van; a történészt segíti a társadalmi fejlődés megértésében és megmagyarázásában, ahogy a politikusnak is segítségére szolgál társadalmi problémák kezeléséhez. Hasonló távlati szemlélet jogosította fel a bolsevikokat annak idején arra, hogy szétrombolják a társadalmi berendezkedést, figyelmen kívül hagyva azokat a százazreket, és végül milliókat, akiknek az életébe került ez a folyamat, mivel nem mint valóságos emberekre, hanem csak mint „parasztokra” néztek le rájuk olyan magasságból, ahonnan már csak arctalan

tömeget látni. Amennyiben pedig javultak az általános statisztikák – akkor mindez meg is érte.

Az *Egy vadász feljegyzéseiben* ugyanarról a kultúráról olvashatunk, mint amiről Trockij és Figes írnak, csak belülről, közvetlen közelből bemutatva. A könyv egyik legjobb novellája egy vadászatról hazatérő férfiről szól, aki eltéved, közben ráestelik, majd a messzeségben két tüzet lát meg a mezőn. Kiderül, hogy lovakra vigyázó fiúk csapata vert ott tanyát. A tábornüzek körül feküdtek, és hogy jobban múljon az idő, meséltek; történeteik nagy része természetfeletti eseményekről szólt. Turgenyevnél életre kelnek ezek a fiatalok, mindegyiknek megvan a maga egyénisége, sajátos külseje. Van valami mélyen megindító abban, ahogyan leírja őket; komolyan veszi őket, méltóságot kölcsönöz nekik, az éjszakában egymásnak elmesélt történetek pedig különleges fényvel sugároznak. Ez nem a forradalmárok és a történészek babonás, maradi paraszti világa: itt öt fiút látunk, mindegyiknek megvan a maga élete, amely nyelvükből, kultúrájukból és a tábornüzek körül kialakult bajtársiaságból tevődik össze.

Az *Egy vadász feljegyzései-t* semmiképpen nem lehetett politikai nyilatkozatnak tekinteni, mégis nagy hatással volt az 1850-es évek Oroszországra, valószínűleg pontosan azért, mert politikai és irodalmi célkitűzések híján olyanlyan mutatta be az életet, amilyen, nem pedig önmagán túlmutató jelentéséért.

Abban az időben még jobbágyság volt Oroszországban, amely azt jelentette, hogy a nemesség nemcsak a birtokán levő falvakat tudta magáénak, hanem az ott élő parasztokat is. Azaz bizonyos értelemben rabszolgaságról beszélhetünk. Turgenyev könyve nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyre élesebb kritika érje a jobbágyság intézményét, amelyet kilenc évvel később, 1861-ben a haladó gondolkodású II. Sándor cár törölt el. Húsz évvel később meggyilkolták; halálának tanúja volt fia és unokája is, akik III. Sándorként és II. Miklósként követték őt a trónon. Észszerűnek tűnik az az elképzelés, hogy II. Sándor meggyilkolása nagymértékben szerepet játszott abban, hogy mindketten maradi, antiliberalis zsarnokokká váltak: annyira elle-
ne voltak bármifajta reformnak, és akkora erővel

nyomtak el minden ellenzéki hangot, hogy végül elkerülhetetlenné vált a forradalom.

Már besötétedett, mikorra ráleltünk a pontos helyszínre, ahol Turgenyev fenti novellája játszódik. Bezin rétnak hívják, egy idős asszony segített a megtalálásában. Fejkendő és szoknyát viselt; teljesen egyedül dolgozott a mező közepén, a maradék gabonát gyűjtögette a tarlóról egy talicskába.

„Szeretnél beszélni hozzám?” – kérdezte Addario a hátsó ülésről.

„Nem, nem akarok” – feleltem.

„Én azért csinálnék néhány képet?” – mondta.

Okszana és Addario kiszálltak és odamentek a kerítéshez. Okszana mondott valamit oroszul, és az asszony válaszolt. Hirtelen rádöbbsentem, hogy beszélnem kell vele, mert a múzeum, a fák és a régi könyvek – a dolgok, amelyekre eddig figyeltem – semmit sem jelentettek, csupán saját elképzeléseim szerint szóltak arról az országról, ahová eljöttem.

Mi a csudába is keveredtem?

Egész, Oroszországról alkotott felfogásom téves és romantikus elképzeléseken alapult. Miféle önhiúságból gondoltam, hogy képes leszek bármit is mondani az igazi Oroszországról egy kilencnapos utazás után, amelynek során csak egy kis szegletét járom be ennek a hatalmas birodalomnak?

Akárcsak egy vödör víz leírásával próbáltunk volna mondani valamit az óceánról. Kiszálltam és csatlakoztam hozzájuk.

„Nem akarja, hogy lefényképezzék?” – mondta Okszana.

„Miért nem?”

„Azt mondja, hogy csak egy kis kukoricát szed a csirkéinek – felelte –, de ez nem az ő mezeje.”

„Értem” – válaszoltam.

Ez mindenesetre nem számított főbenjáró bűnnek – már megvolt az aratás – és némi huzavona után az asszony beleegyezett, hogy mesél nekünk az életéről.

„Kérdezd meg, hol lakik?” – mondta Addario, miközben fényképezőgépét kattintgatta. – Kérdezd meg, hogy mit csinál, meg hogy van-e családja.”

Kiderült, hogy a nő egy kis faluban született nem messze innen. Tizenöt éves korában Moszkvába költözött, és ott lakott, mígnem

néhány évvel ezelőtt vissza nem költözött a faluba, hogy apja halála után gondját viselje anyjának.

„Leánykoromban sokan laktak itt. Virágzó, élettől duzzadó közösség volt, legalább tizenöt vagy húsz család élhetett itt akkor – mesélte a festetlen házakra mutatva távolabb az út mentén. – Mára mindenki elköltözött.”

„Olvasta Turgenyevet?” – kérdeztem.

„Az *Egy vadász feljegyzéseit* olvastam. Itt játszódik a környéken.”

„Tetszett?”

Ekkor mosolyodott el először.

„Most az unokáimnak olvasom.”

„Sokban megváltoztak a dolgok azóta, amióta Turgenyev írt róluk?”

„A vidék ugyanaz. De az élet más. Nagyon más.”

Aztán a rét irányába mutatott, majd továbbsétáltunk. A dombok tövében álló fák már alig látszóttak a sötétségben. Koromsötét szilvettjeik kirajzolódtak a még mindig sápadtan ragyogó égbolton. Néma csönd honolt, csak lépéseink zaja hallatszott.

A távolban madár sivitott.

A fiúk Turgenyev történetéből akár most is itt lehetnének, gondoltam. Az unokáik pedig felkelhettek volna a cár ellen, azok unokáit pedig a forradalom tiporhatta volna szét. Csak álltam és figyeltem, és vártam, hogy kapcsolat teremdjék a dolgok között. Körülöttem minden olyan volt, mintha az 1840-es években lettünk volna. A fák, a rét, a völgy, a dombok, az alkonyat, minden. S mégis minden más volt.

A múlt bennünk van, nem a világban, gondoltam.

A Kazany felé tartó vonat szinte kilométer hosszan kígyózott a moszkvai pályaudvar peronján. A zöldre festett mozdony a szürke vasúti kocsik hosszú sorával mintha a háborús időkből maradtak volna ott. Beszálltunk egy másodosztályú fülkébe, ahol négy fekhely volt, majd a vonat lassan kihúzott az állomásról. Elővettem Leninről szóló könyvem, bőröndömet betoltam az ágy alá, és elhelyezkedtem az ablak mellett.

Sebestyén Viktor *Lenin, a diktátor: portré közelnézetből (Lenin the Dictator: An Intimate Portrait)* című könyve lebilincselő volt. Leninnek

mindvégig Turgenyev volt a kedvenc írója. Ezt különösnek találtam, hiszen Lenin az egyik leg-erősebb akarátú ember volt, aki valaha élt; egyszerűen volt túlbuzgón egyoldalú, és érzelmeit palástoló ember; mindazonáltal egész száműzetése alatt, akár Zürichbe, Londonba vagy Párizsba vitte a sors, gondja volt rá, hogy Turgenyev összes művei ott legyenek a polcán.

Leninről olvastam, mert a következő hét napban olyan helyekre mentünk, amelyek részben vele voltak kapcsolatban: néhány héten belül épp a századik évfordulója jött el annak a nagy októberi szocialista forradalomnak, ahol mondhatni egymaga ragadta magához a hatalmat Oroszországban. Kazanyba utaztunk, ahol Lenin jogot tanult, és ahol a radikális eszmék hatása alá került; majd Jekatyerinburg felé vesszük az utunkat, ahol II. Miklós cárt és családját 1918-ban egy pincében kivégezték – Lenin parancsára. Ez a barbár kegyetlenséggel végrehajtott tett a régi Oroszország végét, és egy új világ kezdetét jelentette. A régi világból mindent kiirtásra ítélték, hogy helyet csináljanak az új számára; túl nagy árat fizettek érte, és nem volt visszaút.

Nagyon szerettem volna rágyújtani. Okszana azt mondta, hogy tilos dohányozni a vonaton, de ha esetleg veszünk valamit a személyzettől – egy csokit vagy egy teát – akkor szerinte megoldható a dolog.

Miután megittuk a teánkat, követtem Okszanát a vasúti kocsin át. Épp akkor lépett elő a kalauznő is kis fülkéjéből. Arcáról határozottság és ünnepélyesség áradt, szinte komornak tűnt. Kinyitotta a kocsik közti keskeny átjáró ajtaját.

„Itt dohányozzon” – mondta.

Kiléptem a rázkódó, imbolygó vasplatformra, amelynek egyik oldala végig nyitott volt egészen a sínekig; a dübörgő kerekek zaja betöltötte a kis teret. A kalauznő becsukta az ajtót, én meg rágyújtottam.

Amikor visszamentem, átsétáltunk a szomszédos kocsiba. Ez harmadosztályú volt: természetes utasterű kocsis emeletes fekvőhelyekkel mindkét oldalon, tele emberekkel. A felső ágyakon alvók fejét és lábát csak centiméterek választották el az arcomtól, miközben elhaladtam köztük; attól, hogy ennyire védtelenül feküdtek ott, úgy éreztem magam, mintha

behatolnék a magánszférájukba. Úgy tűnt azonban, hogy ez egyik utast sem zavarja; úgy viselkedtek, mintha otthon volnának a saját nappalijukban.

Nem hiszem, hogy Nyugat-Európában közlekedett volna ennyire zsúfolt vasúti kocsik a tizenkilencedik század óta.

Megálltunk három nő előtt, akik az egyik ablaknál ülve beszélgettek. Az ötvenes éveikben járhattak. Megkérdeztem Okszanát, hogy bemutatna-e nekik. Miután ő ezt megtette, a három nő figyelmes és várakozásteljes tekintettel kezdett el mérgetni.

„Hová mennek?” – kérdeztem őket.

„Izsevszkbe” – válaszolta az egyik nő. – Ahol a kalasnyikovokat gyártják.”

„És Moszkvában voltak?”

Igenlően bólintottak.

„És mit csináltak ott?”

Egymásra néztek.

„Ez titok” – mondta a nő mosolyogva. Két társa nevetett.

Mögöttem valaki mondott valamit, és amikor megfordultam, akkor egy idős embert láttam, úgy a hetvenes évei végén járhatott; megragadta Addario kezét, és megcsókolta.

Körülöttünk mindenki nevetett, Addario is.

A nő mondott valamit Okszanának, aki elmosolyodott.

„Mit mondott?”

„Azt, hogy nagyon jóképű vagy.”

„Ó, nem” – mondtam.

„Ezt le fogod írni?”

„Természetesen nem – válaszoltam. – De megkérdeznéd őket, hogy visszajöhetünk-e később, és beszélgethetünk velük megint?”

Mire visszatértünk, kinn már koromsötét volt. A három nő egy kis asztal körül ült, előttük egy tál mogoróval. Most már nyugodtabb volt a hangulat, az utasok közül többen aludtak, a még beszélgetők hangja is halkabb volt.

Az a nő, aki korábban a legtöbbet beszélt közülük, már elgondolkozhatott azon, hogy mit mondjon, mert már elkezdett magáról mesélni, mielőtt egyáltalán kérdeztem volna valamit. Nataliának hívták, két barátnőjét pedig Olgának és Zinaidának. Elmondta, hogy árvaházban nőtt fel, nem emlékszik a szüleiére, és hogy volt egy lánytestvére is, akitől elváltak, és akit sose

látott többet. Egész életében a testvérét kereste, de még mindig nem tudja, hogy hol van.

„Abban az időben szokás volt elválasztani a testvéreket, amikor gondozásba vették őket” – mesélte. – „Ma már nem teszik ezt, de akkoriban ilyen rendszer volt. Így őt más otthonba küldték. Amikor felnőttem, visszamentem, és ugyanabban a nevelőotthonban vállaltam munkát. Arra gondoltam, hogy talán sikerül elcsennem a személyi adatait tartalmazó aktákat, és kiderítem, hogy hol van. De semmit sem találtam. Így aztán írtam egy állami televíziós program műsorkezdőinek, ahol elveszett családtagok megtalálásában segítenek, és várom, hogy hallassanak magukról. Reménykedem!”

„Mikor írt nekik?”

„Két évvel ezelőtt.”

Miközben ezt mondta, eszébe juthatott, hogy ez voltaképpen nem hangzik túl vigasztalónak, mert rá nézett, és hozzátette: „Nehéz lehet emberek nyomára jutni, még a riportereiknek is. Néha akár öt évig is eltarthat.”

Az egész kocsi átvette a talpfákon zakatoló vonatkerekek állandó, ritmikus dübörgését. Időnként a falak megrázkódtak a külső légnyomás változásakor, és ahányszor kinyílt a mellettünk lévő ajtó, hirtelen a vonat minden zaja zörgő, dörömbölő és sziszegő pokoli hangzavarrá emelkedett, ahogy besüvített a levegő a vasúti kocsik közti résből.

Natalia keresztény hitéről kezdett el beszélni. Előző évben a Szentföldön járt, hogy lássa azt a helyet, ahol Jézust keresztre feszítették.

„Egyszer imádkoztam valakiért, hogy gyermeke születhesen – mesélte – és lett is neki. Imádkoztam magamért, hogy legyen férjem. Aztán találkoztam ezzel a csodálatos emberrel!”

A többiek nevettek.

Ahogy mélyen alvó útítársak mellett könynyedén és szinte álomszerűen áradt az orosz beszéd, a *Putyin* szó ütötte meg a fületem.

„Putyinról mondott valamit?” – kérdeztem Okszanát.

„Igen. Egyikük azt mondja, hogy anyja rajong Putyinért. Valamennyien nagyon kedvelik Putyint.”

„Mi szeretjük a hazánkat – mondta Natalia. – Első alkalommal van keresztény, ortodox vallású elnökünk.”

Megfordított egy folyóiratot, ami az asztalon hevert, hogy megmutassa nekünk a címlapját. Minden képen Putyin volt. Az egyikén derékgig levetközve láttuk.

„Látják ezt? Trump tudna így mutatkozni? Az már öreg. Az egész teste egy darab szalonna!”

Mindhárman hangos nevetésben törtek ki.

„Száz év telt el a forradalom óta. Jelent ez Önöknek valamit?”

„Nem foglalkozunk vele – jelentette ki Natalia. – Száz Isten nélküli év volt. Minden templomot leromboltak. most újraépítik őket, és félelem nélkül járhatunk oda. A városunkban van egy ikon a Szűzanyáról. Nagyon régi. Amikor megtalálták, teljesen fekete volt. Ma már egyre világosodik a színe. Minden évben egyre tisztábban látható a kép.”

Amikor véget ért a beszélgetés, elindultam a folyosón a vasúti kocsik közti átjáróba, hogy rágyújtsak. Amikor kinyitottam az ajtót, éreztem, hogy valaki a vállamra teszi a kezét. Körbenéztem: a fiatal, szigorú kalauznő volt.

„Nem, nem – mondta, ujját felemelve felém – nincs több dohányzás.”

„Mi a fenéért nem?”

Visszatértem a fülkénkbe, és leültem az ablakhoz. A szemben levő ágyakon Addario és Okszana már aludtak. Körülbelül egy órával később megállt a vonat, és kikukucskáltam az ablakon. Kinn kormosötét volt, semmilyen állomást nem lehetett látni. Felkeltem, és kimentem, hogy körbenézzek. Kinyitottam a kocsik közti átjáró ajtaját, és ott találtam a kalauznót cigarettával a szájában.

„Na, most megfogtalak” – mondtam volna legszívesebben.

Ehelyett jól a szemébe néztem, épp annyira időse, hogy tudja, hogy tudom, aztán becsuktam az ajtót, és visszamentem a fülkémbé.

Különös örömet jelent, ha éjszaka, sötétben érkeznünk egy városba, és fogalmunk sincs, hogy néz ki, míg másnap reggel fel nem ébredünk és ki nem lépünk az utcára, ahol – megfosztva a fokozatos hozzászokással járó érkezéstől – hirtelen szinte ránk zuhan az élmény egésze.

Milyen város is volt Kazany?

A környék, ahová kerültem, modern volt és rendezett. A tekintélyes mecset, amit már felébredéskor láttam a szállodai szobám ablakából,

vadonatúj volt. Amikor elmentem egyet sétálni, még a – nyolcszögletű, zöld bádogtetős, tetején kis tornyot viselő – régi fa újságosbódé is, ahol megálltam és jól megbámultam, úgy festett, mintha most újították volna fel, inkább a múlt újraélesztésének tűnt, semmint jelképének.

Kazany, Tatárország fővárosa azért is híres, mert Lenin itt járt a jogi egyetemre, ahonnan végül kicsapták. Apja a cári közigazgatásban dolgozott tisztviselőként, a fiatal Lenin élete pedig az iskola, az irodalom és a sakk körül forgott, mely utóbbihoz kiváló érzéke volt. Aztán történt két dolog, ami mindent megváltoztatott. Először apja, aki mindössze ötvennégy éves volt, hirtelen agyvérzést kapott és meghalt. Nem sokkal ezután kivégezték istenített bátyját, Alekszandert, mert részt vett a cári meggyilkolására irányuló összeesküvésben.

Alekszander természettudományi tanulmányokat folytatott a pétervári egyetemen, amikor bekapcsolódott egy egyetemi forradalmi sejtbe. Azért, hogy segítse az összeesküvés pénzügyi kivitelezését, eladta az aranyérmét, amit tudományos munkájáért kapott. Lenin semmit nem tudott bátyja forradalmi tevékenységéről, és addig teljesen hidegen hagyta a politika. Bátyja kivégzése mindezt megváltoztatta. Nemcsak hogy rögtön csatlakozott egy forradalmi sejtbe a kazanyi egyetemen, hanem – ahogy Sebestyén írja Lenin-életrajzában – egész személyisége megváltozott. A tizenéves Leninre jellemző boldogság és jókedv eltűntek, és egy határozott, zárkózott, rendkívül fegyelmezett és céltudatos fiatalember lett belőle. Úgy tűnik azonban, hogy attól a perctől fogva, hogy kizárták az egyetemről, soha többé nem tekintett hátra: élete fennmaradó részét a forradalom ügyének szentelte: egy olyan forradalomnak, amelyről nem tudhatta, hogy valaha megtörténik-e.

Amikor azonban bekövetkezett, Lenin szabta meg az irányát. A bolsevikok ateisták voltak, és a vallást az új orosz állam egész területéről száműzték. Három nemzedéken át, a Szovjetunió 1991-es bukásáig elnyomták a vallásgyakorlást; akkor viszont újult erővel indult meg. Ez nagyon jól látszott Kazanyban. Oroszországban közel kétszáz nemzeti és etnikai kisebbség él. A legnagyobb ezek közül a tatár nemzetiség,

amely hozzávetőlegesen négy százalékát teszi ki a népességnek. Legtöbbjük iszlám hitű, ezért Kazanyban volt minden orosz város közül az egyik legnagyobb muszlim közösség.

Aznap este bérelt autónkkal a Tatár Köztársaság Nemzeti Múzeuma felé vezető út túloldalán parkoltam le. Hat óra volt, és egy Dina Khabibullina nevű fiatal nőt készültünk felvenni, aki tatár volt és gyakorló muszlim. Már korábban találkoztunk vele a nap folyamán, beszélgettünk arról, hogy milyen érzés egy vallási és etnikai kisebbséghez tartozni Oroszországban, és meghívott minket vacsorára az otthonába.

Megtudtuk róla, hogy huszonkilenc éves és posztdoktor kutató a Tatár Köztársaság Tudományos Akadémiáján. A múzeumban is dolgozott, és a helyi tatár látnívalókat bemutató utakat szervezett. Hat hónapos terhes volt.

Nem muszlim hitű családban nőtt fel, ahol alig lehetett felfedezni a tatár kultúra nyomait, és ahol főként oroszul beszéltek. Amikor tizenkilenc éves volt, hirtelen ébredésen ment keresztül: iszlám vallásra tért, és egyedül kezdett tatárul tanulni. Sok barátja is így tett.

Vajon mindig jelen volt a vallás, a társadalom mélyén szunnyadván, pusztán csak az alkalmas pillanatra várva? Olyan hatalmas igénye volt rá az embereknek, hogy elpusztíthatatlannak bizonyult?

„Mi volt az oka annak, hogy a vallás felé fordult?” – kérdeztem tőle.

„Tizenkilenc éves voltam, és meghalt az apám – mesélte. – Felmerült a kérdés, hogy vajon tisztos muszlim szokások szerint temessük-e el. Abban a pillanatban megértettem, hogy mindenre van magyarázat. Megkérdeztem magamtól, hogy vajon mit tudnék tenni érte a halála után. Az iszlám tanítása erre világos választ ad: Alamizsnát kell osztani a szegényeknek, részt kell venni a haddzson, a mekkai zárándoklaton, és fel kell áldozni egy kecskebakot.”

Dináé emeletes háza az 1950-es évekből származott. A keskeny utakkal és magas fákkal körbevett téglapületek bár régiek és kopottak, mégis szépek voltak, mint a letűnt korok épületei általában.

A harmadik emeletre vezetett fel bennünket a lépcsőn, ahol már várt ránk hét éves fia, Gizzat, férje és édesanyja. A fiú apja, Dina első férje meghalt, mint végül megtudtam.

A lakás kicsi volt; egy szobából állt, ahol a felnőttek és a gyermek valamennyien aludtak, mellette egy keskeny konyhával és egy apró fürdőszobával. De jó meleg volt benn, és Dina sem tűnt már olyan bizalmatlannak, mint aznap korábban; jókedvűen és oldottan viselkedett. Miután elbúcsúztunk az anyjától, aki nem maradt ott vacsorára, Dina kiment a konyhába főzni, férje, Damir Dolotkazin, eközben egy imaszőnyeget terített a nappali padlójára, a fiú pedig a kanapén ült és nézte őt.

Damir húszas éveit végén járhatott; vékony volt, sötét fekete hajú, mélyreható, de szelíd tekintetű. Meztőláb állt a szoba sarkában, és elkezdett énekelni. A zene, amely idegen volt füleimnek, betöltötte a szobát; teljesen elbűvölt az, ahogy megváltoztatta az egész lakást. Hirtelen ünnepélyessé vált a hangulat, de a mindennapi élet ugyanúgy folyt tovább – Dina főzött, fia a kanapén ülve kalimpált a lábával, a játék helikopter pedig ott volt a könyvesszekrény tetején.

Damir letérdelt és a földre borult. Amikor ismét felkelt, egy alig hallható imát mondott. Aztán feltekerte az imaszőnyeget, és az ünnepélyesség eltűnt a levegőből, épp oly hirtelen, mint ahogy jött.

A konyhából Dina hívott minket. Apró zsírcseppektől csillogó erőlevest, zöldségeket és sötét színű húsdarabokat mert a tájainkba.

Arról a mélyreható tekintetről, amit először láttam Damir szemeiben, bebizonyosodott, hogy lelkesedés – vagy inkább azzá változott. Jóízűen evett, és készségesen megválaszolta valamennyi kérdésemet.

„Mindig muszlim volt?” – kérdeztem.

„Nem, nem – mondta –, itt szolgáltam Kazanyban a seregben. Egy biztonsági részlegnél voltam, amelyik az utánpótlást szállító csapatokat kísérte. Tizennyolc éves voltam akkor, és keresztény.” Egyik ottani barátja muszlim volt, mesélte Damir, és „ő tanított meg rá, hogy miről szól ez a vallás. Azt gondoltam, hogy ez nagyon sok erőt ad. Mindenre magyarázatot adnak a tanításai, arra is, hogy mit csináljunk, hogyan viselkedjünk.”

Csend lett.

„Ez nagyon finom – mondtam. – Milyen húsból van?”

„Lóhús” – válaszolta Damir.

Te jó ég.

Ez nem lehet igaz.

Nem maradt más hátra, mint folytatni az evést; a vendégeik voltunk, és nagy udvari-atlanság lett volna nem megenni azt az ételt, amivel kínáltak minket.

Damir valószínűleg megérezhette a bizalmatlanságot, amely hirtelenjében vendégeiből áradt, mert azt mondta:

„De egy igen szép ló volt!”

Nevettünk.

„Mit gondolnak az emberek Nyugaton az oroszokról? – kérdezte. – Mindenkit egy kalap alá vesznek?”

„Igen vannak sztereotípiák” – mondtam, beleharapva egy nagy húsdarabba, miközben rendkívüli gonddal próbáltam elkerülni, hogy az orromon át vegyem a levegőt – ez az ügyes trükk gyermekkoromban sok étkezésen átsegített, amikor nehéz volt lenyelnem a falatot, például a füstölt tőkehal esetében.

„Az emberek azt hiszik, hogy barbárok vagyunk. Ez nagyon szomorú. Amit a politikusok mondanak vagy tesznek, annak nem feltétlenül van köze azokhoz, akik itt élnek. Van itt sok jólelkű, kedves ember, és természetesen rossz emberek is. Ami a politikát illeti, igazából semmi sem változott. A választásokkor csak színjáték folyik.”

Vacsora után egy nagy tálca tatár sütemény került az asztalra. Damir elmondta nekünk, hogy régebben nagy focirajongó volt. Aztán kijavította magát.

„Igazából nem is a focit szerettem, hanem a verekedést.”

„Futballhuligán volt?”

„Igen. Három éven keresztül focimeccsre utaztam és törtem-zúztam. Akkoriban még a törvénnyel is meggyúlt a bajom. De ez ma már lezárt fejezet az életemben. Most olvasok helyette. Próbálok hús könyvet elolvasni évente.”

Amikor befejeztük az evést és éreztük, hogy már nem illik több idejüket lefoglalni, elbúcsúztunk, és éppen a kabátunkat vettük fel a parányi előszobában, amikor Damir odajött hozzám:

„A nővérem repülőszerencsétlenségben halt meg 2013-ban” – mondta.

„Nagyon sajnálom” – feleltem, nem tudván, mit kezdjek ezzel az információval.

Csak bólintott, majd kezét ráztunk. Nagy melegséget éreztem iránta; beszélt nekem az életéről, és ezt, az egyik legfontosabb eseményt nem lehetett kihagyni, még ha nem is illett a beszélgetés többi részéhez. Mielőtt a lakásajtó becsukódott volna, utolsóként a széket láttam a nappaliban, rajta egy gyermek öltönnyel, fehér inggel és egy nyakkendővel.

Ahogy elhagytuk Kazanyt, az út mindkét oldalán széles, lapos vidék tárult elénk. A dús sárga és zöld növényzet fürdött a napfényben, a Kazanka folyó mindig ott volt, néha szorosan mellettünk, néha egészen messze, egyszer olyan széles volt, mint egy nagy tó, máskor keskenyebb, de végig a kék minden árnyalatában ragyogott és csillámlott.

Egyszerre volt gyönyörű és vad, bár a föld nagy része meg volt művelve. A vadság talán a földi nagyszerűség mértékéből, annak valódi értelméből fakadt, gondoltam, ahogy kicsinyke autónkkal haladtunk tovább.

Némi idő elteltével megálltunk egy útszéli vendéglőben a sztyeppe közepén. A pultnál valamennyien levest rendelünk, és leültünk az egyik asztalhoz. A négy itt dolgozó nő, valamennyien fehér ruhában, a melegtől kipirosodott arccal jártak ki-be a pult és a mögötte lévő konyha közt.

Evés után megkérdeztük az egyik pincérnőt, hogy beszélhetünk-e vele. Bátoratlanul bólintott, és vizes kezét kötényébe törölte. Fiatal volt, húszas évei végén járhatott; megtudtuk tőle, hogy neki ez csak alkalmi munka; az étterem egy láncolat tagja, és ha valaki megbetegszik, el szokott jönni kiségiteni. Volt benne valami tartózkodó és óvatos, és amikor Oroszországról kezdem kérdezni, rápillantott a többiekre, mielőtt válaszolt volna:

„Adolgom ma jobban mennek Oroszországban – mondta. – A gazdaság fejlődik, egyre jobba válik az életünk.”

„Mit beszél itt? – mondta egy ember a túoldalalon a pénztárgépnél, miközben ránk nézett. – A dolgok rosszabbul mennek Oroszországban! Minden megy lefelé a lejtőn! Egyre romlik a helyzet!”

Magas, erős testalkatú ember volt, rövidre nyírt hajjal, széles arca sárgás színű volt.

Mindezt azonban mosolyogva mondta.

„Nincs semmi előrelépés” – mennydörögte, majd odaült a helyiség közepén lévő asztalhoz. Köszönetet mondtam a félénk fiatal nőnek, aki látható megkönnyebbüléssel menekült be a konyhába, miközben én meg kissé tétovázva a kamionsofőr felé indultam.

Az felnézett rám, kezében a kanálával.

„Miért ír Oroszországról?” – kérdezte.

„Amerikában Oroszország imázsát jelentős mértékben meghatározza Putyin és politikája. Ezért eljöttünk ide, hogy lássuk, ezen kívül milyen itt az élet.”

„Örülök, hogy megismertem! – mondta. – Üljön le!”

Szergejnek hívták. Negyvennégy éves volt, és egy kamiont vezetett, amely autókat szállított egy Lada-gyárból kazanyi márkakereskedőknek.

„Napi tizenhat órát kell dolgoznom, hogy megéljek” – mondta. „Ha élni akarsz, dolgoznod kell. 2004-ben napi négy órát aludtam, a többit munkával töltöttem. Akkor még főnököm is volt, akinek el kellett számolnom. Most a magam ura vagyok, úgyhogy legalább én döntöm el, merre megyek.”

Beszéd közben egyenesen rám nézett, és végig huncutul csillogott a szeme. Szerette a tréfát.

„Nem sokszor adatik meg az életben, hogy ilyen emberrel találkozzam, mint te – mondta nevetve. – Egyszer rablók támadtak meg, szeretnéd, hogy elmeséljem?”

Egy este, tizenöt évvel ezelőtt, Moszkvától nem messze leparkolt a kamionjával, és éppen teát főzött a vezetőfülkében. Az ajtók zárva voltak. Hirtelen betörték az utasülés melletti ablakot, és két ember hatolt be.

„Szerencsére csak az egyiküknél volt kés – mesélte Szergej. – Az első kinyitotta az ajtót, a társa bemászott, és egy kötelet tekert a nyakam köré. Egyik karommal arrébb toltam, beindítottam a kamiont, és kivezettem az útra, hogy elálljam és így jussak segítséghez. A fickó, aki meg akart fojtani, akadályozta azt, akinél a kés volt. Ez mentett meg. Sikerült kinyitnom a másik ajtót, és kiugrottam. Akkor a késelős fickó hátba szúrta. Még mindig látszik a nyoma.”

„És elhajtottak a kamionnal?”

„Így igaz. Én csak a saját bőrömet akartam menteni. Mentem az út mellett, de senki se állt meg, hogy segítsen. Ez nem volt túl meglepő, mert félig meztelen voltam, és mindenem tiszta vér. A rendőrsősn nem találtam senkit. Végül eljutottam egy házig, ahol éppen buli volt, berohantam, felkaptam néhány ruhadarabot, és újból futásnak eredtem. Később megtalálták a teherautót; elhagyatva állt, megrongálva, rakomány seholl. Engem pedig letartóztattak a ruhák ellopásáért!”

Nevetett. Egyfolytában változó arckifejezése jól ellenpontozta a történet minden apró részletét. Rájöttem, hogy egy született mesemondóval hozott össze a sors.

Elmondta, hogy nagyapja egyszer azt állította, hogy Romanov-leszármazott.

„Romanov? – kérdeztem. – Mármint a cári családé?”

„Ó, igen. Megkérdeztem erről az anyámat is, de soha voltam képes semmi biztosat kideríteni.”

Ehhez aztán tényleg szerencse kell, gondoltam. Oroszország közepén egy útszéli étteremben öszszefutok egy esetleges cári leszármazottal.

A nagyapjáról kezdett el mesélni.

„Bikaerejű ember volt – mondta, és közben hatalmas öklét az asztalra tette.

„Az ökle kétszer akkora volt, mint az enyémm. Egyszer meg akart itatni egy borjút. Nagyon meleg volt, állt a levegő. A borjút nem hagyta békén egy légy, próbálta elhessegetni.” Közben sofőrünk felemelte a fejét, és ide-oda lóbálta, hogy mutassa, hogy csinált a borjút. „A fejével megütötte a nagyapámat. Az felbőszült, rávágott a borjúra, amely azon nyomban holtan rogyott össze. Egy ökölcsapás. Vége.”

Szünetet tartott egy pillanatra, hogy leülepedjen a történet, majd elnevette magát.

„Hiszek abban, hogy az álmok valóságosak” – mondta.

„Én is” – válaszoltam.

„Tényleg?”

„Igen.”

„Ez esetben elmesélem neked egy álmomat. Ebben az álomban még egy évet hozzáadtam a nagyapám életéhez. Otthagytam az apámat, és a nagyapámmal éltem. Nagyon szerettem őt.

Egy éjszaka azt álmodtam, hogy három, fekete kalapot és ruhát viselő ember jött a házukba, akik nagyon titokzatosak voltak, és kicsit úgy néztek ki, mintha grúzok lennének. Szorosan mellettem elhaladva odasétáltak a nagyapámhoz. Megragadták, ő pedig tiltakozás nélkül velük ment. Belekapaszkodtam, és vele együtt vonszoltak ki a sötétségbe. Nem tudtam megmenteni, bármilyen erős voltam is. Reménytelen volt. Elkezdtem visítani, kiabálni. Az egyik fekete ruhás ember azt kérdezte: »Ki visít, ki kiabál itt?« Meglátott, aztán azt kérdezte: »Mennyi ideje van még hátra?« »Egy éve – válaszolta az egyikük – még néhány jó cselekedet.« Aztán eltűntek.”

A kamionos rám nézett.

„Egy héttel később nagyapa bekerült az intenzív osztályra, kómában volt. Mondtam, hogy nem érdemes orvosokra költenünk a pénzünket, hogy jobban legyen. Öt nappal később magához tért. Pontosan egy évet élt még.”

A végén kiálltunk az étterem elé, és néztük, ahogy Szergej átmegy a napsütötte udvaron hosszú nyergesvontatójához. Megfordult, intgetett, beszállt, beindította a dübörgő motort, sebességbe tette a kocsit, és elhajtott.

Az egyik dolog, amit leginkább összeköttem Oroszországgal, és mindig látni akartam a valóságban, az a tizenkilencedik századi orosz regényekben és történelmi fényképeken található ősi típusú falu. Néhány összebújó, gyakran festetlen fakunyhó, fakerítések, zöldegeskertek, pár kapirgáló csirke, esetleg egy árnyas liget a közelben, lustán hömpölygő folyó, végtelen mezőkkel körülvéve. Utazásunk alkalmával sok ilyen falut láttam a távolban; először Turgenyev birtoka felé haladva, később a Kazany felé menő vasút mentén. Így ezen a napon, amikor a dombtetőről lefelé jövet megpillantottam egy kis házcsoportot, épp az országot mellett, befordultam a kátyút mellékútra, leállítottam a kocsit, és kiszálltam.

A faluban egy lelket se lehetett látni, kivéve egy magányos idős asszonyt, aki kétrét görnyedve dolgozott egy konyhakertben. Okszana beszélt velem; kiderült, hogy él a faluban egy 102 éves asszony.

„Találkozhatunk vele?” – kérdeztem.

Okszana megkérdezte a nőt, aki bólintott, és megmentatta, merre lakik.

Átsétáltunk egy élénk kékre festett házhoz, amely körül egy fejkendő asszony sétálgatott. Karjai közt egy hatalmas fehér tyúkot tartott, amelyik minden erejével szabadulni szeretett volna.

Amíg Okszana beszélt velem, egy fiatal kakas száguldott el mellettük, egy másikkal a nyomában. Az üldözés kissé arrébb egy tollforgatagban végződött.

„Behívott bennünket” – közölte Okszana.

A magas küszöbön át beléptem a folyosóra. Enyhén fanyar dohzzag csapott meg, de egyébiránt kellemes volt és meleg. Mindenütt szőnyegek voltak, a padlón és a falakon is. Olyan érzésünk támadt, mintha egy barlangba léptünk volna.

A nappali közepén egy öreg asszony állt. Amikor beléptünk, lassan elfordította a fejét, és ránk nézett.

Az asszony, aki utánunk jött be, előresietett, odavezette az idős asszonyt egy fal melletti ágyhoz, leültette, levette a fejkendőjét és tisztát kötött fel neki, aztán egy pár bőrpapucsot húzott a lábára.

Majdnem olyan volt, mintha egy babát öltöztetett volna. Az idős asszony azonban láthatóan nem bánta. Néma csöndben, ölbe tett kézzel ült, és nézett minket.

Rózsamintás fekete ruhát viselt. A fehér fejkendő nagy volt neki: nemcsak a fejét fedte be, hanem a hátát is betakarta. Minizaitunya lbjatullinának hívták.

Odaléptem hozzá, és gyengéden megszorítottam a kezét. Száraz volt és meleg. Míközben rám nézett, mondott valamit.

„Tatárul beszél – szölte Okszana – nem tudom, mit mond.”

Minizaitunya lassan odafordította a fejét a kamera felé, amikor Addario fényképezni kezdte. Fia, Kazim, a küszöbön állt, és mosolyogva figyelt. Felesége, Alfija, egy nagy laminált fényképet vett elő az egyik fiókból, és odaadta az idős asszonynak. Egy katona volt rajta; az asszony maga elé tartva felemelte.

Ez Minizaitunya férjének képe volt, aki 1943-ban, Ukrajnában halt meg a háborúban. Rendkívül jóképű ember volt. Milyen furcsa lehet a feleségének erre a fényképre nézni – ez járt a

fejében. Hetven évvel később, míg férje ilyen fiatal és jóképű maradt, ő így megöregedett.

Nem tűnt úgy, hogy bármit is gondolt volna ezzel kapcsolatban. Büszkének látszott, ahogy ott ült és tartotta a képet.

A fia számára is furcsa lehetett. Nyolcvanadik évében járt, több mint kétszer olyan idős volt, mint apja, amikor az meghalt.

Kazim egész életében a faluban lakott. A Szovjetunió fennállása idején itt is kolhoz működött. Ő maga asztalosként dolgozott. Anyja szintén végigdolgozta egész életét.

Minizaitunya halk hangon mondott valamit, fia pedig odahajolt hozzá.

„Azt mondja, hogy ma már túl öreg a munkához – mondta a fia. – Nincs hozzá ereje.”

„Milyen munkát végzett?”

„A kolhozban dolgozott. Tehenet fejt, meg ami munka még adódott.”

Alfija bejött a nappaliba, és asztalhoz hívott bennünket. Amíg benn voltunk, ő addig sütött: az asztalon egy tálca, rajta meleg, lapos formájú kenyér és többfajta lekvár várt minket. Csak két szék volt, és szó sem lehetett arról, hogy bármelyikük is leüljön. A feleség teát töltött, a férj egy nagy zacskó keménycukorkát vett elő, és amikor nem mozdultam, hogy vegyek belőle, kivett három darabot, és a tányérom mellé tette.

A nappaliból puha, lassú léptek hallatszottak.

„A bábuska jön!” – mondta Alfija. Másodpercekkal később Minizaitunya jelent meg az ajtóban. A fia egy másik ágyhoz kísérte, ahol leült, és nézett minket, amíg ettünk.

1915-ben született. Akkoriban Oroszország még monarchia volt, és II. Miklós ült a trónon. Így Minizaitunya végigélte a cári időket, a forradalmat, a Szovjetunió születését és bukását, és most az új Oroszország létrejöttét.

Alfija friss kenyeret tett el nekünk egy zacskóba, Kazim adott néhány csomag cukorkát, és mindegyikünk kapott ajándékba egy kis hímzett kendőt. Még Minizaitunyától is kaptunk ajándékot: Okszana egy darab szappant, Addario meg én pedig egy-egy sálat.

„Már mindenki meghalt, akivel együtt nőtem fel – mondta, ahogy ott ült az ágyon, és mi már szedelődzünk. – Senki sem maradt.”

Soha nem szoktam senkinek mélyen a szemébe nézni pár másodpercnél hosszabb ideig egyszerre. Nem akarok másokat zavarni, és talán azt sem akarom, hogy ők zavarjanak engem. De miután mindenkivel kezet ráztam búcsúzáskor azon a délutánon, és ott álltam Minizaitunyával szemben egymást nézve, úgy éreztem, állnom kell a pillantását, hogy bele kell nézmem a szemébe. Azokba a szemekbe, amelyek látták a világot a cári időkben – és száz évvel azután is.

Hosszú ideig néztük egymást. Először meglepettnek tűnt, mintha csodálkozna, hogy mit akarok, de aztán lassan elmosolyodott, és az egész olyan csodálatos volt, hogy könnyekkel a szememben léptem ki a házból.

Jekatyerinburgba tartó utunk utolsó napja tizenöt órányi autózásból állt. Az utazás végéhez közeledve egy rengeteg mélyén, amely még mindig egy órára volt a várostól, lehajtottam egy mellékútra, megálltam egy folyónál, és elszívtam egy cigarettát a csillagos ég alatt; mellettem egy cellulózüzem volt, vagy legalábbis annak nézett ki. Addario és Okszana aludtak, én pedig azon gondolkodtam, hogy mi vár ránk reggel. Világrengető esemény volt, mikor a cárt és családját legyilkolták abban a jekatyerinburgi pincében – mintha újrajátszódná volna a francia forradalom. Lenin számára azonban valószínűleg személyes ügy is volt. A Kazany utcáin bolyongó tizenhét éves diák tele lehetett gyűlölettel a cárt ellen: az ellen a cárt ellen, aki kivégeztette bátyját. Nem nehéz elképzelni, hogy ez a személyes gyűlölet még inkább megacélozta a lelkét, és hajthatatlanná tette. Az 1917-es forradalom után, amikor felelősséget vállalt a cártért, aki akkor már fogságban volt, eszébe juthatott a bátyja, hogy miként tudná őt megbosszulni – és hogy azt tegye, amit a bátyja egyszer már megpróbált megtenni: megölni a cárt.

A fák között egy kissé távolabb fényszórók vibráltak a sötétben. Figyeltem, ahogy közelebb értek. Amikor a fények rávetültek a kocsinkra, amelynek támaszkodtam, lelassítottak. Enyhe nyugtalanságot éreztem. Hallottam történeteket arról, hogy a közeli városokban nem ritkák az erőszakos bűncselekmények. Mindenesetre, akárki is volt az, továbbhajtott. Eltapostam

a cigarettámat, beszálltam a kocsiba, és vizs-zakanyarodtam a főútra. Valószínűleg csak néhány unatkozó kamasz lehetett, akik mentek egy kört, gondoltam. Érthető is, itt az isten háta mögött, ahol nincs más, csak víz meg fák.

Következő nap Jekatyerinburgban nagy tömeg mellett hajtottunk el egy téren; több százan voltak, zászlókat lengettek és kiabáltak. Mindannyian arra fordultunk.

„Miért tüntetnek?” – kérdezte Addario.

„Ma az egész országban tüntetések zajlanak – felelte Okszana – a bebörtönzött ellenzéki vezető, Alekszej Navalnij támogatására. Ma van Putyin születésnapja.”

„Tényleg?” – mondtam, de egy pillanattal később el is felejtettem a tüntetést, mert közeleedtünk a „Vérre épült templom” (Hram Na Krovi) felé, amelyet azon a helyen emeltek, ahol véget ért a legendás – háromszáz évig uralkodó – Romanov-dinasztia története. Volt itt még valami, ami számomra legalább annyira a legendák körébe vezetett: igazi ortodox vallási szertartás zajlott, amely valamennyi általam olvasott orosz regénynek – nem utolsósorban Dosztojevszkijnek köszönhetően – sajátos fényben fűrdött. Ez a kegyelem önzetlen fénye volt, amely összekötetésben állt nemcsak a leg hatalmasabbakkal és a leggazdagabbakkal, hanem a legnyomorultabbakkal és a legszegényebbekkel is. Dosztojevszkij könyveiben van valami betegség ebben a fényben; örülettel határos, túlhajtott jellege van, amelyet mindig tipikusan oroszoknak tekintettem. Természetesen soha nem nyílt alkalom ennek megfigyelésére.

Kiszálltunk a kocsiból, és ott álltunk az esőben a templomot nézve.

Rögtön tudtam, hogy nem dosztojevszkiji látomás lesz az, ami fogad. A templom hagyományos stílusban épült, számos csillogó kupolával, de nyilvánvalóan vadonatúj volt. Amikor ránéztem, ugyanaz a különös érzésem támadt, mint egyszer Varsó óvárosában, ahol a második világháborúban tönkrement épületeket – melyek közül nem egy többszáz éves volt – érintetlennek tűnő másolatukkal pótolták. Olyan volt, mintha átugrottunk volna egy kellemetlen időszakot. A régi nem volt régi, az új nem volt új. Akkor hát hol is vagyunk most?

1918. július 16-ának éjszakáján felébresztették a cári családot, és azt mondták nekik, hogy biztonságosabb helyre viszik őket – így szól a történet. Lejöttek a szobáikból, majd arra kérték őket, hogy várakozzanak. Fogalmuk sem volt, mi fog történni, amíg rájuk nem fogták a puskacsövet. A kivégzőosztag fegyverhez nem értő forradalmárokból állt; némelyikük még részeg is volt. A lövések csak találmokra érték a családot, a padló iszamós volt a vértől, a levegő sűrű, fojtogató füsttel lett tele. Sikoltozás és dörömbölés hallatszott, zavarodottság uralkodott; a család több tagja vérében feküdt, de még élt, míg végül a fejükre célzott lövésekkel megölték őket. Ezután a holttesteket kiszállították a városból, arcukat pedig megpróbálták savval felismerhetetlenné tenni, mielőtt egy bányaa-knába dobták volna őket. Néhány nappal később megint felhozták, majd egy közeli erdőbe szállították a testeket, és ott lettek eltemetve.

Eltűnt a föld színéről a ház, a pince, a vér és a holttestek is. A Romanovok azonban itt maradtak. A „Vérre épült templomban” jelképesen visszatértek. Azok az örült és véres pillanatok, és mindaz, amit képviseltek, ereklyékké nemesültek az előretételek, szerkezet, harmónia és egyensúly ellentétes értékeit ígérve.

A templom bejáratánál az egész Romanov-családot bemutató szoborcsoport áll, ugyanabban a hősies-realista stílusban, mint amellyel a szovjet művészek ábrázolták az 1920-as és 1930-as évek munkásait. A templomban II. Miklós középkort idéző ikonokon látható. A templomban szinte mindenütt az időbeli torzítás figyelhető meg. A szertartások ismétlődése és rituáléja közben teljesen megszűnik az idő, mivel abban a szakrális térben az isteni idővel kapcsolódik össze, amely öröktől fogva van és örökké tart, élet és halál nincs rá befolyással. A cár és családja beemeltetett ebbe a térbe, és a hozzájuk kapcsolódó történet nyomtalanul eltűnt. Lenin is hasonló térben létezett. Ott feküdt bebalzsamozva a mauzóleumában a Vörös téren, teste valóságos volt és összekötetésben volt az adott pillanattal, de semmi nem kötötte testét ahhoz az időhöz, amikor hatalmon volt; ő is egyszerre létezett az időben és azon kívül.

A történelem egy rémálom, amelyből próbálok felébredni, írta Joyce. Sehol sem olyan igaz ez, mint Oroszországban.

A következő reggel, amíg vártam a Moszkvába induló gépet a jekatyerinburgi repülőtéren, átnéztem a telefonomon a napi sajtót. Az összes nagyvárosban tüntetések voltak Putyin és kormánya ellen az előző napon. Külön megemlítettek a jekatyerinburgi tüntetést, amelyet a tempom felé menet láttunk, mivel itt a rendőrség huszonnégy tüntetőt őrizetbe vett.

Az első gondolatom az volt, hogy ott kellett volna lennem, ez volt az a hely, ahol a nagy történések zajlanak; ezt kellett volna inkább megnézni, hogy a lehető legjobban be tudjam mutatni a jelenkori Oroszországot.

Aztán arra jutottam, hogy: nem.

Oroszországot mindig a történetek tartották össze; ami pedig megkülönbözteti őket a legtöbb ország nemzetépítő történeteitől, az talán maguknak a történeteknek a tekintélyuralmi jellege: az egyik eluralkodik, a többit pedig, amely ettől eltér, betilítják. Így volt ez a cárok idején, akik cenzúrázták a könyveket és az újságokat; ahogy Lenin idején is. És így van ez még ma is – Oroszországban rendszeresen bebörtönzik az újságírókat, néha pedig egyszerűen elteszik őket láb alól.

Mindazonáltal az alternatív történetek is mértékadóvá válnak, amelyek terjedését a hatóságok nem akarták látni, amelyek hatalmi visszaélésekről és elnyomásról szólnak, vagy arról, hogy milyen a – jövő minden reményétől megfosztott – élet egy diktatúrában.

A tüntetés úgy zajlott, ahogy a nemzetközi lapok tudósítottak Oroszországról egy nappal korábban; az általuk közölt sztorik megerősítették és alátámasztották a totalitárius államban élő leigázott népről szóló nagyobb lélegzetű történetet. E mögött a valóság mögött azonban egy másik valóság is volt. A három vidám nő a vonaton; Dina és Damir, a fiatal pár Kazanyban, születendő kisbabájukra várva; Szergej, a kaminsofőr; az öreg asszony a faluban és az öt gondozó idős pár – vajon melyik Oroszországról szóló történet foglalhatná valamennyit magába, anélkül hogy – ezzel egyidőben – megfosztaná őket egyediségüktől?

Turgenyevnek sikerült ezt történeteiben megvalósítania. A szereplők nem mutatnak önmagukon túlra. De a fennálló világ nem létezhet ikertestvére, azaz egy olyan világ nélkül, amilyenre vágyunk. Lenin, az elnyomó egész életén át Turgenyevet olvasott, továbbá Vlagyimir Putyinról is kiderült egy 2011-es interjúban, hogy mennyire szereti az *Egy vadász feljegyzéseit*, amikor a következőket mondta: „A főszereplő egyszerű, de szemléletes módon és igen nagy beleérzéssel mesél történeteket azokról az emberekről, akikkel vadászat közben találkozott. Ezek a karcolatok úgy mutatják be a tizenkilencedik század közepén Oroszország belsejét, hogy elgondolkodtatnak, és új megvilágításba helyezik számunkra országunkat, hagyományait és nemzeti lelkületét.”

Ugyanannak a napnak a délutánján egy moszkvai hotel bárjában találkoztam Szergej Lebegyevvel, egy harminchat éves regényíróval és újságíróval, aki újabban polgári aktivistaként vált ismertté. Legalább olyan kíváncsi voltam magára az emberre, mint írásaira, és legalább annyira érdekelt származása, mint az ország történelméről szerzett tudása. Tudtam, hogy 1981-ben született, így elég idős volt ahhoz, hogy gyermekkorának első részét a Szovjetunióban töltsse, ifjúsága pedig a rendszer bukását követő kaotikus évekre esett. Azt is tudtam, hogy eredetileg geológus volt.

„Klasszikus szovjet családba születtem bele – jelentette ki, mihelyt leültünk egy asztalhoz, utcára néző ablak mellé. – A szüleim mindketten geológusok voltak; a szovjet értelmiség tagjai voltak.”

Alacsony volt és zömök, borostás szakállal, és volt valami hajthatatlan benne, ami egy olyan állatra emlékeztetett, aki nem engedi ki a foga közül a zsákmányát, ha már egyszer megszerezte. Lebegyev könyvei történelmi témájúak voltak – ez mindenre rányomta a bélyegét, amiről csak írt –, a tény pedig, hogy ilyen mértékben érezhető volt ennek jelenléte, azt sejtette, hogy a történelmi konfliktusok és feszültségek még mindig megoldatlanok, bizonytalan, de érezhető módon befolyással vannak az orosz társadalomra.

Lebegyev elmondta, hogy gyermekkorában minden úgy volt elrendezve, hogy rejteve maradjanak előtte a múlt egyes részletei.

Dédnagyapja például a cári hadsereg tisztje volt, mielőtt átállt a másik oldalra, a Vörös Hadsereghez. De a családi krónika szerint világéletében a Vörös Hadsereg vöröscsillagos sapkáját viselte, mintha 1917-ben született volna, és azelőtt semmi nem létezett volna.

„Természetes volt számomra – mondta –, hogy egy hiányos világban élünk. Egy olyan világban, ami tele van fehér foltokkal. Meg olyan kérdésekkel, amelyeket soha nem szabad feltenni.”

Az utcát az alacsonyan álló októberi nap sugarai ragyogták be; tele volt emberekkel, akik a városban sétálgattak ezen a vasárnap délutánon. Valószínűleg sokan tudnának Lebegyevéhez hasonló történeteket mesélni, gondoltam. Van egy mechanizmus az emberekben, amely megakadályoz bennünket abban, hogy rossz tapasztalatainkról beszéljünk, és felhánytorgassuk a múltat. A titkok azonban a valóság olyan különleges változatának létrejöttét segítik elő, ahol az egyes darabokat sajátos módon kell elrendezni; olyan takarosán kell egymáshoz illeszkedniük, hogy ha csak egynek megváltozna a helyzete, az egész kép szétesne. Azonosság tudatunkat a saját sorsunkról, családjunk történetéről, népünk és országunk történelméről szóló történetek formázzák. Mi történik, ha ezeknek az identitás-formáló történeteknek az egyike kilóg a sorból? Hirtelen nem azok vagyunk, akinek gondoltuk magunkat. Akkor viszont kik vagyunk?

Megkérdeztem tőle, hogy ma milyen narratíva létezik Oroszországban.

„Nagyon furcsa – válaszolta. – Először is fontos megértenünk, hogy a hatóságoknak nincs egységes, összefüggő ideológiája. Úgy szedik össze különböző helyekről: ha beválik, akkor használják. Kódosításra van szükség annak elrejtéséhez, hogy az egész nem más, mint tolvajok gyülekezete. Vegyük például az Egységes Oroszország pártot. Ez a két szó, az »egyesült Oroszország«, az ellenforradalmárok jelmondata volt, amelyet Lenin és a bolsevikok ellenében alkottak, akik új, önkormányzaton alapuló köztársaságokat akartak létrehozni. A jelenlegi kormány a szovjet idők iránti nosztalgiára épülő államot épít, miközben

lelkiismeretfurdalás nélkül sajátítja ki az ellenzék jelmondatát. Mindez a legcsekélyebb vitát sem váltja ki.”

Majd így folytatta: „Minden egyes év eltelével megpróbálják csökkenteni 1917 jelentőségét. Ezt azért teszik, mert az – általuk szívesen látott – forradalmi könyv szerint *nem volt* forradalom! Kísérletet tesznek arra, hogy töretlen kapcsolatot teremtsenek a cári és a sztálini Oroszország között. A jelenleg uralkodó narratíva szerint külföldi kémek és árulók hatására estünk egymás torkának száz évvel ezelőtt. Következésképpen, most össze kell fognunk, mindannyiunknak Putyin zászlaja alá kell állnunk, ezért tilos minden ellenzékiesség, sőt még a polgári jogainkat is fel kell áldozni, nehogy ez még egyszer megtörténjék. Nagyjából így mennek a dolgok.”

Később átsétáltunk a városban a Kremlhez. Az utca tele volt emberekkel, az ég tiszta volt és kék, a nap sugarai beragyogták a várost: élesen verődtek vissza az ablakokról és az autók motorházának tetejéről, lágyabb fényel a házfalakról és a kirakatokról, az utakról és a járdákról, de mindent bearanyoztak.

Lebegyevvel elhaladtunk a Bolsoj, a moszkvai Nagyszínház mellett; közben magyarázatokkal kísérte a látványt. A színház nagyszerű neoklasszicista homlokzata előtti téren több rendőrségi busz parkolt; mellettük rendőrök és kutyák álltak készenlétben.

„Ez a rohamrendőrség – mondta Lebegyev. – Tegnap itt tüntetések zajlottak; most meg vannak ijedve, és gondoskodni akarnak róla, hogy semmi ne történjék.”

Az ételt és italt bőséggel kínáló standok körül rengetegen ácsorogtak. Jó hangulat uralkodott; az emberek mosolyogtak, nevettek, a gyerekek le-föl szaladgáltak a napsütésben; mögöttünk a Kreml tornyai magaslottak háttérben a mélykék éggel.

„A betakarítást ünneplik – mesélte. – Jellemző Putyinra és a kormányára. Ehhez hasonló politikamentes és nyilvános rendezvényekbe fektetik a pénzt.

Itt minden a sütőtökökről szól! Új hagyományokat akarnak bevezetni; jelen esetben Oroszország gazdagságának mutogatása a cél.”

Továbbstátunk, a Forradalom tere, amely a cári időben a Feltámadás tere nevet viselte. „Mint láthatjuk, itt nyoma sincs a forradalomnak – mondta Lebegyev. – Nem is igen ünneplik a századik évfordulót, nincs szó a kegyetlenkedésekről és az erőszakról. De ha meg akarjuk érteni, hogy mi történt ebben az országban az 1920-as és 30-as években, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az 1917 és 1921 közti öt év borzalmait. Nem tudjuk megérteni, hogy mi hajtotta az embereket egymás legyilkolására. Itt bizonyos értelemben egy háború zajlik: Oroszország emlékeiről van szó, arról, hogy mi maradjon fenn, és mit felejtünk el. Ma a történelem kizárólag jelképekről szól, nem pedig a kölcsönös megbocsátás és megbékélés eszméiről.

„Várj, amíg meg nem látod, mi van itt” – mutatott Lebegyev egy metróállomás bejárata felé. Meredek és hosszú mozgólépcsőn utaztunk lefelé; az alvilágban, ahová vitt minket, megállni látszott az idő.

A falak mentén emberi alakokat ábrázoló, hatalmas bronzszobrok álltak sorban. Az elsők puskát és töltényövet viseltek – ezek voltak a forradalmárok. Utánuk egyszerű emberek jöttek, nők, férfiak, fiatalok, öregek, parasztok, halászok, gyári munkások – az egész csodálatos, magával ragadó sorozatnak a végén egy gyermeket emeltek a magasba, mint a jövő jelképét.

Ezek a szobrok annyira tele voltak remény-nyel és hittel, hogy többé nem számított a tudat, hogy propagandáról van szó; mindez látomás volt az életről, az országról, a jövőről, és nem lehetett hazugnak nevezni, csak egyszerűen szépnek.

Ebben a művészeti alkotásban is ott volt a forradalom, amely jobb életet álmódott mindannyiunk számára. Az akkori időkből származó művészet valamennyi formájára jellemző ez az életerő, a szinte vad optimizmus, és annak tudata, hogy itt kezdődik minden. A nők ugyanúgy az élcsapat tagjai, mint a férfiak; ábrázolásuknak nincs szexuális töltete, nincsenek tárgyiasítva, hanem a saját joguknál fogva léteznek. A művészek kísérleteznek; Majakovszkij, Eisenstein és Kandinszkij korában vagyunk. Ahogy ez az öldöklés, az erőszak, a kegyetlenség, az éhség, a szükség, a nyomor kora is; és a rendszeré, amely – mikor eljött az ideje – megszilárdult, elzárkózott a világ elől, és foglyává vált önnön igazságainak. A metróállomás volt a leggyönyörűbb hely, amelyet az Oroszországban töltött idő alatt láttam, de a szépsége semmit sem ért, lévén, hogy olyan elképzelésekhez kötődött, amelyekben senki nem hitt többé, és ezért már soha nem is válhatnak valóra.

Az ott látottak ettől azonban mégsem váltak hazugsággá. A cár szobra a Verre épült templom előtt hazugság volt, mert megváltoztatta a múltat. Ezek a szobrok a jövő megváltoztatására voltak szánva. Az a tény, hogy ez a jövő soha nem következett el, soha nem vált valóra, nem tette hiteltelenné ezt a föld alatti látomást; egyszerűen csak hiábavalóvá lett annak szépsége. Kevés szebb dolog van a hiú reménynél.

(The New York Times Magazine)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, tan-
székvezető egyetemi tanár (ELTE, Mai
Magyar Nyelvi Tanszék – Partiumi
Keresztény Egyetem, Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Tanszék)
Farkas Attila PhD, filozófus, a Szent István
Egyetem adjunktusa, az MMA-MMKI tu-
dományos munkatársa, Budapest
Gáspár Zoltán filozófus, Budapest
Gazdag László közgazdász, nyugalmazott
egyetemi docens, Tatabánya

Kapronczay Károly történész, egyetemi
tanár, Budapest
Náray-Szabó Gábor, az MTA rendes tagja,
Budapest
Palkó László András postai alkalmazott,
Budapest
Sápy Szilvia néprajzkutató, zenetanár,
Földes
Varga Márta (Kecskemét), a Kecskemétfilm
Kft. és a Kecskeméti Animációs Filmfesztivál
programkoordinátora

TARTALOMJEGYZÉK

Balázs Géza: „A dolgoknak meg kell változniuk...,
majd megváltozik, de rosszabb lesz”. A hagyományos média bukása 2

SZÁZADOK

Palkó László András: A fellegekben jártunk
Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon
a második világháború végétől az 1956-os forradalom
és szabadságharc kitöréséig 1945 – 1956. október 22. (2. rész) 9
Kapronczay Károly: A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben 37
Sápy Szilvia: A terítő négy sarka: Lorántffy Zsuzsanna
úrasztali terítőjének csillagszimbólumai 46
Gazdag László: Marx 200 63

MŰHELY

Varga Márta: A kecskeméti rajzfilmstúdió –
a nemzeti rajzfilmkészítés műhelye 70
Gáspár Zoltán Ernő: Az onto-teológia részleges rehabilitációja
Egy Heidegger-korrekció 87
Náray-Szabó Gábor: Tömegképzés és elitképzés a felsőoktatásban 104

NAPLÓ

Farkas Attila: A felejtés tanúja 109

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Karl Ove Knausgaard: Irodalmi utazás Oroszország szívében. Miről mesélnék az oroszok Tolsztoj, Turgenyev és Putyin országában (113)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

